

CUPRINS

5/2016

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Mihail Kogălniceanu – scrisorile de tinerețe
Mihail Kogălniceanu – the Letters of His Youth 3

A GÂNDI EUROPA

- Eugen SIMION: Mon Europe
My Europe 15

CRONICI LITERARE

- Dumitru MICU: Odobescu, Necunoscutul
Odobescu, The unknown 22
- Lucian CHIȘU: Un „alt” Odobescu
“Another” Odobescu 27
- Paul CERNAT: Înapoi la Lovinescu, dincolo de lovinescianism
Back to Lovinescu, away from lovinescianism 35
- Tudor NEDELCEA: *Viața ca un roman*. Constantin Stere
Life as a novel. Constantin Stere 46

INTERVIU

- Bogdan CREȚU: „Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavaler
al tristei figuri” - interviu realizat de Florian Saiu
*„The Intellectual class turned into a secondary effigy, a kind of knight of
the rueful countenance” - interview with Florian Saiu* 51

TRADUCERE

- Maria SÂRBU-CRUDU: Dominique Maingueneau, Lingvistică, literatură,
discurs literar
Linguistics, literature, literary discourse 63

COMENTARII

Constantin COROIU: Octavian Paler, tratat despre memorie	
<i>Treatise on memory</i>	71
Caius Traian DRAGOMIR: Limita patologică a puterii	
<i>The pathological limit of power</i>	78

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Dragoș Vițelaru
(1951-2009)

Eugen SIMION

Mihail Kogălniceanu – scrisorile de tinerețe

Abstract

Articolul de față se referă la corespondența tânărului Kogălniceanu, călător la studii în Europa. Pe lângă informații asupra stagiilor de învățatură (Lunéville și Berlin), tânărul de numai 18 ani oferă în corespondența adresată tatălui și surorilor, alte numeroase comentarii despre acest prin periplu european. Epistolierul consemnează conștiincios impresii de călătorie în care apar, descrise pe larg, țări, orașe, localități, oameni și obiceiuri. Scrisă într-o limbă „îmbătrânită” - cum observă G. Călinescu - această corespondență scoate în evidență adaptarea tânărului la mentalitățile lumii occidentale, de la vestimentație la atitudine comportamentală, făcută cu sacrificii bănești suportate de familie. Pasiunea călătorului pentru lectură și cărți, pentru învățarea limbilor străine, nostalgia originilor, mereu evocate, și „limbajul” diferențiat al scrisorilor adresate surorilor, față de cel aproape umil filial din corespondența cu tatăl său, constituie prilejul acestor noi comentarii, făcute din perspectiva prezentului.

Cuvinte-cheie: Europa, călătorie, mentalități, învățământ, corespondență.

This article refers to young Kogălniceanu's correspondence, who was travelling in Europe to study. Besides information on the stages of education (Lunéville and Berlin), the young man of only 18 years old offers in his correspondence addressed to his father and sisters numerous other comments on this European journey. The epistles carefully record travel impressions in which there appear, described in detail, countries, cities, localities, people and habits. Written in an "obsolete" language – as G. Calinescu remarked – this correspondence highlights the young man's adaptation to the mentalities of the Occidental world, from clothing to behaviour, with financial sacrifices borne by the family. The young traveler's passion for reading and books, for learning foreign languages, the nostalgia for his origins, evoked all the time and the differentiated "language" of the letters addressed to his sisters, compared to the one almost humbly filial in the correspondence with his father, generate new comments, made from the perspective of the present.

Keywords: Europe, journey, mentalities, education, correspondence.

Ca om umblat prin Europa și, desigur, ca om public în secolul al XIX-lea – când tinerii încep să iasă în lume și, întorși acasă, încep să discute într-un mod mai organizat despre ce-au văzut în călătoriile lor și ce găsesc

acasă – Mihail Kogălniceanu a lăsat o corespondență bogată. Vorbim de corespondența lui ca persoană privată. Cei care au studiat-o ne spun că au rămas de la el peste 500 de scrisori și că numărul destinatarilor lui se

Eugen SIMION, Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

ridică la 200. Istoricul Ioan Bogdan a remarcat, întâi, se pare, importanța lor documentară și l-a îndemnat pe studentul Petre V. Haneș, la începutul secolului, să le copieze și să publice 119 dintre ele, mai întâi în "Convorbiri literare"¹ (1901-1903) și apoi, împreună cu altele, în 1913, în volume. Despre ele și despre cele descoperite și transcrise ulterior au vorbit istorici și istorici literari importanți, de la N. Cartoian până la Al. Zub (autorul unei *Biobibliografii* de referință, 1971). G. Călinescu le-a consultat, desigur, și în *Istoria literaturii* scrie că ele constituie "cea mai trainică operă a lui Kogălniceanu" – "prin îndemânarea de a nota exact într-un limbaj bătrânesc". Propoziție uluitoare, nu însă întru totul adevărată. Când recitim, azi, scrierile istorice și literare și studiem vasta lui oratorie, observăm că acest moldovean inteligent și profund, vizionar ordonat și moderat este mai peste tot în manifestările sale un om de spirit eminent și că talentul său nu se epuizează în corespondență. Mai clar spus, Kogălniceanu nu are o puternică vocație epistolară și, la drept vorbind, nici n-o cultivă. În comparație cu Ion Ghica și Alex. Odobescu, contemporanii săi (acesta din urmă este mai tânăr cu 17 ani decât el), fiul agăi Kogălniceanu nu pare a fi preocupat de calitatea estetică a corespondenței și nici nu depune o mare sârguință pentru a face multe și profunde speculații morale și literare în misivele sale. Scrisorile sale au, de regulă, scopuri precise, de ordin practic, rareori este vorba în ele – și totdeauna pe scurt – de idei și de opinii ce depășesc mica istorie. Pe acestea le pune în studiile istorice, în discursuri și în scrierile literare, chiar și în acelea de ficțiune (în *Tainele inimii*, de pildă). Ceea ce nu înseamnă că această corespondență a lui nu reprezintă o parte importantă din opera sa, *temeinică*, dacă o judecăm în totalitatea ei.

Să luăm cazul scrisorilor din timpul studiilor. Ele sunt, într-adevăr, de multe ori savuroase în naivitatea, sinceritatea, directivitatea lor, dar, citindu-le la rând, observăm

ușor că ele nu anunță un tânăr genial și nu comunică mai mult decât vor să obțină, și anume bani de la un *băbacă* strâns la pungă, vigilent peste măsură ca nu cumva fiul de 17 ani, trimis în desfrânatul Occident să studieze, să devină risipitor și să se destrăbăleze. Fiul dă socoteală de fiecare ban cheltuit și face o cronică amănunțită a mișcărilor sale, asigurându-și tatăl de fiecare dată că este devotat și recunoscător fără precupețire. Toate epistolele sale încep cu propoziția, amuzantă, "cu fiască plecăciune sărut mâna dumitale, băbacă"... Uneori ține să întărească fiasca plecăciune, zicând "cu multă fiască plecăciune". Verificând încă o dată forma de adresare, observ că mai des apare *multă fiască plecăciune* și că epistolierul nu încearcă, niciodată, să renunțe la această mică propoziție introductivă, menită, s-ar putea zice, să înlăture orice suspiciune de revoltă filială împotriva autorității paterne și, totodată, menită să dezlege băierile strânsei pungi părintești.

Valoarea scrisorilor de tinerețe este, întâi, biografică și, din acest punct de vedere, putem accepta ideea că ele pot fi socotite, cum s-a spus, "un adevărat Bildungsroman epistolar". În parte, cel puțin. Prima este din 17 august 1934. Kogălniceanu are 17 ani și pleacă spre Lunéville împreună cu fiii domnitorului Mihai Sturdza, "bezădelile" Dimitrie și Constantin, cu un pedagog, un preot și, tot ca bursier, cu cuconul cuconului Lupu Balș. Domnitorul i-a acordat și lui o bursă care, cum vom deduce numaidecât, nu-i suficientă pentru ca tânărul *studinte* să-și procure cărțile de care are nevoie și să-și cumpere veșminte noi, occidentale, în locul celor "asiatice" de care pomenește în *Iluzii pierdute*. Așa că nu trece mult după despărțirea de părinți, de surorile (are, dacă număratoarea este corectă, patru) și de fratele său (Alec), că el începe să solicite sprijinul financiar de la băbacă, despre care umblă vorba că este cam zgârcit. Deocamdată, *pré-plecatul* fiu, cum iscălește, a ajuns cu caii de poștă la Botoșani și trage la "mătușica

1 Vezi Andrei Nestorescu, *Kogălniceanu în corespondență*, în "Revista de istorie și teorie literară", anul I, nr. 1-4, ianuarie-decembrie 2007, p. 213-237.

Mărioara” și se pregătește să plece spre Dorohoi. Aici “face zacuscă”, adică ia micul dejun, la ispravnicul Dumitrache Ganea, care le poartă de grijă – lui și *beizădelilor* și, în continuare, se îndreaptă spre Herța, unde poposesc la cucoana Catinca Ghiculeasă. Ispravnicul de aici, serdarul Chiriac, îi întovărășește cu cazaci până la vamă și-i trece de ea “fără de nicio supărare”. Merge spre Cernăuți, trece de el și, la 24 august, echipajul ajunge la Lemberg. Kogălniceanu are, acum, timp să-i scrie băbaci ce văzuse, căci așa fusese înțelegerea. La Mamorniță, un târgușor cu ziduri bune, stătuse un ceas, până i-a fost *milduit pasportul*. La Boian “au năimit cai jîdovești”, pentru a-i duce la Cernăuți și, cu *tocmală*, au plătit opt carboave. La granița austriacă li se controlează straiile și, pentru fiecare bucată, trebuie să plătească trei creițari în argint, adică 15 parale. Kogălniceanu dă toate detaliile și începe să facă socotelile cu banii. Toate scrisorile sunt pline de asemenea calcule, cu ideea că trebuie să justifice orice para. Jurnalul lui de călătorie – căci îl putem socoti astfel – înregistrează conștiincios

cheltuielile și, desigur, impresiile. Sadagura ar fi vestit – de pildă – în toată Europa pentru iarmarocul “cel de vite”, Cernăuți... ei, bine, Cernăuți are și alte calități. Kogălniceanu face o relatare pozitivă, remarcând ulițele regulate, pardosite cu prund, piața *frumușică* și dughenele care au trei și chiar patru rânduri. În Galiția, reține târgurile *scârnave*, unde se vorbește o limbă pe care n-o înțelege. Vede și sate “preafrumoase”, cu drumuri trase cu frânghia, case în linie și grădini cu pomi roditori. Lembergul are binale frumoase, biserici cu turnuri și o “Curte a orașului” (*L’Hôtel-de-ville*) cu arhitectură frumoasă. Bucovina, în genere, îi place tânărului moldovan și este impresionat că toate pământurile sunt lucrate. “Ogoarile sunt ca feliile de zămos, adecă puțin rătăunde” – scrie el, cu o imagine mai plastică. Se gândește la Moldova pe care tocmai a părăsit-o și, cum speră ca, la întoarcere, s-o găsească într-o stare mai bună.

La 8 septembrie 1834, pornind de la Lemberg cu *landcuceri* (“un feliu de harabagii, însă în loc de căruțe au butce și carete”), școlarii intră în Viena, după treisprezece zile. Kogălniceanu are din nou timp să povestească tatălui ce a văzut pe drum. Descrierea este amănunțită și direct (prin expresii norocoase) sau indirect – prin observații despre înfățișarea și portul acestei populații pestrice – are și o valoare expresivă, putem spune chiar: literară prin plasticitatea ei. Iată ce vede el după ce trece de apa Biala și de Mișlenita și Calvari, târgușoare mărișoare și frumoșele (epistolierul Kogălniceanu folosește des diminutivele, s-a reținut) vede mai întâi, într-un loc, “o mare neguțătorie de porci ungurești”, adică un iarmaroc de animale, apoi intrând în Silezia, îndată descoperă o lume de *calici*, rău îmbrăcați, cu *fimei* ca niște *stahii*, îmbrăcate *dintăi* cu o *roche* lungă de pânză albă și, în spate, cu o altă bucată de pânză ce slujește “și de basma și de sac”. În ducatul Austriei, *fimeile* sunt mai elegante: poartă rochii negre sau “ca cărămida”, scurte până la genunchi, iar în cap – cele măritate au “mineșterguri”, iar fetele – merg cu capul gol. În zile de sărbătoare își pun în picioare *scarpî* și cu *colțuni roșii de bumbac*. Vorbesc

toți “un fel de nemțăște stricat”. Pe unde trece, Kogălniceanu se uita la acarete, la arhitectura orașelor, la dughenele târgurilor și la bisericile cu turnuri. Relatează tot băbăcii care, se vede treaba, este interesat să afle cum arată lumea de dincolo de Moldova lui. La început de septembrie se afla la Fraiberg sau “Muntele cel slobod” și trimite un răvaș tatălui, dudușelor (surorilor) și fratelui Alecu. Curios. Nu este pomenită niciodată în aceste note documentate de călătorie și nici mai târziu, din Lunéville și Berlin, mama. Împarte tuturor, fraților și verilor, profesorilor săi rămași în țară, sărutări dulci, dar numele mamei nu apare în repertoriu. Murise? Iata ce scrie despre *Muntele cel slobod*:

“În două septemvrie, trecând prin Fraiberg, sau *Muntele cel slobod*, târg mic, însă cu o piață cu frumoase fațade, cu statue, cu cișmele și cu arcade plăcute la vedere, am poposit la *Noul Icin*, sau *Naiticen*, târg mic, însă cu o piață făcută cu frumoase fațade și arcade largi și mari, cu cișmele și cu statue. Pe urmă am trecut prin *Vechiul Icin*, care îi un târgușor mic, foarte aproape de *Noul Icin*. Pe un munte nalt și gol, foarte aproape de acest târgușor, de-a stânga drumului împărătesc, o cetățuie veche, a cării porți și ziduri sunt până astăzi în picioare. După aceasta am mas în *Alba Biserică*, sau *Vaischirhen*, târg mic cu un havuz, care strânge multă apă folositoare la vreme de foc. A doua zi am trecut prin *Rautin*, târgușor cu porți, *Laib*, târg mic cu piață și porți – pe una de acele porți am văzut stema Moldovei, însă n-am putut să aflăm nimic mai mult, fiindcă nu ne-am oprit în acest târg –, prin *Oberoghezd*, târgușor, și prin *Olmiuț*, unde am mas. *Olmiuțu* îi un târg mare și frumos, foarte întărit după chipul nou, cu trii ziduri și cu trii valuri de pământ între care sunt săpate hândichiuri adânci pline cu apă. Noi am trecut numai printr-o mahala frumușică, după ce am cercetat țările. Am mas pe urmă în *Prosnit*, târg mic” și iscălește, la urmă, *Mihalache Kogălnicean*.

La 19 septembrie ajunge la “*Miunhen*”, e sănătos, nu mai pătimește de ochi. A rămas dator cu prezentarea Vienei și se achită

acum de datorie. Este încântat de ceea ce vede, dar nu știe ce. Palatele sunt cam triste și ulițele foarte strâmte. “*Mahalalile*”, în schimb, sunt frumoase:

“*Viena*, adevărat cetatea, nu-i frumoasă, din pricină că ulițele sunt foarte strâmte, dară mahalalile, care sunt atâte orașe, sunt foarte mari, frumoase, cu palaturi și cu uliți foarte largi. Lucrurile cele mai vrednice de văzut sunt catedrala, adevărat mitropolia Sfântului *Stefan*, lucru vrednic de văzut, toată biserica îi lucrată cu petre săpate ca *Triisfetitele*. Are multe turnuri, din care unul este foarte nalt și al doilea din lume prin înălțimea sa și prin frumusețea cu care îi împodobit. Pe urmă am cercetat mormânturile împăraților, împărătesilor și prinților Austriei, unde sunt multe lucruri vrednice de a fi văzute, precum mormântul craiasii *Cristinii*, al printului de *Savua*, *Evghenie*, unul din cei mai strașnici și mari războinici a veacului a șaptesprezece. Acolo am văzut și mormântul ducăi de *Raihstadt*, fiul lui *Napoleon*. Pe urmă am văzut statua împăratului *Iosef* al doilea, arsenalul, adevărat armăria, unde sunt tot felul de arme și îmbrăcăminte ostășăști, veche și nouă, precum și portreturile și statuile de ceară a multor împărați și războinici. Tot acolo am văzut și chipul de ceară a craiului de *Ungaria*, *Mătieș Corvin*, care au fost biruit de *Ștefan cel Mare*, domnul *Moldovei*, precum și multe steaguri leșăști, italienești și franțuzești, precum și vro câteva vulturi de a lui *Napoleon*. Plimbările cele mai frumoase este *Praterul*, care este o pădure mare cu tot felul de înglidisiri, precum case de joc, cafinele, cofitării, pe urmă un fel de roți, unde sunt cai, căruțe de lemn, în care să sui oamenii și apoi să învârtesc, panoramele unde să vede în mare, zugrăvit, toate târgurile Europei, camere obscure, adevărat odăi întunecoase, de unde să vad toate persoanele care trec prin aleiurile de castani sălbateci a *Praterului*, în care sunt sute de cerbi și fasmani foarte blânzi. A doua plimbare este *Focsgarte*. Palaturile împărătești sunt mari, dari triste și vechi, însă *Șeonbriun*, adevărat fântâna frumoasă, care este un palat unde împăratul și familia împărătească merge de pitrece vara aproape de *Viena*, este o zidire frumoasă cu prea-

mari și frumoase grădini, cu stâlपुरi, cu statue și aleiuri plăcute. Acolo este și o menajerie, unde am văzut un elefant și alte dobitoace străine. Menajeria îi bine zădite, fieștecare fheara are casa și ograda sa. Dobitoacele însă nu sunt prea multe, ci este o menajerie particulară, care este una din cele mai bogate din Evropa. Acolo sunt mulți tigri, panteri pardosi și patru lei, din care doi sunt născuți în Evropa.”

După cum se poate remarca, călătorul are ce vedea și are de ce se minuna. Notează fonetic denumirile. La Viena stă patru zile și merge, în acest răstimp, de două ori la teatru cu cucoana Smărăndița Balș. Lui Kogălniceanu îi place teatrul și dansul, ca și muzica. La Lunéville ia cursuri de vioară, apoi, la Berlin, părăsește vioara pentru pian. Se plânge mereu în scrisori că domnitorul nu le dă voie să meargă la teatru pe cât ar voi beizadelele și, bineînțeles, el. Nu este interesat însă numai de arte, pe unde trece sau unde se stabilește. Observă și semnele chibzuinței sau, dimpotrivă, ale neglijenței. În Bavaria, de pildă, remarcă faptul că există “o mulțime de dracină crescând sălbatic și nelucrată de oameni”. Tânărul Kogălniceanu are simț gospodăresc dezvoltat și îl va avea și mai târziu, când va intra în parlament sau va fi ministru. Ideea lui statornică este că propășirea înseamnă, înainte de orice, propășire materială. Și că ideologia fără industrie rămâne o formă goală.

Dar să ne întoarcem la călătoria lui spre școlile Apusului, la vârsta de ani 17, însoțit de beizadelele Sturdza și de cuconul cuconului Lupu Balș, de un pedagog sever și de un preot cam cărpănos și mincinos – se va dovedi ulterior – pe nume Grigorie. La 1 octombrie 1834 se află la Lunéville, încartiruiți, toți, la abatele “Lommet”. Oamenii din Lunéville sunt buni, prietenoși, dar în oraș “îi o mare scumpete”. Fiul, îngrijorat de bani, dă amănunte: ocaua de carne e patru lei, cea de pește – nouă. Învață, dimpreună cu *beizadelele*, latinește, franțuzește, nemțește și grecește. Este plasat în “clasul al triile”. Locuința nu este prea comodă. Se îngrămădesc toți în câteva odăi și unii dorm pe jos. Stăpânul, ca să intre în camera lui, trece prin camera în care stă el cu beizadeaua

Dumitrache. Are loc o dispută și, în răvașul din 22 octombrie, elevul se justifică. “Monsiu Lencur” nu stă bine cu sănătatea și iese de mai multe ori noaptea afară, trecând și el prin camera elevilor. Popa de care a fost vorba mai înainte (preotu “îi plătit de vrăjmașii dumitale” – scrie Kogălniceanu!) bagă intrigă, îi vorbește de rău la Maria Sa, isco-dește și ia socoteală de toate cheltuielile. Epistolierul se plânge de el și-i demască minciunile. Suferă de ochi și este dus la doctor de *monsieu Lencur* și doctorul nu poate să-i dea ceva “prealungătoriu” până în ianuarie, pentru că vremea este umedă. La școală se descurcă bine, mai puțin la limba latină. Promite să-și dea silința. Îi trimite fratelui Alecu “o butelcă de gomelastic” și-i recomandă băbacăi să cumpere “un fel de căpșune care înfloresc și rodesc toată vara”... Va reveni asupra subiectului, semn că băbaca nu arată mare curiozitate față de *căpșunele* îndrăgite de fiul de la Lunéville.

Răvașele ce urmează au cam aceleași subiecte și sunt scrise în același stil, cu aceeași “fiască mare plecăciune”. Tânărul colegian lucrează mult, chiar și duminica (“măcar nu ieșăm din casă”) și începe să se plângă de constrângerile la care este supus. Se plânge, evident, și de puținătatea banilor. Nu-i ajung. Face sistematic decontul: la Viena a cheltuit zece galbeni pe îmbrăcăminte, pentru că, nedându-i voie să poarte “straie oștinești”, a fost nevoit să-și cumpere *pălărie, jâletcă, manesce, gulere, halstuce și alte lucruri*. La Lunéville este nevoit să-i dea lui monsiu Lencur 30 de galbeni ca să-i cumpere un ceas de aur, o “alăsidă”, cărți, așa încât n-a rămas decât cu zece galbeni. Socotelile, cererile de bani, justificările se vor repeta. Subvențiile de la Măria Sa vin greu, uneori cu mare întârziere și tânărul moldovean, care vrea să se poarte acum după obiceiurile franțuzești, are mereu dificultăți. Vrea să țină pasul cu beizadelele și cere ajutorul părintelui, care știm cât de sever este. Nu uită să-i arate de fiecare dată “supunerea și recunoștința [...] cea fără margini”. De anul nou nu are să-i ofere, ca dar, decât supunerea lui totală și silința în învățatură și “aceste adevărinți”, dovadă – mai scrie el – “că tot fac ceva aici în Franția”.

Face și ambițiile lui sunt mari. Începe să le scrie și surorilor (19 noiembrie 1834), în franțuzește, informându-le despre viața lui la Lunéville. Aflăm de aici, de exemplu, că a lepădat de tot portul oriental și nu poartă acum “que des habits bourgeois”. Se gândește la educația lor și le promite 17 tomuri de cărți. Se ține, vom vedea, de cuvânt. Lui Alecu, fratele, îi face cadou de Crăciun un portmoneu, iar tatălui îi mai face o mărturisire de credință. De mare și incoruptibilă credință:

“Din cea mai fragedă a mè copilărie am sâmtit și am primit facerile dumitale de bine. Nu numai că mi-ai dat viața, și mi-ai arătat încă și chipurile și mijloacele de a o înfrumuseți și de a o pitrece cu cinste și în fericire. Toate chinurile și toate trudile ți le-ai dat numai ca să mă vezi norocit între moldoveni. Nu crede, dar, preascump mie părinte, că ai făcut toate aceste pentru un necunoscătoriu și pentru un nemulțamitor. Nu, în toată curgerea vieții mele, și la cel mai de pe urmă minut, voi căuta ca să mă fac vrednic de purtările de grijă a domitale pentru mine, cu buna mè purtare, și de-a

pururea sara și dimineața voi binecuvânta nomile domitale și voi ruga pre preamiliostivul Dumnezeu ca să-ți întoarcă prețul a atâtor faceri de bine, căci Ziditoriul sângur poate să facă aceasta. Cu prilejul înnoirii anului mă grăbăsc ca să-ți poftesc cele mai mari norociri, o viață îndelungată, fericită, cu zile lungi, cu sănătate necurmată și cu tot felii de bunătăți. Rog pre făcătoriul tuturor ca să asculte aceste dorințe care le fac din toată inima și din toate puterile mele. Deși aceste poftiri sunt mici și nu sunt bine arătate, și că gura și condeiuul meu nu sunt destul de distoinice pentru a-ți arăta asămينة sâmtiri, însă inima mea sâmtăște mai mult decât nu mi-i cu puțință a rosti. Aceste sunt dorințele care le fac și le voi face până la cel mai de pe urmă minut a vieții mele. Pentru daruri [ce voiești] să-mi faci, nu cer altă nimică de la dumneta decât dragostea și iubirea domitale, lucruri care vor pricinui mai mare bucurie acelu ce este pentru totdeauna cu cea mai mare supunire și pleacăciune a domitale prèplecat și prèsupus fiu.”

Scrie, paralel, și duducelor, mai relaxat, dându-le informații mondene – câte cunoaș-

te, că este silit, știm deja, să ducă o viață austeră, ceea ce se traduce: stă închis, învață, merge la colegiu și, când primește dezlegare de la Măria Sa, merge la teatru, și cere imperios vești de la Iași. Mariei și Elenei – surorile mai mari – le trimite, la 7 decembrie 1834, prin Monsieur Richard – bucătarul domnitorului – patru volume din *Lettres à Sophie* și încă patru din *Lettres à Emilie sur la mythologie*, iar Pulheriei și Săftiței – surorilor mai mici – le expediază *Oeuvres de Maitres*, un mic dicționar, o carte de flori și *Les grâces de l'enfance*, sfătuindu-le, totodată, ca frate mai mare și mai umblat prin lume, să urmeze ceea ce citesc. Pe Alecu îl cadorișește cu *Les cris de Paris* și *Le nouvel alphabet militaire*. Pe băbacă îl roagă la 1 ghenarie 1835 să-i trimită un săculeț cu sâmburi de harbuz, un fruct care nu-i cunoscut la Lunéville, pentru domnu abate. Îi mai cere să intervină pe lângă Măria Sa să-i lase să meargă la teatru și, totodată, să poarte haine adecvate, căci “uniforma” pe care o are produce rumoare: “m-or râde toți, pentru că samănă cu cea rusască și aice rușii îs urâți”... Duducelor le cere, în continuare, vești de la Curte și rețete de dulceață. Cerere repetată. Curios, când se adresează surorilor. Kogălniceanu scrie corect numele franțuzești, dar, când scrie băbacei, le notează fonetic: *Liunevil*, *bucătarul Rișard*, *monsieu Lencur* etc. Are nevoie, în continuare, de straie și solicită grabnic bani. Trebuie, apoi, să plătească răvașele la poștă. Pătimeste la ochi (“însă nu înauntru, ci la gene, unde sunt niște bube”) și așteaptă *leafa* de la Măria Sa ca să se îngrijească. Este curios dacă Crupenschi, Alecu Mavrocordat și Sandulachi Miclescu, Alcază și alții au fost făcuți ofițeri. Cere lămuriri. La Lunéville se construiește *butca de aburi* și, dacă te urci în ea dimineața, seara ești la Paris. Află că surorile au fost primite la Curte și cere, degrabă, detalii. E limpede, Kogălniceanu este curios. Urmărește de la distanță evenimentele din Moldova. Vrea, de altfel, să scrie o istorie a Moldovei și are nevoie de cărți. Care costă bani. Așa că chestiunea galbenilor se repetă și în scrisorile către duduțe. Le dă amănunte despre prețul cărților, cu gândul, probabil, că prețurile vor ajunge – și pe această cale – la urechile

băbacului. Sunt și vești despre Lunéville. “Aici pitrecem foarte liniștit, nu să aude nimic de rău” – scrie preaplecatul fiu la 19 februarie 1835. Anunță că își întrebuințează vremea “la cetit și la scris”, la nimic altceva. Lui Vasile Alecsandri îi laudă Franța (“un des pays les plus distingués de l’Europe, et le premier par la beauté de son territoire”) și limba franceză (“la langue universelle”). Moldova – mai scrie el, la 15 martie 1835 – este mică și săracă, celebră “que par son passé”, dar, fiind țara noastră, “il faut le tenir, et-tout ce que nous pouvons faire de mieux c’est de tâcher à la servir et à l’illustrer par nos talents, par nos vertus et par nos bras s’il le faut”. Are 18 ani și are deja un program în acest sens:

“Oui, mon ami, soyez toujours bien moldave, aimez et servez votre patrie, quelque petite et quelque pauvre qu’elle est. Souvenez vous que les Hotentons [sic.] préfèrent mieux se couronner avec les entrailles de leurs boeufs, plutôt qu’avec; les ornements de l’Europe. Prenons exemple de ces hommes et faisons de même. Nous sommes moldaves, nous devons l’être jusqu’à nos derniers moments. Quel à été le but de nos parents en nous envoyant dans ces pays étrangers et si éloignés de nos foyers? C’est de nous appliquer aux études, c’est à nous enrichir des sciences et des connaissances que renferme la France et les transporter ensuite dans les lieux où nous avons reçu le jour. Faites, donc, ô, mon ami, les devoirs que vous imposent la patrie et les vœux de vos parents! Devenez instruit et surtout vertueux! En retournant en Moldavie, la gloire et les bras de nos compatriotes nous attendent. Je ferai aussi mes devoirs. Voilà mes idées, voilà mes seuls plaisirs, voilà ma consolation loin de mon pays; je ne suis heureux que dans l’avenir.”

Este sentimentul unei întregi generații de tineri ajunși la școlile din Occident. Kogălniceanu, oricum, îi da un conținut și un scenariu practic. Surprinzător este că, la 18 ani, el se gândește la viitorul Moldovei și are deja conștiința datoriei sale. “Je ne suis heureux que dans l’avenir” – scrie el. O propoziție mesianică.

De la băbacă cere, în continuare, bani

pentru cărți, care, aici, la Lunéville, "costisăsc" mult. Vrea, într-un rând, și un șal deal băbacii, un șal turcesc, care ajunge, aici, până la două sau trii sute de galbeni. Cumpără pentru el 300 de volume (Cheteaubriand, Buffon, Voltaire, Racine, Corneille, La Harpe, *Bibliothèque des voyages* în 50 de volume etc.) în ideea, desigur, de a-și face o bibliotecă fundamentală. Mai târziu, când se mută la Berlin, se preocupă de transferul cărților la Iași. Problemă dificilă și cheltuitoare. Cărțile – sporite între timp, ca număr – ajung în cele din urmă, prin Galați, în Moldova. La colegiu, lucrurile merg bine. Michel K. a primit la franceză, grecească și latinească "acsesitu", adică premiul al patrulea în *clasul retoricii mici*. Pricina vine de la limba latină pe care n-o știe bine, dar se pregătește cu sârguință. Peste cinci luni va intra în clasa de *retorică mare*. Beizadeaua Grigori n-a primit niciun premiu, dar este nădejde că va primi la sfârșitul anului. Din răvașele către surori aflăm ce reviste citește, acum (aprilie 1835) tânărul dornic să scrie o istorie a Moldovei: *Gazette de France, L'Estafette, La Caricature, Le Voleur, Le Mercure de France, La Revue Maritime, La Revue de Paris, Le Protée, Journal des deux mondes*, unele cunoscute atunci și mai târziu în lumea intelectuală, altele mai puțin. Clară, ardentă este dorința tânărului de a se instrui. Pune ochii, aflăm dintr-o epistolă tot către duce, pe *L'Histoire des progrès des sciences naturelles* în 80 de volume care, în plus, au peste 800 de gravuri colorate. "Un ouvrage magnifique" – scrie el. Costă enorm. Are și el una în acest sens, dar nu spune ce. În altă ordine, se plânge de dureri de piept și cere voie tatălui să se plimbe o jumătate de oră în fiecare zi. Stă prea mult în casă și asta nu face bine *mădulărilor* sale ("nu îndeletnicesc nicicacum"). Se plânge și de alte rele: *apa este puțină și foarte rea, bucatele sunt într-un hal foarte rău, odăile sunt și ele rele din pricina scârnăviei*, în fine, la aceste nenorociri se adaugă și vestea că bietul domn Lencur a murit. "Sărmanul! Ce om bun era!" Ca să se tămăduiască de durerea de piept, școlarul moldovean, sfătuit, poate, de băbacă sau de altcineva, bea de două ori pe zi lapte de capră. Terapeutică tradiționa-

lă. Funcționează și la Lunéville, dar e foarte scumpă: *trii păhară trii lei*. În iunie 1835, harbuzii au crescut mari și moldoveanul care i-a semănat sau doar a procurat sămânța este mulțumit. Mai *mulțumit* ar fi să meargă cu spătarul Alecsandri la Paris. "Să văd și eu acest frumos oraș, minunea lumii." Nu știm dacă sugestia a prins. Cumpără, în mod cert, și alte cărți pe lângă cele deja 300 (de Walter Scott, Madame Guizot, *Mille et une nuit, Gil Blas*), merge, iarăși, la teatru, dar teatrul de aici i se pare mai slab decât cel din Moldova. Familia continuă să-i trimită un *anteriu* și alte veșminte, le primește, dar, dacă înțelegem bine propozițiile în care confirmă primirea lor, acestea nu sunt deloc entuziaste. Lunéville nu-i locul în care *anteriul* să fie prețuit. Kogălniceanu, supus ordinii părintești, își pune lipitori la *șăle*, cum i s-a poruncit, bea în continuare lapte de capră și, când aude că Măria Sa l-a numit *ofițar* de cavalerie, explodează de bucurie. Este luna iulie și, cum are timp mai mult, se gândește să meargă la o școală crăiască de agricultură, aflată într-un sat apropiat de Lunéville, ca să învețe lucrarea pământului. Gând bun, gând de gospodar: pe lângă latinească, grecească... este bine să învețe și cum se lucrează pământul. Avem, încă de acum, motivul pentru care în programul omului politic Kogălniceanu industria și agricultura vor fi teme esențiale. El însuși și-a creat o flotă. Aflat, deocamdată, în colegiu, la Lunéville, se luptă cu latineasca și alte discipline grele și cărțile sunt scumpe. Scrie despre toate acestea *vigilentului* băbacă rămas la Moldova, cerându-i de urgență 80 de galbeni pentru a-și achita datoriile:

"Băbacă, am astăzi trebuință de bunăta-tea dumitale, pentru ca să mă ierți de o greșală mare ce am făcut, dară crede, mă rog, ca în viața mea de acum nu te voi mai supăra. Știi că când am ajuns la Liunevil nu știam nicicacum latinește, dar, cum eram mare ca să intru cu copiii de zăce ani în tacia unde să începe această limbă, am fost sâlit ca să sai cinci clasuri, încât am intrat în clasul domnului abate, unde să învață *prosodia* latinească, Chichero, Omir și scriitorii cei mai grei, latini și greci; cum nu știam nimic latinește, aș fi fost totdeauna coada

daca nu aş fi lucrat mult. Însă, cât de mult şi să fi lucrat, tot nu aş fi putut ca să fiu în jumătate an cel întâi dacă nu aş fi cumpărat şi cărţi care să mă ajute. Cărţile, adevărat, sunt ieftine aice, dară scriitorii cei buni în toată lumea sunt scumpi, precum şi aice, şi avem trebuinţă de cărţi bune. Deci m-am prenumărat la multe cărţi care ieşă în toata luna, fără ca să ieu sama că luam mai multe decât nu putem plăti. Librerul nu-mi zăcē nimic şi eu socotēm că nu avem mult a plăti. Toţi banii care mi-ai dat, precum şi acei care mi-au dat Măria Sa Vodă, i-am cheltuit, şi iată cum. Piste tot am avut până acum 116 #, adică 60 # care mi i-ai dat la purces, 30 # care mi i-ai trimes prin bancheriul Pop, 10 # care mi i-au dat Batist Furo şi 16 # de la Măria Sa Vodă. Dintr-aceşti bani am plătit 15 # în drum; 35 pentru ceasornic; cu 20 # mi-am cumpărat deosăbite mărunţuşuri, precum şi cărţi; apoi cu ceialalţi am cumpărat aceste lucruri. Măria Sa Vodă ne-au trimăs puşini bani pentru straie. Vara au venit; deci mi-am făcut două jăletce şi două părechi pantaloni albi, care m-au costisit 5 galbeni; pe urma învăţăm din banii noştri armile în toate zilele, câte 2 # pe luna, căci Măria Sa au zis că iarna să învăţăm armile şi jocul, iar vara călăria şi a înota. Dară, cum ca să nu uităm tot ce învăţăm iarna, apoi noi toţi ne-am unit şi avem dascăli de arme, care, cum am zis, costisăc 2 galbeni pe lună, şi altul de joc, care cere câte 1 #, deci pentru patru luni de arme fac 8 # şi pentru joc 4 #, care fac pieste tot 12 # până acum. Pe urmă am cheltuit cu mersul la teatru, la Nansi şi alte mărunţuşuri ca la 10 #. Apoi ieu mathemă de scripcă, pentru care plătesc cate 2 # pe lună. Am început a învăţa de trii luni, fac 6 #, pe scripcă am dat 5 galbeni. Deci vezi c-am cheltuit până acum 108 galbeni, şi mi-au rămas încă opt galbeni de cheltuit. Mai dăunăzi am cerut socoteala de la librer, şi care au fost spăimântarea mē văzând că sunt încă dator cu 80 de galbeni! Am căutat ca să văd dacă nu m-a şi înşălat, dar n-am putut afla niciun viclesug. Aceasta somă îi mare, ştiu foarte bine, dară am greşit, sunt vinovat, şi nu am alta a face decât a mă ruga cu lacrimi ca să mă ierţi, căci numai în dumneata am toată nădejdea mē. Însă pe de altă

parte vei vidē ca soma aceasta nu-i mare când vei şti că aici toate sunt mai scumpe, patru ori mai mult decât în Moldova, de vreme ce aice un galbăn are atâta preţ cât la Iaşi o carboavă. Pe urmă m-am înşălat cu bunătatea cărţilor şi cu pilda, căci, văzând pe bezădele că cumpără atâtea tomuri, am vrut să fac şi eu ca şi dâşşii. Dară dumneta vei zice că nu trebuie să urmez bezădelilor, că nu sunt bogat ca fiii Domnului; așa este, dară eu am cheltuit numai 80 # şi ei de când au venit aice au cheltuit mai mult de 200 de galbeni şi mai au încă datorii de mai mult de 100 #, banii care i-au cerut de la Voda acum. Şi ce vei mai zice că şi fiul paharnicului Enuţă au cheltuit de când îi aice mai mult de 100 #! Crede că sunt vinovat, că am greşit, dară ce să fac [?] Rău am făcut, dară dacă nu mă vei ajuta, cine mă va scăpa [?] Poate că vei gândi ca am cheltuit banii pe alte lucruri, dară iată ca îţi trimet izvodul de cărţi ce am cumpărat." Şi, de aici, aflăm mai bine ce învaţă Kogălniceanu în colegiul de la Lunéville (învaţă, pe lângă limbile citate, şi *armile şi jocul, călăria şi înotul*, pe lângă altele). Vedem, apoi, cât de chibzuit este tânărul moldovean, crescut bine, într-o morală austeră, în familia aghăi.

Primeşte permisiunea să viziteze Nancy şi, întors la colegiu, face o relatare pentru duduce, zicând că preferă patria lui. "Je ne changerai pas la pauvre Moldavie pour le premier trône du monde. Je suis né Moldave, je veux mourir Moldave." Află că Măria Sa vrea să-i mute în alt oraş şi speră ca acesta să fie Parisul. Însă Măria Sa a ales Berlinul. Kogălniceanu este dezamăgit. "Atâta de diparti?", întrebă el pe băbacă. Altminteri, faţă de beizadele, nu zice *nimică*, cum i-a poruncit băbaca, ridicat între timp la gradul de polcovnic. Cere din nou bani şi cererea se repetă cu ocazia acestei transbordări. În august 1835, beizadelele sunt mutate la Berlin şi, evident, Kogălniceanu îi însoţeşte. Purced la drum pe 10 august cu diligenţa, "adecă o trăsură care merge noaptea şi ziua". Aşa că şcolarii nu se opresc pe drum "nicicacum" şi în opt zile intră în oraşul crăiesc, fiind întâmpinaţi de socrul lui Alexandru Sturza sfetnic al craiului Prusiei. Călătorii trecuseră prin Strasburg,

Carlsruhe, Heidelberg ("vestit prin universitatea sa și frumoasa grădină botanică") și tânărul Kogălniceanu relatează băbacăi ce vede sau ce citește despre locurile pe care le vede. Despre ruinele palatului Bavariei, de pildă, în pivnița căruia se află o mare bute în care poate să intre 160.000 garafe de vin. Pentru a ajunge la ea trebuie să urci 60 de scări mari. De la Heidelberg ajung la Darmstad și, de aici, la Lipsca, trecând prin Francfort-pe-apa-Main, care-i târg "slobod, mare și frumos". Îi scrie, pentru a-i mulțumi, și Măriei Sale, numindu-l "Mon Souverain" și Le Tout-Pouissant Vous, dorindu-i să rămână mult timp pe tronul Moldovei pentru fericirea moldovenilor. Semnează "le très humble et très obéissant sujet". Michel Kogalnitchan. Cere tatălui *Istoria românilor și trei zugrăveli*, deodată cu mărirea lefii, deoarece la Berlin toate sunt scumpe. Duminica merg toți moldovenii la sfetnicul de taină Hufeland, unde sunt bine primiți, numai că acolo sunt numai oameni bătrâni și ei, tinerii, nu se simt în largul lor. Vor să vadă și altă lume. Au și alte griji: se apropie frigul și ei (Kogălniceanu vorbește de toți moldovenii berlinezi!) nu au mantale, nici parale de buzunar ("ne lipsăsc cu totul"). Au, săptămânal, numai un taler și jumătate, care fac 15 lei. Mănâncă la *tractir* "foarte prost": "numai o supă, un rasol, un fel de bucată foarte răli și o friptură". Cauza este chiar domnul Hufeland, însărcinat, se vede, cu administrarea banilor trimiși de domnitor. Sfetnicul de taină nu vrea să-l împovăreze pe domnitor, așa că scoate puțini taleri pentru masă și de teatru nu vrea să audă. Kogălniceanu îl roagă pe băbacă să intervină. Aflăm din mesajul către duduce că merge, totuși, la Operă și vede *La révolte au Séraïl*. Intervine altă chestiune: "prenumerația cărților" luate sau comandate la librarul din Lunéville. Este deja dator 90 de galbeni și, nevoit să-i plătească, cere repetat bani de la aga Kogălniceanu care, după câte înțelegem, nu se grăbește să sloboadă galbenii ceruți. Fiul se căiește că-i produce supărări și solicită, în continuare, galbenii trebuitori. Scrisorile din această vreme se învârt în jurul acestei probleme. În octombrie, când frigul se întetește, cere o

blană pentru contuș sau bani s-o cumpere de la Berlin. Surorilor, se plânge de viața dusă la Berlin. Oftează după Franța. Aici, la Berlin, n-ar putea să trăiască ("Je n'ay pour-rais jamais vivre"): "Il y a un ton flegmatique, cérémonial, à en mourir d'Annui"... Fetele sunt frumoase și urâte, nu poți discuta cu ele, iar mamele lor nu vorbesc decât despre varză, cartofi, pisici și câini. Excedat, îngrozit de ce-l așteaptă, Kogălniceanu exclamă: "C'est terrible!" Griji mari se abat asupra tânărului Kogălniceanu. Părăsește, cum am precizat deja, vioara pentru pian și se gândește să ia și lecții de canto. Până atunci, se pregătește să meargă la balul dat de francezii din Berlin. Nu are însă uniformă de ofițer, cum cere cutuma. Băbaca trebuie să vină și în întâmpinarea aceste cereri, la care se adaugă *Istoria firească*, în 45 de tomuri pe care trebuie s-o cumpere. Patruzeci de galbeni ar fi, deocamdată, imperios necesari. Cu fiască plecaciune fiul insistă pe lângă agă. Prin noiembrie, când ceremonia balului se precipită, rugămintile sporesc și socotelile (bani pentru *epoleturi, chivăra, acsilbanturile, cusăturile în aur*) cresc și ele. Cât poate "să costiească" o uniformă! Tânărul își face, la Berlin, pe lângă educația intelectuală, și educație mondenă. Învață să valseze în manieră nemțească și începe să se descurce cu *radova*. Revine, în scrisori, chestiunea *blanei*, presantă pentru că este deja iarnă. Problema uniformei de ofițer se amână. La 1 ianuarie 1836 merge la un bal mai modest, la un locatar al casei, și se distrează bine, spune el surorilor. Nu i-a scăpat nici un dans (*contradans, mazurca, vals, galop, radova*), e mulțumit și, peste câteva zile, la 15 ghenarie 1836, îl supără pe băbacă, cu mare mâhniciune, cerându-i din nou bani. Viața-i scumpă rău la Berlin. Pentru un măr sau o pară trebuie să scoată din buzunar "un groș bun", care face mai bine de 20 de parali, o ceașcă de ceai face doi lei, iar dacă se duce la teatrul franțuzesc ("ca să nu uit ifosul franțuzesc"), este norocit să cheltuie numai 20 de lei... Pentru surori are altă variantă de mesaj. Se laudă cu balurile la care a fost (cinci până acum, 15 ianuarie 1836). Pe băbacă îl asigură că se poartă bine, cuminte, se ține de treabă, nici

gând să facă vreo *blăstămăție*. “Căci, și chiar de aș voi să fac blăstămății, numai gândind că te voi supăra mă port bine, după cum doriți” – întărește el confesiunea. A primit o *carte* (scrisoare) de la Măria Sa în care îl laudă că se poartă bine și este tare bucuros. Comunică de îndată evenimentul părintelui, după care cere alți blestemați bani, care se risipesc repede. Și-a cumpărat o *lampă* (“adecă fănar cu untdelemn”) și i-ar mai trebui o canapea. Vrea și o *Biblie* și *Istoria românilor* de Dicio Săn Martin, precum și cântice moldovinești de Rozinschi, pentru că învață să cânte la clavier. Învață, pe socoteala lui, și italienește. Nu-l părăsește gândul, la Berlin, de a fi înaintat în grad de Măria Sa. Să devină, altfel spus, *lieutenant*. Sugerează dudu-celor să intervină pe lângă băbacă, om influent pe lângă Curte, pentru a interveni unde trebuie. Este bun Occidentul, dar sunt bune și moravurile răsăritene. Tânărul Kogălniceanu nu le ignoră. Se gândește că, la întoarcerea în Moldova natală, să fie “cel puțin” căpitan. Este supărat, aici, că nu are voie să se plimbe și că stă închis în casă. Surorilor le comunică de-a dreptul: “ici je m’ennuie à mourir”. “Un peu plus de liberté!” – strigă el, revoltat. La Berlin e vreme rea, plouă și bate vântul, iar pe el îl doare pieptul și nici cu ochii nu stă bine (23 martie 1836). Doctorii vor să-l pună pe o cură de zer. De sfânta Joi Mare se *pricistuieste* și se *isповидеște*. Lucrează mult – de la 6 ceasuri evropenești – până la 9 seara, ia hapurile prescrise de doctor, mănâncă numai verdețuri și bea zilnic lapte de capră. Kogălniceanu pare că exagerează, vrea, probabil, să înmoaie inima tatălui pentru a căpăta talerii pe care întârzie să-i sporească. Se interesează de limba țigănească și cere surorilor să-l întrebe pe servitorul Ion (țigan) ce înseamnă unele cuvinte.

După cum se poate constata, Kogălniceanu, ajuns la 19 ani, nu lenevește în străinătate. Nu-și risipește timpul “înglendisindu-se” (distrându-se), cum fac de regulă tinerii scăpați de supravegherea părinților. Învață de toate, cu precădere limbi străine, citește, învață să cânte la vioară, apoi la pian și în urmă, la clavier, îi place să danseze și să meargă la teatru, se abonează la cărți și le

trimite, apoi, acasă – în Moldova – ca să-i fie de folos în viitor. Solicită mereu și cărți din țară (între ele *Alexandria*), vrea să scrie o istorie a românilor. Este, în genere, un tânăr cuminte, decis să învețe carte și să se întoarcă în Moldova pentru a schimba ceva. Nu se rușinează de originea lui și, cum scrie amicului Alecsandri, *e moldav și rămâne moldav*. Scrisorile n-au, cum am precizat la început, o valoare literară programată. Sunt compuse pentru a comunica și a convinge un părinte autoritar, om de educație veche, legat de morala tradițională. Fiul i se adresează mereu, după cum s-a putut reține, cu *multă fiască plecăciune* și luptă, cu mijloace diplomatice, să obțină de la el “ceva de cheltuială”, care-i lipsește mereu. Reușește. Fondul de carte pe care îl trimite în țară este important. Limbajul misivelor este într-adevăr, sfătos, bătrânesc – cum zice G. Călinescu –, dar nu dificil la lectură. Dimpotrivă. Are farmec, arată un spirit tânăr – plecat în spațiul evropienesc – în luptă cu limba lui pentru a o sili să primească noțiuni noi. Kogălniceanu este, ca toți din generația lui, și un *logothet*, rațional, responsabil, creator. Este, încă de la 17 ani, când pleacă în lume, un *om cu minte*, pus – cum se zice – pe treabă, chibzuit în toate, dar nu privându-se de bucuriile vârstei. Îi place, după cum s-a putut constata din răvașele către surorile sale, să meargă la bal și, când se duce, nu pregetă să joace toată noaptea, iubește enorm teatrul și duce o veritabilă strategie să capete, de la Iași, dezlegarea de a merge mai des la teatrul franțuzesc pe care, din cauza limbii, îl înțelege mai ușor. În fine, îi place să se informeze și să se inițieze în arte (muzică, *zugrăveală*, picturi) și, mai ales, să citească. Kogălniceanu este, pe scurt, la 17-19 ani, un tânăr răsăritean care promite mult. Occidentul nu-l deprimă prin gradul lui de civilizație, nu-i sporește complexele și nu-l face sceptic în privința viitorului țării sale. Dimpotrivă, îl învață și-l ambiționează. Îl instruieste și-l pregătește pentru o acțiune pragmatică, pozitivă, împăcând în el filosofia de existență a Orientului evropiesc cu filosofia Occidentului civilizată, modernizat.

Eugen SIMION

Mon Europe

Abstract

Realitatea este că există două Europe: una a Estului și a doua a Vestului, una a religiei ortodoxe, cealaltă a religiei catolice și protestante, una a istoriei dictaturii comuniste, cealaltă a prosperiei istoriei capitaliste. Fiecare își are propriile tradiții și moduri de a fi și de a se situa în lume. Însă cel mai important decalaj este cea dintre bogăția pământului făgăduinței (din Vestul capitalist) și a sărăciei Estului terorizat de ideologia totalitară. Trebuie, însă, să sperăm că peste 50-100 de ani acești doi frați (Vestul și Estul) ai bătrânei Europe se vor armoniza, se vor cunoaște și accepta mai bine..

Cuvinte-cheie: două Europe, Europa săracă și Europa bogată, Vestul capitalist, Estul comunist, cunoaștere și acceptare reciprocă.

The reality is that there are two Europe: the first one is the East Europe and the second one is the West Europe; the first one has Orthodox religion, the other one has Catholic and Protestant religion; the first one lived the history of the communist dictatorship and political regime, the other one lived a prosperous capitalist history. Each has its own traditions and ways of being and to exist in the world. But most important is the gap between riches of the Western capitalist dreamland and the poverty of the East terrorized by totalitarian ideology. We must, however, hope that over 50-100 years these two brothers (West and East) of the old Europe will harmonize, will better know and accept each other.

Keywords: two Europe, poor Europe and rich Europe, capitalist West, communist East, selfknowledge and selfacceptance.

Y a-t-il deux Europes ou même plusieurs? Est-il possible que toutes les nations de l'Europe forment une seule Europe unie, forte, sans grandes différences de niveau de vie, une Europe où les jeunes aient des chances égales, enfin, une Europe où les cultures nationales soient respectées et où les Etats de l'Est ne soient pas seulement des débouchés et des fournisseurs de main d'oeuvre pour l'Occident européen, plus

riche? Qu'est-ce qu'il nous offre, le processus de mondialisation? Qu'est-ce qu'il nous oblige de sacrifier de ce que nous considérons nous représenter? La mondialisation ne signifierait-elle pas uniformisation, perte de l'identité et de la souveraineté, comme certains l'affirment? Ce processus, à part une technologie performante -l'internet par exemple -, n'occasionnerait-il pas des dommages, tels la disparition des traditions spi-

Eugen SIMION, Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

rituelles, l'effacement des différences culturelles? Les décalages entre l'Europe de l'Ouest et l'Europe de l'Est se sont-ils estompés au cours de la dernière décennie ou, bien au contraire, ils se sont creusés? Et comment se sent l'Europe après l'éclatement du conflit en Ukraine? Puissante, efficace ou, au contraire, hésitante, intimidée et craignant que le dossier russe ne lui crée de grosses difficultés économiques? Comme vous pouvez le constater, je n'ai fait que répéter les questions que nous entendons poser chaque jour à la télé, dans la rue, sur nos lieux de travail, dans le milieu académique, des questions que nous nous posons nous mêmes, en famille et dans notre cercle d'amis. Nous connaissons les réactions, les attitudes. Nous en avons souvent discuté lors des travaux de notre séminaire. Nous allons en discuter aujourd'hui encore. Nous nous sommes proposé, pour notre 13^e

réunion, de nous pencher sur une idée qui gagne du terrain dans cette partie de l'Europe, à savoir qu'il existe en fait - grosso modo - *deux Europes* et que, aussi longtemps que se maintiendra cette belle, cette prometteuse construction politique appelée la Communauté européenne, ces deux Europes ne réussiront pas à s'unifier de manière organique parce que:

- nous avons comme point de départ des histoires différentes, totalement différentes et, *ipso facto*, des traditions spirituelles, des mentalités, des manières d'être et de nous situer dans le monde qui ne peuvent pas disparaître du jour au lendemain; mieux encore, dans beaucoup de cas, il ne serait pas bon qu'elles disparaissent. Car, au fond, pourquoi devrions-nous être tous pareils, pourquoi renoncer aux traditions qui nous représentent et nous tiennent à coeur, pourquoi accepter l'idée que toute *tradition* est

mauvaise et doit disparaître? Pourquoi les Roumains doivent-ils guerroyer pour que *brânza* (fromage) et *magiun* (marmelade de prunes) soient acceptés par Bruxelles? Pourquoi les produits que les Roumains consomment depuis des centaines d'années doivent-ils être, obligatoirement, votés ailleurs? J'exagère, bien entendu, je place la barre de la discussion trop bas; il ne s'agit pas à proprement parler de *brânza* et *magiun* ou d'interdire au paysan roumain de tuer le cochon, à Noël, avec un couteau, comme il l'a toujours fait depuis des millénaires, il ne s'agit pas non plus de la protection des chiens errants. Il s'agit - vous l'aurez déjà compris - de l'idée qu'une communauté européenne doit se soumettre dorénavant à une instance qui lui est extérieure et que le sort de certaines traditions ne dépend pas de l'évolution naturelle, organique, dans le temps, de cette communauté - comme cela est arrivé jusqu'à présent - mais d'une décision prise par un centre de pouvoir qui se trouve en dehors des frontières de l'État national. Cela n'est pas bon, disent certains. Cela est très mauvais, disent d'autres. Cela est intolérable, affirment les esprits plus radicaux. C'est une atteinte à l'individualité et à la liberté de décision. Cela est, pourtant, utile, cela est bon; il est normal - concèdent les esprits plus conciliants - il est inévitable de céder une part de notre souveraineté pour pouvoir vivre ensemble, en harmonie, dans une nouvelle communauté européenne où il existe, à part les droits, des règles, des obligations, des restrictions etc.

Mais revenons aux problèmes sérieux, aux *grands problèmes* qui divisent l'Europe actuelle et qui nous confortent dans la conviction que, au bout de 50 ans, la communauté européenne n'est pas consolidée, n'est pas encore unie de manière intégrale et stable et qu'elle ne pourra être homogène parce que:

- nous avons des religions, des cultures, des traditions, des points de départ différents; l'Europe occidentale est catholique et protestante; l'Europe orientale est, en bonne partie, orthodoxe. Puisque nos églises de la famille chrétienne n'arrivent pas encore à s'entendre entre elles, comment le feraient-

ils, en définitive, des gens simples, ceux-là mêmes qui jugent l'Europe en fonction de leur niveau de vie, du salaire qu'ils touchent et des impôts qu'ils paient? Qu'est-ce qu'ils constatent? Que les différences sont énormes et qu'elles ne s'atténuent pas avec le temps qui passe. Qu'une personne qui va en Espagne pour récolter des fraises gagne 5 ou 6 fois plus qu'un médecin ou un prof roumain. Que le système sanitaire est mal organisé. Que, après Bologne, l'école roumaine n'est pas devenue plus performante, au contraire, elle est devenue une forme sans contenu. Que nos spécialistes sont de moins en moins nombreux et que beaucoup des jeunes qui se sont formés en Roumanie quittent leur pays diplôme en poche (au cours des 5 dernières années, 14 000 médecins ont quitté la Roumanie).

- est-ce bien, est-il juste que, après que l'État roumain a dépensé énormément d'argent pour former un médecin (depuis l'âge de 6 ans, lorsque l'enfant va à l'école et jusqu'à l'âge de 30 ans, lorsque le jeune médecin est déjà spécialiste et a, peut-être, son doctorat), celui-ci n'ait aucune obligation envers la communauté au sein de laquelle il s'est formé? Vous allez me répondre qu'il ne faut pas porter atteinte aux droits de l'homme, qu'il ne faut pas limiter - Dieu nous en préserve! - la liberté de décision et de mouvement de l'individu, que, enfin, l'Europe n'a pas de frontières et ne doit pas en avoir puisqu'il s'agit du droit le plus sacré de l'homme celui de choisir librement son destin. Je sais moi aussi tout cela et je le respecte. Cependant, je vous demande: une nation n'a pas, elle aussi, des droits? Le citoyen lambda n'a-t-il pas, lui aussi, besoin de médecins et d'un système d'enseignement performant? Une communauté - de l'Est ou de l'Ouest - n'a-t-elle pas le droit de profiter de la compétence, des connaissances des spécialistes qu'elle a formés? Autant de problèmes sociaux et de problèmes moraux qui, ces derniers temps, se sont multipliés et sont devenus plus épineux. Les gouvernements - de gauche ou de droite - n'ont pas réussi à les résoudre. Bruxelles n'a pas trouvé, non plus, de solutions. La crise d'Ukraine a ressuscité de vieilles anxiétés

dans les pays de l'Est de l'Europe. Que faut-il faire? Je ne veux pas répondre à cette question parce que je n'ai pas la bonne réponse. Malraux avait peut-être raison quand il disait que notre destin, dans ce monde, est de poser des questions et non pas de chercher des réponses.

Existe-t-il deux Europes? Oui, à coup sûr. Existe-t-il une Europe à deux ou à plusieurs vitesses? J'ai posé cette dernière question, il y a quelques mois, à Mario Monti, éminent homme politique italien, personnalité européenne de marque, le jour où il a été reçu membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques de France, après que Thierry de Montbrial, membre de la même académie, avait prononcé, sous la Coupole, une *laudatio* très convaincante, ample et documentée: *"Monsieur Monti, existe-t-il deux Europes, à deux vitesses? Car c'est ainsi que nous le pensons, nous, dans l'Est de l'Europe. Et cela ne nous plaît pas trop. Car deux vitesses, à ce que nous pouvons interpréter avec notre suspicion légitime, signifient deux catégories d'européens, deux traitements, deux positions dans le cadre des centres de pouvoir et de décision des forums européens; deux Europes signifie, enfin, des chances inégales et, si tel est le cas, cela ne saurait consolider la communauté européenne"*. Mario Monti m'a répondu - Thierry de Montbrial peut en témoigner car il dirigeait les travaux de ce colloque - il m'a répondu donc d'une façon très ferme: *Certes, il existe une Europe à deux vitesses. Mais pourquoi devrions-nous nous en inquiéter? Une voiture a plusieurs vitesses et, pour fonctionner, elle a besoin de toutes.* " Il n'a pas répondu très clairement à ma question - à savoir s'il y a, oui ou non, deux Europes - et je n'ai pas pu découvrir, par conséquent, ce que pense un grand européen de la possibilité que ces deux Europes, si elles existent, annulent, à l'avenir, les différences économiques importantes qui les séparent, différences qui encouragent, ces dernières années, l'esprit négationniste et font accroître le nombre des eurosceptiques.

*

Qu'est-ce que j'en pense moi, homme de lettres, de tout cela? Un homme qui a toujours vécu dans une Europe divisée et sépa-

rée par un rideau de fer en deux parties: l'une riche, l'autre pauvre. L'une, - disait-on sous cape - véritable Terre promise, terre de la liberté; l'autre, idéologisée, politisée, collectivisée, avec des libertés contrôlées, restreintes. Il existe une phrase qui a profondément marqué mon adolescence, puis ma jeunesse et la plus grande partie de ma maturité intellectuelle et de mes écrits, une phrase qui parle de *liberté*: *"la liberté c'est la nécessité comprise"* ... Je n'ai pas eu besoin de trop de réflexion pour comprendre que, dans l'Europe de l'Est, *nécessité* veut dire, en fait, *obligativité*, et *"comprise"* signifie acceptation résignée: accepter sans broncher, sans hésiter la nécessité dite *"historique"*. Et l'histoire me semblait être, pour le moins, une déesse tyrannique.

Je reprends. Que pensons-nous aujourd'hui de toutes ces choses qui nous séparent? Est-ce que nous allons, un jour ou l'autre, nous entendre avec l'occidental européen qui a été et continue d'être un modèle social et culturel pour nous autres, gens de l'Orient latin européen, nous, avec notre histoire compliquée et avec notre culture que peu d'autres connaissent? Thème dont nous, les Roumains, nous débattons depuis longtemps, depuis au moins deux siècles. Il existe, sur ce thème, des livres écrits par des historiens, des philosophes, des sociologues, des hommes politiques. *Orient ou Occident? Autochtonisme ou synchronisme? Imitation ou développement organique, formes sans contenu ou formes nouvelles qui, une fois adoptées et, puis, adaptées, vont créer le fondement dont elles ont besoin, rendant ainsi possible le progrès social?* Ce n'est ni le lieu ni le moment de reprendre, en détail, ce débat qui a agité, a semé même la zizanie dans l'intelligentsia roumaine du XIXe et du XXe siècles ... Comme vous le savez, Maiorescu et Eminescu étaient contre *les formes sans contenu* et, plus généralement, contre les imitations qui ne produisent que des *fantasmagories*. Par contre, d'autres penseurs qui ont vécu à l'époque où commençait la modernisation des Principautés Roumaines - tel Kogalniceanu - sont favorables à leur occidentalisation (européanisation), mais à travers une évolution orga-

nique, lente, avec protection des éléments nationaux. Une génération plus tard, Eugen Lovinescu et, sur ses brisées, l'existentialiste Cioran vont opter pour un synchronisme radical et (tel est le programme de Cioran dans *Transfiguration de la Roumanie*) pour la liquidation des valeurs traditionnelles (paysannes) de même que pour l'instauration d'une dictature qui anéantisse de l'histoire l'inertie des Roumains. A son tour, le philosophe Noica pense lui aussi que nous devons liquider "les traits paysans" pour faire changer notre spiritualité mais sans pour autant s'empresser de recommander le modèle occidental. Il le critique souvent et lui reproche (dans les années '60 -70) de s'être déspiritualisé, d'avoir opté en faveur de *l'esprit géométrique* au détriment de *l'esprit de finesse*, c'est-à-dire au détriment de la culture de profondeur. L'Occident a opté pour "le beurre" et non pas pour la culture, écrit-il de manière provocatrice et, évidemment, injuste... Leur mentor spirituel à tous, Nae Ionescu - idéologue de l'extrême droite roumaine - a une théorie originale sur le rapport entre l'Est et l'Ouest européens, sur le plan métaphysique. *Son idée c'est que les orientaux et les occidentaux ne peuvent pas se comprendre; le rapport des orientaux avec l'univers est basé sur la compréhension, tandis que l'occidental européen met à la base de son rapport avec l'univers la connaissance strictement rationnelle. Nous assumons notre univers et nous pâtissons avec lui, l'ouest catholique et protestant veut le connaître et le maîtriser.* Il n'y a pas, par conséquent, de terrain d'entente; il y aura toujours des différences essentielles sur ce plan profond, plan métaphysique, entre l'Orient européen compréhensif, organiciste et l'Occident catholique expansif, dominateur, qui ne veut accepter et donner que ce qui lui profite ... Idée que, sous une forme atténuée, développe aussi, dans ses essais de jeunesse, l'anthropologue et le mythologue Mircea Eliade.

La théorie ne me semble pas juste, mais c'est une théorie qui, je le remarque, continue de circuler, sous d'autres formes et avec d'autres arguments, aujourd'hui encore. L'Occident a toujours été, disais-je, un modèle auquel l'Est a aspiré, un modèle

enfin dont les Roumains ont rêvé avec nostalgie dans les pires moments de leur histoire. Pour nous, en tant que Latins orientaux, l'Occident latin a été le fils prodigue que son frère, resté à la maison auprès des parents, a attendu voir revenir pour que les deux moitiés reforment le tout. Aujourd'hui, lorsque la réunion, la rencontre a eu lieu, le fils prodigue et riche est de retour, triomphant, et le frère du frère prodigue, plus pauvre, mais disponible, content, a commencé à circuler à travers le monde et à observer, à apprendre et à faire perdurer ce qu'il a déjà construit.

Mais le frère du frère prodigue a, lui aussi, ses idées, ses goûts, son expérience, enfin ses valeurs morales et sa façon d'exister dans le monde; il a son opinion sur l'univers qui l'entoure. Il ne veut pas que son histoire et son expérience soient, automatiquement, sacrifiées dans la construction politique où il s'est engagé en compagnie du frère prodigue. Il n'accepte pas non plus automatiquement l'outrecuidance, l'arrogance, les intérêts du frère prodigue de l'Occident, tellement aimé, désiré, loué. Il ne veut pas surtout être ignoré, il n'accepte pas de n'être qu'un hôte de second rang, un parent pauvre assis au bas bout de la table; bref, le frère de l'Est a ses propres orgueils, justifiés, et n'apprécie guère que les commissaires de Bruxelles le rabrouent ou que, après qu'il a décidé de quelque chose par vote, quelqu'un - un commissaire du centre - vienne lui dire que c'est pas bien et qu'il doit faire autrement. Après s'être payé pendant un demi-siècle les commissaires de l'Est soviétique, il a du mal à accepter, maintenant, les Commissaires de l'Ouest capitaliste.

J'abandonne la parabole biblique pour revenir à la question par laquelle j'avais commencé. Existe-t-il deux Europes et, si oui, peut-on les unir, consolider, harmoniser de telle manière que l'une d'entre elles - l'Europe de l'occident, riche, avec une démocratie plus ancienne et avec des structures mieux articulées - ne tienne pas le rôle de maître riche et intolérant, tandis que l'autre - qui a traversé le totalitarisme de l'est - obéit, se tait et exécute, sans broncher, ce

qu'on lui dit de faire? Courtiser, par exemple, les investisseurs étrangers qui refusent de venir; ou, s'ils le font, c'est pour gagner beaucoup en peu de temps et s'en aller tout de suite après. Céder petit à petit de sa souveraineté, sans trop rechigner etc. C'est là un problème moral et social qui donne à réfléchir ... Et auquel nous - venant des deux parties de l'Europe - nous pouvons, je pense, trouver une réponse. Petit à petit, avec patience, avec de la bonne volonté... Trouver une réponse *dans le temps*, un temps de 50, voire même de 100 ans .

Mais il existe un autre problème beaucoup plus grave, un problème qui se rapporte à nos philosophies d'existence et, dans un sens anthropologique, à nos cultures, à nos mentalités, à nos histoires et à nos rêves avortés. Nous avons de la peine à nous entendre avec nos voisins. Mieux encore: nous avons de la peine à nous entendre entre nous. Comment alors s'entendre facilement, en quelques années seulement, avec les européens de l'Occident, surtout avec ceux qui, aux dires d'un député anglais du Parlement de Bruxelles, voient dans chaque Roumain un possible infraeteur et, par conséquent, ne voudraient pas l'avoir comme voisin de palier? C'est afficher une mentalité barbare. Ce n'est pas là l'esprit européen, ce n'est pas là l'esprit qu'annonçait, en 1920 déjà, Paul Valéry et ce n'est pas là l'esprit qu'ont prôné les fondateurs de la communauté européenne. Et pourtant, cet esprit se manifeste et il est devenu même, ces derniers temps, de plus en plus agressif. Il ne faut pas oublier qu'il existe aujourd'hui, dans le Parlement européen, un groupe assez puissant qui milite plutôt pour le démantèlement de l'Europe que pour sa consolidation, son unité et son harmonie sur une base d'égalité et de respect réciproque. Le référendum d'Ecosse nous a tous inquiétés. Il nous a même donné des frissons. Par bonheur, la raison a eu finalement le dessus. Nous espérons que la raison aura le dessus dans d'autres circonstances aussi. Comme c'est le cas de nos compatriotes hongrois de Tinutul Secuiesc (Pays des Szeklers) qui demandent l'autonomie

territoriale sur des bases ethniques, en faisant fi de toutes les règles de la communauté européenne qui recommande la protection des minorités (et elle a raison de le faire) mais non pas le démantèlement de l'État national unitaire. Rêveries dangereuses, intérêts, idéologies irrédentistes et ambitions politiques de clocher, déclarations, actions irresponsables qui, l'un dans l'autre, ne sont pas de nature à harmoniser les mentalités des européens de l'Est et même de l'Ouest.

Je veux dire, pour finir, qu'il existe vraiment beaucoup de choses qui nous séparent. Mais il y en a d'autres, tout aussi nombreuses, qui nous unissent. La culture, dans son sens strict, représente un élément commun. La religion chrétienne de même. Nous prions, finalement, le même Dieu qui n'est pas mort, comme le pensait Nietzsche et qui ne s'est pas retiré du monde non plus. Il est peut-être seulement en colère contre nos forfaits. Les langues, les économies, certains aspects de la civilisation matérielle, le niveau de vie, les administrations, les mentalités peuvent, certes, nous séparer. Mais au fond, nous autres européens, avons beaucoup de choses en commun: nous pensons souvent de la même manière, nos cultures nationales ont les mêmes racines et les différences locales ne nous empêchent pas de communiquer et de nous sentir appartenir à la même famille morale et spirituelle. Pour faire bref, il existe vraiment, historiquement parlant, deux Europes; il existe, peut être, deux manières de voir et de juger l'histoire; il existe, peut être, d'un côté *compréhension* et de l'autre *connaissance* de l'univers. Mais je me demande et je vous le demande, peut-il y avoir compréhension sans connaissance et l'homme peut-il *connaître* l'univers qui le porte *sans le comprendre* tout d'abord?

Je ne crois donc pas que la métaphysique orientale ne peut pas s'entendre avec la métaphysique occidentale (certes, une fois fourni l'effort de se connaître réciproquement). De même que je ne crois pas en la théorie des théologiens orientaux qui disent que la Renaissance a déspiritualisé la cultu-

re occidentale. L'Europe est, d'un point de vue spirituel, unitaire. Pourquoi ne le serait-elle pas aussi de point de vue politique, économique et social? Unitaire et harmonieuse? Pourquoi les nations de l'Europe ne pourraient-elles pas vivre, en respectant

leur patrimoine spirituel et en acceptant le principe des chances égales, non pas dans deux ou dans plusieurs Europes, mais dans une seule?

Je crois, sincèrement, en cette possibilité.

Dumitru MICU

Odobescu, Necunoscutul

Abstract

Autorul articolului prezintă o nouă monografie semnată de Eugen Simion, critic literar universitar, implicat în proiectul unei istorii a literaturii române de factură aparte. Arătând că studiul de față se alătură monografiilor deja publicate despre Ion Creangă și Emil Cioran, semnatarul articolului analizează noua contribuție, care îl are în prim plan pe Alexandru Odobescu. Scrisă sub forma unui eseu, monografia consacrată lui Odobescu recompune un profil moral și estetic, la conturarea căruia un rol semnificativ îl dețin, pe lângă erudiția scrierilor sale științifice sau arta de prozator, a scrierilor artistice, cele aproximativ 3000 de scrisori, parțial publicate. În viziunea lui Eugen Simion, Odobescu e „un romantic erudit și anxios, iubitor de reverii clasicizante”, iar punctul forte al eseticii odobesciene îl constituie „imaginația ideilor”. Criticul formulează lapidar și memorabil portretul unui autor aproape ignorat, ale cărui virtuți narative sunt repuse în circulație.

Cuvinte-cheie: monografie, Al. Odobescu, corespondență, erudiție, istorie literară, eseu, Eugen Simion.

The author of the article presents a new monograph signed by Eugen Simion, the academic literary critic, involved in the project of a special history of the Romanian literature. Showing that this study joins the already published monographs about Ion Creangă and Emil Cioran, the signatory of the article analyses the new contribution having Alexandru Odobescu in the foreground. Written as an essay, the monograph dedicated to Odobescu recomposes a moral and esthetic profile, a significant role in its delineation being played by the almost 3,000 letters, partially published, besides the erudition of his scientific writings or his art of a prose writer in his artistic works. In Eugen Simion's opinion, Odobescu is “an erudite and anxious romantic, loving reveries of a classical tendency, the strong point of Odobescu's aesthetics being “the imagination of ideas”. The critic briefly and memorably formulates the portrait of an almost ignored author, whose narrative virtues are brought back to the public attention..

Keywords: monograph, Al. Odobescu, correspondence, erudition, literary history, essay, Eugen Simion.

Se cam vorbea, în anii din urmă, printre scriitori și universitari, că Eugen Simion lucra la o istorie a literaturii române, mai altfel decât cele existente. Deocamdată, criticul profesor și-a sporit, până în prezent,

vasta bibliografie cu trei noi volume, de speța monografiei, consacrate lui Creangă, Cioran și Odobescu. Ultimul vorbește, în introducere, de „o lucrare mai amplă despre scriitorii română fundamentali”, cărțile

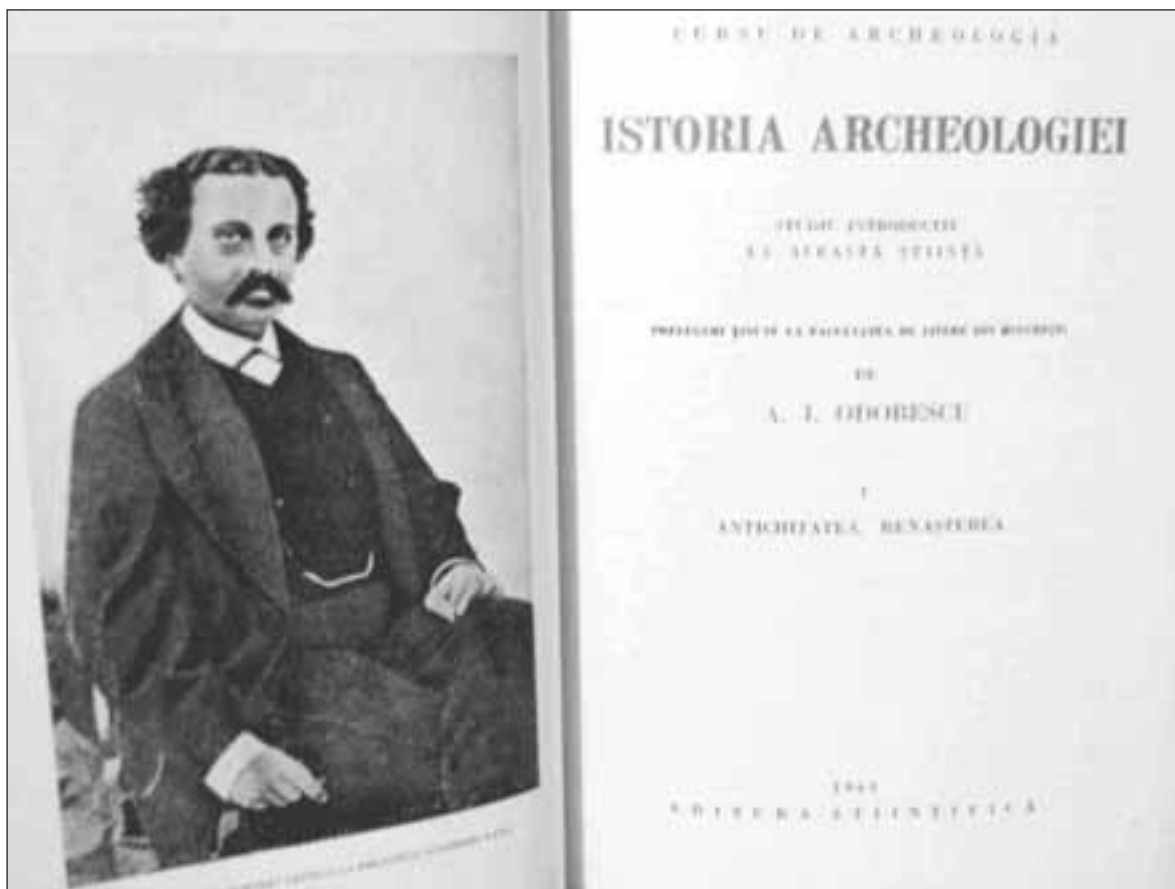
menționate și cele (sau unele dintre cele) de același caracter, ce le vor urma fiind (se subînțelege) părți ale acesteia. Așa dar, amintitul zvon se confirmă: Eugen Simion pregătește ceva similar proiectatei de Călinescu „istoria literaturii române în monografii”, ca operă colectivă, în lucru sub egida Institutului de Istorie și Teorie Literară al Academiei. Din această perspectivă, probabil, și-a scris Călinescu monografiile *Nicolae Filimon* și *Grigore M. Alecsandrescu*.

Citatele trei noi volume ale lui Eugen Simion depozitează cantități de informație vrednice de cele mai complete monografii, fără a se încadra în formula consacrată a monografiei. Ele nu reconstituie cronologia vieții autorilor studiați, spre a le examina, după aceea, operele în ordinea aparițiilor, ci, semnalând ceea ce exegetul consideră a fi dominantă personalității fiecărui scriitor („la *qualité maitresse*”, în terminologia lui Taine), se străduiesc să o pună în cât mai revelatoare lumină, prin exemplificări adecvate de ordin biografic și bibliografic. Procedare specifică metodei impresioniste, care, potrivit specificării lui Lovinescu din *Critice*, II (ediție definitivă), reduce „expre-

sia unei idei” la „elementul său esențial”, comunicând intuiția *totului* „cu ignorarea părților”, adică adoptând, în locul „laborioasei analize”, „calea simplei emoții estetice”. Eugen Simion procedează astfel doar prin aceea că semnalează de la început atributul esențial, după el, al psihologiei unui scriitor și identifică acțiunea lui formativă în toată conduita și în toate faptele de creație ale scriitorului respectiv, fără însă a eluda „analiza laborioasă”, practicând-o intens, dar nu la modul rigid, afișat didactic, ci într-un stil de cozerie, ca al lui Odobescu, spontan cu eleganță, colocvial cu distincție. Monografiile prin tratarea exhaustivă a obiectului de studiu, ultimele trei cărți ale fecundului critic aparțin, prin modalitatea abordării, prin structură și stil, prozei de tip eseistic, științifică și literară simultan și în cam aceeași măsură. Cu mijloace de cercetare meticuloasă, manipulate artistic, ele construiesc portrete morale și intelectuale analoage celor din proza de imaginație.

Odobescu e, în viziunea lui Eugen Simion, formulată lapidar, „un romantic erudit și anxios, iubitor de reverii clasicizante”. Această formulare subtitulară este explicitată sumar în *Argument*-ul cărții despre scriitorul arheolog, detaliat în tot restul volumului.

Confirmând ceea ce s-a spus esențial, în marea critică literară anterioară celei active astăzi despre „acest scriitor ce stă, incomod, la locul de întâlnire a mai multor discipline intelectuale și a mai multor genuri literare”, cel mai nou exeget al său preia definiția „inspirată” a lui Tudor Vianu, care vede în Odobescu un „umanist surâzător”, nu însă fără a preciza că „surâsul” odobescian exprimă „reverii clasicizante” ale unui „erudit risipitor și anxios, cu obsesii romantice”. În temeiul recitirii operelor știute și, mai ales, al parcurgerii uriașei corespondențe (aproximativ 3000 de scrisori), încă nu integral publicată, Simion a construit un Odobescu – autor *atipic* în literatura română, având ca însușiri „o *curiozitate risipitoare și un spirit fluctuant și ceremonios* agitat de mari reverii intelectuale, în luptă permanentă cu nestatorniciile sale și, totodată cu

măruntele, terifiantele mizării materiale ale vieţii. Un vizionar, în fond, inspirat de frumuseţea clasicismelor europene și risipit și fragmentat în ambițiile și reveriile intelectuale de temperamentul său imprevizibil și dezordonat”. Om de lume exemplar, de o distincție aristocratică, în societate, fiul asprului general Ion Odobescu a avut o viață interioară complexă, contradictorie, bântuită constant de anxietăți, răscolită de nestatornicie, bolnavă de impaciență și susceptibilitate, autotorturantă. Despărțit aproape în permanență de soție, el i-a scris, aproape zilnic, decenii în șir. Cheltuitor, având în consecință de înfruntat, întreaga viață, cea mai agasantă jenă financiară, hăituit de creditori, ca un personaj balzacian, devorat de obsesii sentimentale, asemenea junelui Werther, chiar și la senectute, eliberat de acestea, asemenea eroului goethean, doar prin sinucidere, epistolier prodigios, adevărat „Flaubert valah” prin aceasta, Alexandru Odobescu a suferit, ca intelec-

tual, de „adamism”: voia să cunoască totul și a nutrit o sumedenie de proiecte mărețe, majoritatea nefinalizate. Prin ardența conflictuală a spiritului, prin iubirea de clasici-tăți, prin disponibilitatea sentimentală, Odobescu, romanticul clasicizant, anticip-pează componente ale psihicului călines-cian, obiectivate în arhitectul Ioanide.

Validarea analitică a observațiilor intro-ductive debutează cu abordarea scrierilor adolesciene literare. Cea mai izbutită dintre acestea e, desigur, *Pseudokynegeticos* ea impunând în proza românească „epica eseistică”: „nici pur imaginativă, nici curat științifică, erudită”. Ceea ce o califică estetic, reia Simion, în termeni proprii, judecata de valoare unanim împărțită, este, în primul rând, „arta de a disocia cu grație și ironie intelectuală în jurul unui subiect, plimbân-du-l prin mai multe culturi și diferite spații ale artei”. În acord cu criticii și istoricii lite-rari care i-au identificat modelul în *Lackoon*-ul lui Lessing, noul exeget indică și o prece-

dență autohtonă a eseului odobescian *Vânătorul bun sau Meșteșugul de a nu-ți fi urât* de C. Negruzzi. În afară de arta divagării grațios erudite, Eugen Simion menționează ca însușiri ale „eseului epic” și în general prozei lui Odobescu excelența descripțiilor și „epicismul interior”, creat printr-o imaginație de sferă ideatică. Odobescu, specifică el, „este primul, la noi, care fixează într-o proză non-ficțională poezia magică a câmpiei pârlite vara de un soare nemilos și, bătută iarna de viscole sălbatice”. Iscușința de portretist o învederează, în *Pseudokynegeticos*, descrierile de opere plastice, remarcabile prin individualizarea figurilor, o portretizare după natură fiind cea din *Câteva ore la Snagov* („mic roman istoric în genul [...] întunecat romantic”) a lui Matei Basarab („în stilul patetic al lui Bălcescu”). „Punct forte” al eseisticii odobesciene, „imaginația ideilor” preface analiza într-o narațiune de idei. Virtuți „narrative” posedă de altfel și analizele de creații muzicale.

Ceea ce caracterizează esențial proza eseistică, și scrisul odobescian în totalitate, e frecvența digresiilor. Adesea umoristice, subtil ironice sau autoironice, acestea agrementează alocuția savantă, detensionează jovial paragrafe congestionate de erudiție. „Hemoragia de scrieri erudite – notează exegetul – e întreruptă de un pasaj autoironic”, precum, bunăoară, cel în care, prefăcându-se a crede că ar putea fi bănuț de plagiat, ia mania denunțurilor neîntemeiate în zeflema, cu o ironie sfătoasă: „Se grăbește păgânul, a da sfoară în țară ce te-a prins cu mâța în sac; te așterne prin gazete, cu frazele originale ale hoțului de păgubaș de gât; te batjocorește cum îi vine la gură și la pană, te pune la rând cu pungașii, cu contrubonzi, cu calpuzanii... Vai de lume!”

Memorabile prin calitatea umorului fin și a ironiei intelectuale caustice sunt pasajul despre plătica de Snagov din *Câteva ore...*, ce introduce în literatura română „discursul gurmand”, exemplificând „intrarea gastronomiei naționale în faza estetică”, și totodată infirmă prejudecata romantică a existenței doar a unor subiecte poetice, și parodiearea nimicitoare, în *Prondiu academic*, a abera-

ției latiniste, ajunsă, în dicționarul etimologic a lui Laurian și Massim, la punctul culminant.

În ansamblu considerată, scriitura lui Odobescu, estimează Eugen Simion, este „complexă și armonioasă, cuvintele vin fără caznă în propoziții clare, luminoase, punctate de o fină ironie de om care a citit mult și s-a «îndopat» cu clasicități”. Stilul odobescian exprimă spiritul unui „intelectual de mare clasă, cu o mentalitate de boier luminat, risipitor în ordine materială, pasionat – în plan spiritual – de marile stiluri ale artei clasice”. Preferința arheologului scriitor merge, ca în secolul următor cea a lui Călinescu, spre un „clasicism pe deasupra stilurilor”.

Proza propriu zis literară, explicit epică, a lui Odobescu se reduce la cele două nuvele. Având ca model *Alexandru Lăpușneanu* al lui Constantin Negruzzi, ele nu suportă comparația cu acesta, dar nici nu sunt de neglijat, într-o proză care de abia acum (în jurul anului 1860) încearcă să-și formeze un stil (și o tematică proprie). Ambele nuvele, dar mai ales a doua, rezistă lecturii, și astăzi, prin „culoarea lor romantică sobră”, prin posibilitatea unor analogii cu situații din literatura română și universală, și mai ales prin expresivitatea unor trăsături ale personajelor principale. Pictată în „culori invariabil întunecate”, scoasă parcă dintr-o „schemă prestabilită”, figura lui Mihnea cel Rău se reține, totuși; istoria crudului dominitor „are oarecare culoare și are câteva momente senzaționale”. În *Doamna Chiajna*, prozatorul a edificat „un caracter memorabil în literatura noastră; femeia bărbătoasă”, „muierea capeșă și dăunoasă”, „simbol al dorinței aprige de putere”. Armașul Drăcea ține fiului său un „discurs seakespearian”. Radu Socol și Ancuța sunt „un Romeo și o Julietă din Valahia secolului al XVI-lea”. Ei „trăiesc în paradisul singurătății de la Motru (ca, mai târziu, Cezara și Ieronim din nuvela lui Eminescu)”.

Trecând de la proza literară (*largo sensu*) a lui Odobescu la cea științifică, cercetătorul o abordează, natural, și pe aceasta din punctul de vedere al specialității sale. Relevă literaritatea erudiției debordante din *Istoria*

arheologiei și *Le Trésor de Pétroussa*. Autorul acestor volume, constată Simion, nu comunique rezultatele muncii sale oricum: „nu se limitează să dea numai informații luate din cărți (...) nu folosește niciodată un *stil alb*, o *scriitură impersonală* (...); este mereu prezent în frază, individualizează discursul și, printre atâtea date și nume din trecut, introduce reflecțiile sale”. Cum a specificat Vianu, „istoricul Odobescu nu uită niciodată omul și vremea lui”, și acordă stilului (divagant, ca în toată opera) preocupare constantă. La fel procedează Odobescu, și ca profesor, adaugă Simion. Prelegerile sale (scrise) „amestecă informația (...) cu narațiunea”. În aceste prelegeri, ca și în cărți, sensibilitatea estetică a omului de știință subiectivează descripția până la transfigurare. În *Le Trésor de Pétroussa*, arheologul „pare a călători printr-un tărâm miraculos. Muntele Istrița devine un munte magic. La poalele lui se întinde o câmpie peste care au trecut, cândva, oștile lui Athanaric, iar în vârful muntelui, ca punct de supraveghere, s-a aflat Cetatea Uriășilor”. „Capodoperă de erudiție și divagații fabuloase”, împreună cu documentele oficiale ce o însoțesc, *Le Trésor...* „pare a fi (...) romanul *Război și pace* al existenței și al creației lui Odobescu”. *Istoria arheologiei* e „o lungă și complicată narațiune în care informația științifică propriu zisă este înfășurată într-o puzderie de mici narațiuni proliferate în marginea obiectului de studiu. Piese arheologice devin veritabile personaje”.

Cea mai substanțială contribuție personală a lui Eugen Simion la o cât mai completă cunoaștere a lui Odobescu e cea din ultima secțiune a cărții sale, rezervată corespondenței. Reliefându-i punctele nodale, istoricul literar opinează cu fermitate că acest „jurnal intim sub formă epistolară” e „opera cea mai bună” a scriitorului, „operă fără egal până acum în literatura română”, „opera sa capitală”, „cea mai originală și cea mai trainică”, în care „sunt îngropate (...) energiile lui creatoare cele mai importante”, „reala capodoperă” odobesciană, care „adăpostește (...) un roman balzacian” și „un roman de familie” cu final tragic, autoprovocat. Scrisorile de adio, în care scriitorul își

motivează hotărârea de a încheia o existență de zbucium, în special cea adresată soției, fiicei și ginerelui, impresionează prin „luciditatea rece” a autoanalizei și a specificării detaliilor de ordin material menite să asigure celor apropiați condiții de viață suportabilă, după dispariția sa.

Eseul monografic al lui Eugen Simion validează judecata de valoare, repetat subliniată, aceea că „monumentala” corespondență „salvează totul” la Alexandru Odobescu: „și biografia (de la uitare) și opera „de la puținătatea ei literară”, ea constituind „partea cea mai originală și valoroasă a creației unui artist rafinat, sălășuitor într-un om erudit și anxios”.

Un „alt” Odobescu

Abstract

Autorul analizează monografia consacrată de Eugen Simion lui Alexandru Odobescu, om de știință (istoric și arheolog), diplomat, scriitor, pe care criticul a scris-o pornind, în principal, de la cele aproape 3000 de scrisori rămase de la autorul eseului Pseudokineghetikos. Acestea, „puse la un loc... alcătuiesc un jurnal intim voluminos și pe alocuri dramatic (...) În el trebuie să căutăm psihologia omului care le scrie”, afirmă Eugen Simion supunându-le, alături de opera științifică și literară (care au fost constant obiect de cercetare și studiu) unei analize din perspectivă post-modernă. Rezultă că, lecturat azi, Odobescu rămâne unul dintre scriitorii erudiți, în temperamentul cărui atitudinile romantice ale scriitorului se întâlnesc adeseori cu reveriile clasicizante ale omului de știință. În plus, Eugen Simion descoperă în Alexandru Odobescu nu doar un autor demn de atenția istoriei literare, ci „personajul” pe care G. Călinescu, l-a proiectat ca atare în romanul său Bietul Ionide.

Cuvinte-cheie: Odobescu, clasicism, romantism, erudiție, corespondență, biografie.

The author analyses the monograph dedicated by Acad. Eugen Simion to Alexandru Odobescu, a scientist (historian and archeologist), diplomat, writer, which the critic wrote starting mainly from the almost 3.000 letters remained from the author of the essay Pseudokineghetikos. All these, “together, ... make up a voluminous personal diary, sometimes a dramatic one (...) In it, we must look for the psychology of the writer”, Acad. Eugen Simion states, subjecting them, together with the scientific and literary works (which were a constant subject of research and study), to an analysis from the Post-modern perspective. There results that, read today, Odobescu remains one of the erudite writers, in whose temperament the writer’s romantic attitudes often encounter the reveries of classical nature of the scientist. Besides, Acad. Eugen Simion discovers in Alexandru Odobescu not only an author who fully deserves the attention of the literary history, but also the “character” projected as such by G. Călinescu in his novel Poor Ioanide [Bietul Ionide]

Keywords: Odobescu, Classicism, Romanticism, erudition, correspondence, biography.

Cu monografia *Alexandru Odobescu – un romantic erudit și anxios, iubitor de reverii clasicizante*,¹ Eugen Simion continuă seria evaluărilor critice asupra scriitorilor din epoci literare mai vechi. Lista îi cuprinde pe

Dimitrie Cantemir, Ioan Budai Deleanu, Costache Negruzzi, Dimitrie Bolintineanu, Titu Maiorescu, Ion Creangă, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Alexandru Macedonski, Ioan Slavici, B. P. Hașdeu, G.

Lucian CHIȘU - Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, e-mail: lucianchisu@gmail.com

¹ Eugen Simion, *Alexandru Odobescu – un romantic erudit și anxios, iubitor de reverii clasicizante*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2015.

Coșbuc, autori fundamentali din secolele trecute, cărora criticul le-a consacrat prefețe/postfețe de zeci de pagini, unele transformate ulterior în studii de sine stătătoare ori în monografii critice. Aceste contribuții au apărut în colecția² coordonată de Eugen Simion, *Pléiade*, un vis mai vechi³ împlinit după 1990 și concretizat, iată, prin apariția a 180 de cărți. Alături de această cifră, semnificativă prin ea însăși în ceea ce privește amploarea proiectului, tomurile din *Pléiade* au stârnit admirație pentru aspectul tipografic elegant și s-au bucurat de bine meritare elogi referitoare la întocmirea riguros filologică a edițiilor de autor.

Interesul acordat lungii serii de nume și opere literare se află în legătură cu o altă intenție, despre care se vorbește în anii din urmă, făcută publică⁴ și în această monografie: universitarul și-a propus să realizeze o panoramă a literaturii române – cu alte cuvinte o *Istorie* –, consecință firească a marii experiențe de critic și istoric literar care a emis judecăți dintre cele mai percutante asupra literaturii române timp de peste jumătate de secol, de când activează în domeniu. Este știut, înainte de a fi elaborate, istoriile literare românești au prins, mai întâi, contur prin articole, studii, cercetări,

monografii și tratate consacrate tuturor epocilor din sfera literaturii. Situația se repetă și în acest caz.

Interferența studiilor din *Pléiade* cu proiectata istorie literară este indubitabilă, fapt din care rezultă amplificarea unora dintre acestea la dimensiunea unor monografii⁵, confirmare a faptului că, în viitorul apropiat, vom avea o *Istorie* a acestui organon artistic. Întemeierea și rosturile existențiale ale literaturii române, filtrate de gândirea sistematică lui Eugen Simion, în care reperi estetică, etică și morale presupun aportul literaturii la înalte niveluri ideatice, ne îndreptățesc să înconjurăm de vie curiozitate așteptata sinteză.

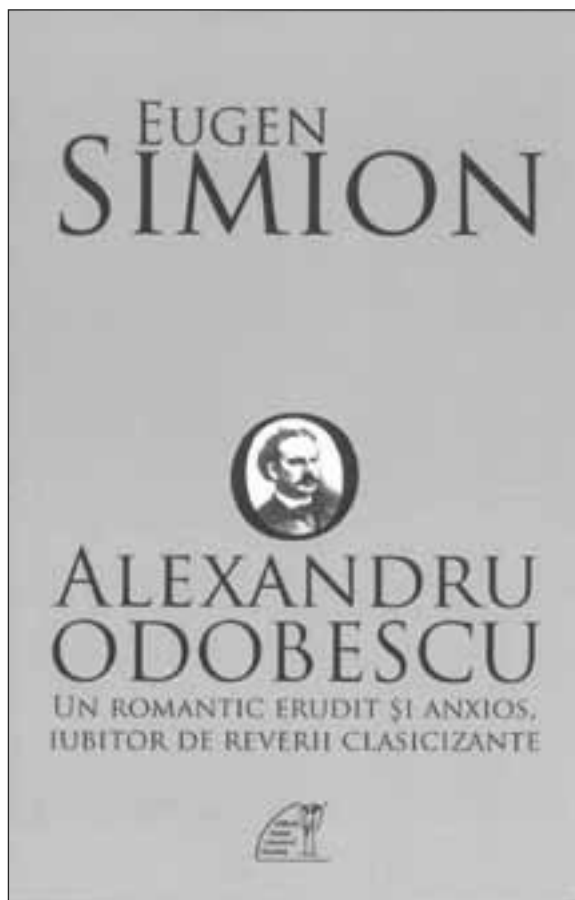
Atitudinea față de „bătrânii” literaturii noastre mi se pare a fi, sub raport identitar, un avertisment. Eugen Simion este printre foarte puținele, dacă nu singura autoritate din domeniul criticii literare care, în contextul de mai sus, a devenit apărătorul valorilor autohtone. Faptul devine observabil în multe dintre intervențiile istorico-literare de dată recentă, mai exact în lucrările la care am făcut trimitere. În ele, „vocea” criticului are ceva din căldura evocativă, aproape similară aceleia din poemul în care Eminescu versificase „zilele de aur a scrip-

2 Criticul a semnat prefețe/postfețe la edițiile Arghezi, A. E. Baconsky, Bacovia, Blaga, Ion Barbu, Eugen Barbu, Ștefan Bănulescu, H. P. Bengescu, Mateiu Caragiale, G. Călinescu, Emil Cioran, Petru Dumitriu, Octavian Goga, Anton Holban, G. Ibrăileanu, Panait Istrati, Gib. Mihăescu, Marin Preda, Constantin Stere, Rebreanu, I. D. Sârbu, Mihail Sebastian, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Sorin Titel, George Topârceanu, Mircea Vulcănescu,

3 Vezi, în acest sens, *Catalogul colecției Opere Fundamentale 2000 – 2014*, Academia română, FNSA, București, 2014, unde Eugen Simion arată: „Am discutat acest proiect, prima oară, cu Marin Preda, la Mogoșoaia, pe la sfârșitul anilor '70. Cultura Română – îi spuneam directorului *Cărții Românești* - merită să avem o asemenea colecție de două ori avantajoasă: odată, pentru că oferă cititorului un obiect estetic, a doua oară, pentru că strânge într-un volum sau mai multe opera integrală a autorului...Preda se arata sceptic, nu cu ideea în sine, ci cu posibilitatea de a o realiza. A căzut de acord, totuși, că merită să încercăm. «O sută de cărți fundamentale – ziceam eu – să selectăm cele o sută de cărți fundamentale din cultura română»... Păstrez., Cred, printre hârtiile mele un șervețel pe care notasem la rezezeală primele zece titluri...” (*Cuvânt înainte*)

4 „Am recitit acum, pregătind o lucrare mai amplă despre scriitorii români fundamentali și problema identității noastre spirituale, toate scrierile sale”. (p.1).

5 Ion Creangă, *Cruzimile unui moralist jovial*, Editura PrincepsMultimedia, Iași, 2014, ediția II-a revăzută și adăugită. Postfață și Repere critice de Bianca Burța-Cernat (prima ediție, 2011). Alexandru Odobescu. *Un romantic erudit și anxios, iubitor de reverii clasicizante*, Editura MNLR, București, 2015. Se află în avansată pregătire pentru tipar studii consacrate lui Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu. Tot în acest „capitol” ar trebui inclusă mai vechiul său studiu *Dimineața poezilor*, Editura Eminescu, București, 1980, reluată în cinci ediții, ultima definitivă, în care au fost adăugați patru poeți (doi în ediția a IV-a) și devenită definitivă la editura Univers Enciclopedic, Gold, București, 2014.

turilor române”, în fond o istorie condensată⁶ a literaturii din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Nu mă refer, în situația descrisă, la procedeele antitezei sau la excesele eminesciene afective, la entuziasmul lui tineresc, subiectiv, paseist, idealizant, ci atribui acestei reacții alte înțelesuri. Acestea sunt în legătură cu trecutul mai îndepărtat, cu schimbările, unele ireversibile, ale trecerii timpului și, mai ales, cu provocările fenomenului globalizării asupra specificului național.

Revenind la Odobescu, autorul monografiei se arată îngrijorat de scepticismul cititorului postmodern față de literatură, cu

atât mai evident când se încearcă reabilitarea unor scriitori canonici intrați și apoi dispăruți din manualele școlare. Criticul nu și-a propus să readucă opera odobesciană în circuitul literar actual, greu dacă nu aproape imposibil de repus în atenția generațiilor de cititori din zilele noastre, atât de diferiți de epoca lui Odobescu prin mod de existență, mentalitate, gust, informare, criterii artistice. Pentru Eugen Simion, rostul lecturii/recitirii operei constă în marcarea și profilarea fasciculelor de lumină emergente dinspre Odobescu în contemporanitatea literar-estetică. Din punct de vedere interpretativ, astfel de structuri, încă viabile în teoria textului, funcționează prismatic răspândindu-și semnificațiile în paginile demersului de aici. Consider că aceste perspective de lectură, venind dinspre prezent spre trecut, se adresează prioritar cercetătorilor din sfera literaturii, eseu arătându-se, repet, profitabil în raport cu actualitatea bine informată.

Opera scriitorului de acum un secol și jumătate intră în orizontul teoriilor literare moderne și în posesia instrumentelor criticii actuale. Monograful nu are în vedere alte contribuții consacrate autorului, reprezentările vechii oglinzi ale biografiei și operei lui Odobescu fiind estompate. O excepție o reprezintă studiul despre „scriitorul savant”, semnat de Tudor Vianu (de la care reținem sintagma „un umanist surâzător”) și admirabilele, incitantele interpretări făcute de G. Călinescu asupra operei în *Istoria...* sa, la care Eugen Simion adaugă, devoalându-le în monografia de față, influențele necunoscute, încă, ale corespondenței lui Odobescu în romanul *Bietul Ioanide*. Lectura paginilor îngălbenite de timp este făcută cu un „ochi proaspăt”. Criteriul estetic se ordonează de la sine în programul de cercetare, axat pe unul dintre genurile biograficului,

⁶ Poezia *Epigonii* ar putea fi considerată o istorie literară în versuri, aspect care n-at trebui ignorat din următoarele considerente: a) numărul mare de autori prezenți în poemă (17), categoric unii dintre cei mai importanți ai începuturilor poeziei românești; b) stabilirea nu neapărat a unor ierarhii, dar semnarea precisă a celor mai valoroși autori (i. e. Alecsandri); c) observațiile critice pertinente, însoțite de nuanțe polemice; d) caracterizarea autorilor, definitorie, prin intermediul unor sintagme memorabile. În fine, pentru că poetul avea numai 20 de ani, trebuie semnalate capacitatea sa de asimilare, gustul literar aproape format și discernământul „tânărului critic”. Pentru toate acestea nu exista un precedent.

cu o atenție specială acordată fervorilor confesive din cele trei mii de scrisori lăsate de Odobescu. Acestea, „puse la un loc... alcătuiesc un jurnal intim voluminos și pe alocuri dramatic (...) În el trebuie să căutăm psihologia omului care le scrie”, ne avertizează autorul.

Monografia despre Alexandru Odobescu se oprește asupra a trei dintre circumstanțele anunțate: opera literar-eseistică, proza științifică și epistolarul, cel din urmă o ipostaziere insolită a acestui „Flaubert valah care scrie zilnic, dar nu despre literatură”.

Episoadele din întortocheata viață a scriitorului, ca și paginile despre activitatea creatorului de opere științifice și literare devin prilejul acestor noi investigații. Criticul nu constată, procedeu pentru care ar fi fost îndestulătoare cele deja spuse/scrise despre Odobescu până la monografia de față, ci procedează deductiv, reactivând din varii unghiuri de abordare opera științifică și literară, dar mai ales corespondența, calificată drept fabuloasă.

În ordinea apariției lor, *Scenele istorice*, care formează literatura propriu-zisă, sunt primele. Însă, Eugen Simion nu găsește prea multe argumente pentru a le susține în fața contemporanilor. Prestația scriitoricească a lui Odobescu nu se ridică la înălțimea scenelor, tot istorice, ale lui Costache Negruzii. Criticul plasează literatura acestuia sub influența traducerilor din care se nutriră primele *romanțuri*, nu foarte originale, și modei epocii, întreținute de Walter Scott, Dumas-tatăl, Eugene Sue ș.a., scriitori citați în original, încă din etapa franceză a educației asimilate la fața locului. În aceste proze literare, notabili sunt Mihnea Vodă cel Rău, dar mai ales doamna Chiajna⁷, caracter posesiv, dominator, în stare să răspândească tenebrele răului în jur. Narațiunea este strânsă, iar derapajele digresive (oralitatea asumată din scrierile ulterioare ale eseistu-

lui) lipsesc. Textură narativă și figurile create intră în adevărate tablouri de epocă, populate de eroi crânceni în preajma cărora zornăie lanțurile și sclipesc spadele. Din punctul de vedere al adevărului pur, prozele sunt pseudo-ficțiuni, ceea ce nu îl împiedică pe Odobescu să tragă faldurile de pe „scena” istoriei adăugând acesteia umbrele întunecoase ale evului mediu. Dincolo de chestiunea respectării datelor certe, o întrebare la fel de legitimă se referă la alegerea personajelor, odată sub impulsul literaturii romantice, a doua oară sub cel caracterologic, personal. Au aceste personaje ceva din structura sa, din temperamentul său bipolar?

Opera eseistică vine în continuarea scenelor istorice, context în care monografia dezvăluie cititorului câteva noutăți interpretative. Secțiunea rezervată operei literar-eseistice a eruditului narator, semnalează existența unui filon de artă a cuvântului, detectabil tematic în câmpia și lumea dunăreană, un relief literar insuficient explorat de istoricii genului. În accepțiunea criticului, autorul eseului *Pseudokineghetikos* este cel dintâi la noi care „fixează într-o proză non-ficțională poezia magică a câmpiei păr-lite vara de un soare nemilos și bătută iarna de viscole sălbatice, nimicitoare”, temei în numele căruia i se conferă lui Odobescu statutul de precursor al literaturii agreste, predecesor de-a lungul vremurilor a unei ilustre serii prozastice, începând cu Duiliu Zamfirescu, Mihail Sadoveanu, Panait Istrati, care se încheie cu Marin Preda, Fănuș Neagu, Ștefan Bănuțescu⁸.

Distanțându-se de celebra afirmație călinesciană („Odobescu bate câmpii cu grație pe simpla firmă a vânătoarei”), Eugen Simion recuperează din aceste scrieri voluptăți și savori mai puțin puse în valoare până acum. Între acestea, coloristica asezonată pictural a peisajelor campestre, desenul por-

7 Narațiunile sale literare în care relief a dobândit mai ales personajul Chiajna, o primă ipostaziere a femeii autoritare, urmată de Vidra din piesa *Răzvan și Vidra* a lui Hasdeu și Doamna Clara, din *Vlaicu-Vodă*, scrisă de Al. Davila, piesă despre care s-a spus, dacă este să dăm crezare legendelor (în care aburul este confundat uneori cu ...fumul), că i-ar aparține lui Odobescu.

8 „Prin ei, epica românească, obsedată în secolul al XIX-lea de mitul muntelui, coboară la miturile câmpiei și ale lumii dunărene”. (p. 17)

tretistic și, ca un prea-plin uneori deranjant, alteori foarte inspirat, divagația nonșalantă prin care „narratorul fuge mereu din temă”, cum observă criticul. În cazul acestora, autorul monografiei vorbește de existența unor goluri de aer ale narațiunii, umplute cu întorsături meșteșugite de frază, răsfăț de erudiție, peisaje și chipuri memorabile (a se vedea capitolul despre dropii, oamenii câmpiei și tehnicile lor de vânatoare), care se infiripă, în mod personal, într-un stil și o stare de spirit. De cele mai multe ori ele presupun abandonul firului ideii și pun în relief pasiunea eseistului pentru scoaterea între paranteze a subiectului principal. Aparent neintenționate, dar cu un procent ridicat de disponibilitate, digresiunile iau formatul unor permanențe, asumate programatic așa spune, fiindcă respectivelor devieri li se atribuie un rol entropic în furnizarea de mijloace proprii temperamentului său artistic, altfel greu de satisfăcut prin procedeele consacrate ale limbii normativ-literare. S-ar putea trage concluzia că divagația este parte a unei strategii narrative, constant îmbogățită de miresmele unei oralității pe jumătate savante, pe jumătate populare. Acestea ilustrează, în opinia mea, structura sa intelectuală româno-franceză⁹. Dominanta deschiderilor de evantai din registrul stilistic o reprezintă locvacitatea sa jovială (dacă se poate spune astfel). Paginile acestui capitol apar înțesate de scene mitologice și fapte istorice, de arheologie și istoria artei, adevărat corn al abundenței răsturnat în textul eseistului. De aceea, traseul inițial este părăsit voios și presărat cu situații neprevăzute, din care ies puternic în față imaginea omului de lume, apropierea lui firească de semeni, bucuria vieții, erudiția care-i dă ghes să se illustreze ca autodidact, dar și buna observație a naturii însuflețite epic. Din aserțiunile critice se poate lesne trage concluzia că evocările scriitorului

eseist, ca și cele ale omului de știință sunt tentate de paradox ca de aventură. Altfel, scriitura este memorabilă, simbolică, eroii apăr, ca în gravuri, cu detalii, unele livrești, surprinse pe chip, în timp ce oralitatea se delectează cu interpretarea semnelor cerului și a gesturilor umane. Dintre exemplificările oferite o aleg pe cea numită eseul gourmand, sintagmă prin intermediul căreia se pot aduce în prim plan interpretări actualizate de referințele epocii noastre. Criticul ne avertizează că rețeta culinară a plăcii din evocarea *Câteva ore la Snagov* este o „disertațiune» care place și astăzi la lectură”. De ce? Ingredientele narrative ce însoțesc pregătirile pentru aruncarea plăcii grase pe grătarul pus deasupra jarului încins au un farmec aparte, olfactiv, gustativ, coloristic, participativ-incitator, chiar neologistic, deloc indiferent la ceea ce ochii și privirea, cu tot ceea ce semnifică ea, înregistrează aici. Atenționez, cu ironie, că textul nu este recomandabil, spre citire, celor cu probleme de nutriție și metabolism, fiindcă numai simpla lui lectură ar ridica nivelul colesterolului prin stimulii pavloviene. Delectarea papilelor gustative a constituit dintotdeauna preocuparea scriitorilor autohtoni, unii premergători lui Odobescu, alții de după, dar, pentru că miza o constituie receptarea unor scrieri din secolul al XIX-lea de către cititorii secolului al XXI-lea, curiozitatea celor din urmă ar putea fi stârnită și de o altă caracteristică, în numele căreia reviste specializate și posturi de televiziune și-au făcut un scop (comercial) furnizând experimente culinare și rețete gastronomice. Modelul literar, cantabil-pleșcăitor al preparării „plăcii proaspete și grase” de Snagov prefațează, de pildă, formatul semi-literar al unei emisiuni de aceeași sorginte, promovate cu imens succes și cam cu aceleași mijloace expresive și de natură stilistică, de regretatul gourmand Radu Anton Roman, mâncău

⁹ Este de presupus că lungile perioade petrecute, în anii studiilor de liceu și facultate din Franța, și-au pus amprenta pe acest *modus vivendi* al scriitorului. La fel faptul că în 1867 a organizat pavilionul românesc al Expoziției de la Paris, iar în 1880 a fost, pentru un an, secretar de legație la Ambasada României de la Paris. Dacă adăugăm amănuntul că, în marea ei majoritate, corespondența lui Alexandru Odobescu a fost scrisă în limba franceză, avem, credem, destule argumente ca să insistăm pe această componentă, franceză, a efervescentei sale spirituale.

printre scriitori și scriitor printre mâncăi. La o atentă scrutare, textele celui mai sus evocat seamănă izbitor de bine cu pasajul odobescian, ca model desigur.

Pagini numeroase sunt consacrate prozei științifice, capitol în cadrul cărui Eugen Simion insistă asupra a ceea ce numește „calea de acces spre obiectul de studiu”. Din această perspectivă, se oprește asupra celor trei volume din *Le Trésor de Pétroussa*, lucrare publicată în limba franceză, începând cu anul 1887. Tot în capitolul științific se fac referiri la cursul universitar *Istoria arheologiei* (1877, 760 p.), din care iese în evidență un orgolios răspuns polemic. În bunul obicei al eruditului eseist, răspunsul cu privire la distincția dintre arheolog și anticar devine digresiune. Acuzat că ar fi anticar și nu arheolog, Odobescu arată: „anticar este cel care adună obiecte de artă (că acesta poate avea gust și tact, dar nu face erudiție), în timp ce arheologul adună elementele științifice și încearcă a studia și explica folosindu-se de principii de critică se de comparații (prin publicațiuni) atributele acestora”. Deși în discuție apare și varianta de arheolog de cabinet (atribuită lui Odobescu) învinuitul se apară digresiv considerându-se cercetător. La rândul lui, autorul monografiei lansează următoarea întrebare, din care s-ar putea trage o concluzie utilă discuției: „Cum să numim acest tip de discurs care, vorbind de o știință severă, dificilă cum nu se mai poate, bazată pe fapte și deducții raționale, ar trebui să aibă un scenariu precis și să comunice fapte sigure, numai fapte? Odobescu îl deschide sistematic, fuge apoi din el (...) Jalea arheologului, notată cu o «pietoasă îngrijire» (iată o bună definiție a scriiturii odobesciene !), este expresivă, ea găsește mereu analogii frumoase.” (p. 147) Causeria acestui „clasicist pe deasupra stilurilor”, cum îl numește Eugen Simion, servește foarte bine altei însușiri a spiritului său, aceea de a avea „imaginația ideilor”, adaugă monograful.

Însă, cele mai interesante comentarii sunt

extrase din vasta sa corespondență, prea puțin pusă în valoare, despre care Eugen Simion spune că este caracterizată de un stil al urgenței: „[corespondența] dă impresia, când citești aceste pagini, că spiritul său doarme pe un pat de spini și că existența lui e un supliciu. (...) Între 19 și 61 de ani *la pécune* va fi în viața lui Odobescu tema eternă a îngrijorărilor sale”. În covârșitoarea lor majoritate, cele aproape 3000 de scrisori sunt scrise în limba lui Voltaire, fapt ce mă determină să adaug, din nou, că influența limbii și culturii franceze, ca și anii petrecuți în Hexagon și-au pus amprenta asupra modului de viață și manierei de a scrie. În schimb, epistolele adresate colegilor și prietenilor din țară (V.A. Urechia, Ioan Bianu, Gr. Tocilescu, George Bariț) sunt scrise în limba română.

Partea cea mai consistentă a acestui epistolar o reprezintă corespondența cu Alexandra (Sașa)¹⁰ Prejbeanu, soția sa, înfiată de familia al cărui nume îl poartă la căsătorie. Interesat de *fiziognomii*, la modă în vremea lui Odobescu, Eugen Simion constată că „Sașa era o femeie de o frumusețe melancolizată”. Moralist cum îl știm, criticul face apoi, mai mult din insinuări, portretul Hortensiei Racoviță, relația amoroasă care i-a provocat lui Odobescu sfârșitul și, ulterior, moartea unei scurte serii de bărbați. Nu este de ignorat nici amănuntul că, înainte de a-l cunoaște pe Odobescu, Hortensia Racoviță fusese soția dramaturgului Al. Davila. Portretul făcut acesteia de Eugen Simion nu dezvăluie aproape nimic din farmecul sau, poate, fascinația pe care profesoara de geografie o exercitase asupra istoricului mai vârstnic cu treizeci de ani, îndrăgostit orbește de ea. Apelând la un înțelesurile unei scene celebre, transpusă artistic de Leonardo Da Vinci, criticul o „studiază” din profil, apropiind-o de cel mai detestabil personaj: „... apostolii care participă la *Cina cea de taină*, sunt prezenți din față, pentru a li se putea observa evlavia, fidelitatea, numai Iuda este prezentat din profil, pentru că el

10 Alexandra (Sașa) Prejbeanu [Kiseleff] a fost fiica nelegitimă a lui Pavel Kiseleff, între 1829 și 1834 „gubernator” al Principatelor.

are ceva din ascuns și anume gândul trădării”. Mai departe, comentând căsătoriile Hortensiei Racoviță, vreo trei la număr fără a mai socoti aventura cu Odobescu, criticul adaugă malițios, între altele și pentru că, presărată de victime, existența ei a fost longevivă¹¹: „după despărțirea de Odobescu se căsătorește cu Gh. Buzoianu, care are, și acesta, delicateța să nu trăiască mult, moare în 1906”. Se observă fără dubiu că Eugen Simion nu lasă nicio șansă acestei „muze” către care își îndreptaseră privirile și aspirațiile un dramaturg și un eseist. Nu sunt sigur că alte situații, asemănătoare, de care istoria noastră literară nu duce lipsă, vor fi supuse aceluiași tratament.

În fine, pline de dramatism sunt cele trei scrisori pe care Odobescu le-a lăsat înainte de a se sinucide, episod comentat de Eugen Simion cu grija evidentă de a extirpa din textul său, într-o manieră aproape chirurgicală, informațiile și articolele din presa vremii, care a făcut din moartea lui Odobescu un mare scandal de amor. Nici Caragiale nu este străin de cruzimea situațiilor care au premers gestului fatal¹².

Recitind romanul epistolar odobescian, Eugen Simion consideră că „în sine [corespondența lui Odobescu] este o operă fără egal până acum în literatura română și este indiscutabil, opera lui cea mai bună”. „Un paradox care nu-i unicul în cultura lumii”, mai adaugă criticul care, tot la final, își pune întrebarea „dacă prozatorul a avut biografia pe care opera sa o merită sau dacă a avut o operă pe care biografia lui agitată și risipitoare ar fi meritat-o?”. Nu încerc să răspund dilemei care, observ, exclude terțiul,

dar cred că după această prezentare succintă a monografiei semnate de profesorul Eugen Simion se pot trage câteva concluzii.

Totuși, înainte de a mă întoarce la scriitura lui Eugen Simion, deci și la monografia de față, insist asupra nuanțării din discursul său critic al ultimelor două decenii. Cum deja am arătat, Profesorul se numără printre puținii cărturari din sfera literară care se ocupă de epocile mai vechi și le apără valoarea literară. Îi citește pe reprezentanții cei mai importanți ai trecutului conform principiilor lui E. Lovinescu, asumat ca prim mentor al său, căruia i-a consacrat un doctorat, i-a publicat cărțile și, mai ales, i-a dus mai departe ideile literare. Viziunea despre literatură a lui Eugen Simion implică estetica și universul de idei al fenomenologiei operei, alături de care și-a petrecut, în ani de activitate critică, mai mult de jumate de secol. Odată cu vârsta, scriitura sa atinge altitudinea de la care poate contempla literatura română în integralitate, fără obstacole, într-o solară luminozitate care pare că atenuează spiritul polemic, însă fără a-l anula, fiindcă judecățile foarte incisive asupra literaturii trecutului recent și prezentului nu sunt puține. Eugen Simion a devenit un fervent apărător al valorilor naționale, ale literaturii, artei și științei, într-un cuvânt al culturii române. Valori care, acum, au fost fie abandonate, fie uitate, ori și mai grav supuse oprobriului de către eternii resentimentari, ori de cei cu năravurile neschimbate, de lupi care se leapădă ușor de blană. Văd în această atitudine, ilustrarea celui mai important dintre punctele decalogului stabilit împreună cu regretatul Andrei

11 Hortensia Racoviță (născută Keminger) a trăit 89 de ani, până în 1953. În 1890, după divorțul de Alexandru Davilla, s-a recăsătorit cu șeful de cabinet al lui Titu Maiorescu, Dumitru Racoviță, care a decedat în mai 1891. (v. Florentin Popescu, *Romanul vieții și operei lui Alexandru Odobescu*, Ex Ponto, Constanța, 2001.

12 Amănunte de-a dreptul picante, oferă dramaturgul în „Gazeta poporului”, nr-ele 16 și 17/ (1895). Sașa îi cere mamei Hortensiei Racovița „mâna” fiicei pentru soțul ei, promițând că va divorța și se va călugări.

Alte „voci” spun că dialogul avusese loc între soție și amantă, că dialogul se referise la cariera lui Odobescu, pusă mai presus de viața conjugală, cerându-se garanții că preocupările științifice ale soțului nu vor fi sufocate de noua relație, cu profesoara de numai 30 de ani. Se mai spune, desigur fără a putea separa legenda de adevăr, că Odobescu se afla în camera vecină acestei discuții, după alții chiar în aceeași cameră, ascuns după faldurile draperiei. Prezența în această postură incomodă la discuție, ar fi declanșat criza de conștiință a scriitorului și, în cele din urmă gestul fatal.

Grigor¹³ și anume că un critic trebuie să iubească literatura. La cele spuse cu acel prilej, aş adăuga încă un amănunt, la fel de caracteristic pentru întreaga carieră a universitarului care a format câteva generații de profesori, critici și istorici literari, de cercetători predându-le iubirea de frumos din literatură: critica este o formă de caracter.

Revin la concluziile monografiei de față, enumerându-le succint: (1) „Arhitectura” operei odobesciene se ridică pe trei etaje: narațiunile literare și opera eseistică, proza științifică și corespondența; (2) în eseistică, Odobescu este un precursor al descrierilor magice ale câmpiei; (3) eseistul inventează un stil barochist căruia îi va da strălucire, peste un secol, G. Călinescu; (4) tot el este un „clasicist pe deasupra stilurilor”, prevestindu-l, din nou, pe G. Călinescu; (5) criticul care, citindu-i corespondența primește sugestii pentru romanul său *Bietul Ioanide*¹⁴; (6) magia și misterul ce învăluie muntele Istrița intră prin Odobescu în preocupările literaturii, prelungindu-se până la memoriile poetului Ion Gheorghe; (7) spectacolul de

imaginație al acestei inteligențe creative, livrești și digresive dă naștere unui personaj fabulos, autorul însuși, care respiră prin toți porii ființei himerice (de hârtie); (8) capitole de viață boierească și de episoade (a se vedea corespondența!) de ...hagiatic dau personalității lui Alexandru Odobescu o componentă relativ controversată, aceea de personaj, cel puțin ca destin, matein. De altfel portretul scriitorului, din tabloul pictat în 1890 de C.D. Mirea, pare desprins din atmosfera decrepită a *Crailor de Curtea Veche*, viața în sine a lui Odobescu nefiind străină unor astfel de situații.

Monografia semnată de Eugen Simion este o lectură dătătoare de sens, în numele căreia opera lui Alexandru Odobescu apare eliberată din captivitatea secolului al XIX - lea – care o fixase în chihlimbarul translucid al însumărilor de timp, expresie, mentalități, informație, gust, relații sociale. Nu în ultimul rând, această monografie este un recurs la istoria literară. Și la trecut, dacă se mai arată cineva interesat de acest aspect.

13 Eugen Simion, *În ariergarda avangardei* (convorbiri cu Andrei Grigor), Univers enciclopedic, București, 2004; *Curtea veche*, București, 2012, ediția aII-a, adăugită.

14 Semnalez, vis-à-vis de acest titlu, articolul biografic semnat de Mariana Celac, *Arhitectul B. Ioanide* (1887-1964) din revista „Secolul XXI”, nr. 4-9, 2005, text în care autoarea afirmă că „dilemele lui G. Călinescu ar putea fi descifrate la o recitare în cheie arhitectonică a traiectoriei personajului său și virtualei lui opere”.

Înapoi la Lovinescu, dincolo de lovinescianism

Abstract

Lucrarea de față discută, pornind de la reeditarea volumului E. Lovinescu, scepticul mântuit al profesorului Eugen Simion, profilul critic și receptarea din ultimele decenii a figurii principalului mentor al modernismului literar autohton, promotor en titre al sincronismului liberal în cultura și societatea românească interbelică. Analiza propriu-zisă a cărții are în vedere nu doar liniile de forță ale personalității lovinesciene, urmărite pe firul biografiei sale, ci și posteritatea culturală a acesteia, fără a pierde din vedere limitele teoriilor estetice și ale concepțiilor ideologice asociate.

Cuvinte-cheie: modernism, sincronism, liberalism, estetic, ideologie.

The present paper discusses the critical profile and the last decades' reception of the main mentor of Romanian literary Modernism, the en-titre promotor of the Liberal synchronism in the Romanian interwar culture and society, taking as a starting point the re-edited book E. Lovinescu, scepticul mântuit [E. Lovinescu, the Redeemed Skeptic], by Prof. Eugen Simion. The actual analysis focuses not only on the remarkable outline of Lovinescu's personality, following his biography, but also on his cultural posterity, considering the limits of his esthetical theories and their associated ideological concepts.

Keywords: Modernism, synchronism, Liberalism, esthetic, ideology

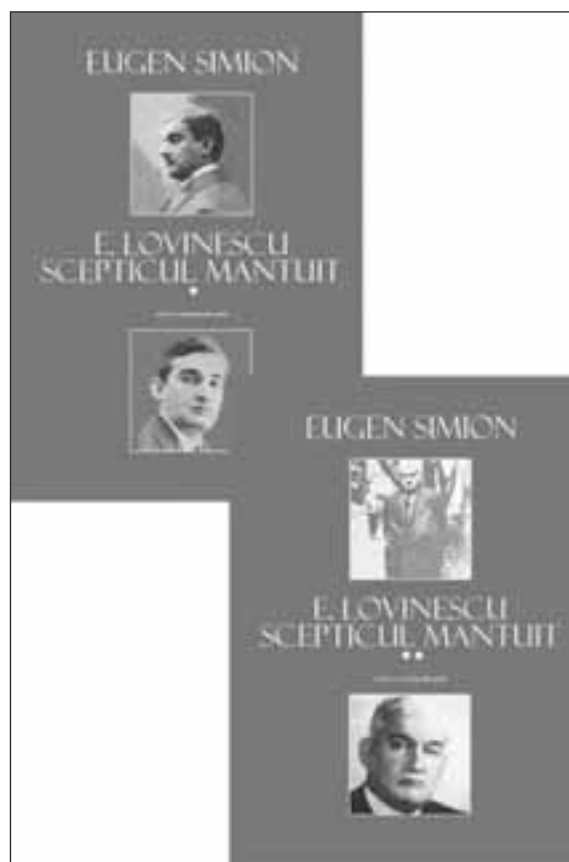

La aproape 45 de ani de la prima apariție și ajunsă azi la a doua reeditare, după cea din 1996, *E. Lovinescu, scepticul mântuit* a lui E. Simion rămâne o sinteză monografică nedepășită. Ne putem da seama de asta fie și trecând în revistă, prin comparație, toate celelalte cărți semnificative de până acum dedicate marelui critic. De la „revizitarea” dogmatic-sociologistă operată de N. Tertulian în *E. Lovinescu sau contradicțiile estetismului* (1959), recuperarea lui Lovinescu a urmat mai multe trepte, în acord cu liberalizarea ideologică a epocii poststaliniste. Cele două volume-pledoarie semnate de Ileana Vrancea, *E. Lovinescu, critic literar* (1965) și *E. Lovinescu artistul* (1969), prefigurate de un

studiu pe linie din *Lupta de clasă* (1962) și urmate de eseul simpatetic *E. Lovinescu* al lui I. Negoșescu (1970, cu o continuare postumă în 1999) au reprezentat, în context, deschideri necesare; ele nu au însă nici amploarea, nici complexitatea, nici finețea comprehensivă a *Scepticului...*. Cea mai consistentă abordare ulterioară *Scepticului...*: *E. Lovinescu sau antinomiile criticii* de Florin Mihăilescu (1972) e un examen sistematic, de tip universitar, al criticii și ideologiei lovinesciene, dar lasă la o parte literatura de ficțiune și memorialistica, iar *În jurul lui E. Lovinescu* de Alexandru George (1975) va da, începând de la titlu, tonul mai multor abordări colaterale, de tip „în jurul”. Bref,

primul examen *critic* al (coasi)totalității scrierilor lui E. Lovinescu îi aparține lui Eugen Simion, care a dat un relief valoric complet al operei (va întocmi, începând din acei ani, și primele ediții ale acesteia). În ciuda lovinescianismului asumat de pe coordonate postmoderne, generația '80 n-a produs nici o carte notabilă despre mentorul sburătorist, iar agitații, confuzii ani '90 n-a produs, cu puține excepții, decât polemici gazetărești, a căror „vedetă” omniprezentă a fost Gheorghe Grigurcu; Abia criticii generației 2000 (Andrei Terian, Teodora Dumitru, Antonio Patraș ș.a.) arată începutul unei schimbări de perspectivă. În același deceniu zece a început însă și un demers editorial major: publicarea *Agendelor literare (1923-1943)* ale criticului, cu un bogat aparat de note realizat de Gabriela Omăt, Margareta Feraru și Alexandru George - veritabilă frescă istoriografică a vieții literare interbelice.

Scepticul mântuit (titlul reia, după cum se știe, formula splendidă a lui Ion Barbu) a fost elaborată la finele anilor '60, ca teză de doctorat, și a apărut în primăvara lui 1971 – în perioada de maximă liberalizare a post-stalinismului – având pe coperta a patra o recomandare călduroasă a conducătorului tezei, Șerban Cioculescu. Un moment de vârf în procesul de recuperare a autonomiei esteticului și a tradiției postmaioresciene. O ștafetă trece astfel, firesc, din mâinile unuia dintre reprezentanții iluștri ai criticii postlovinesciene (Cioculescu) în mâinile celui mai autorizat lider al noii generații. Semnificativă în context este apariția aproape simultană a unor volume-reper pentru proiectul critic major al generației '60: *E. Lovinescu, scepticul mântuit* de Eugen Simion și *Contradicția lui Maiorescu* de Nicolae Manolescu. În cazul celui din urmă, „tonul” îl dă impetuoșitatea polemică și voința expresă de originalitate. În cazul celui alt – echilibrul responsabil al judecăților și spiritul constructiv. Schimbând ce e de schimbat, Eugen Simion se raportează la liderul sburătorist în același fel în care Lovinescu s-a raportat, în monografiile sale, la Titu Maiorescu: *în spirit, nu în literă*. Diferența față de recuperările apologetice – de la Ileana Vrancea la I. Negoieșcu și Al. George

– e marcată, și probabil explică, întrucâtva, receptarea frugală și strepezită de la prima ediție (cea din 1996, prost difuzată, n-a avut parte, din câte știu, de nici un comentariu aplicat!) Mai direct, mai printre rânduri, i s-a reproșat exegetului fie că nu e prea „creator” (prejudicată pseudo-călinesciană), fie că e prea descriptiv; fie că factologia și citatele sunt prea abundente (!), fie că formulează prea multe obiecții și evită teoretizări apăsate, în beneficiul unui examen mai concret al ideilor, elemente ce pot trece lesne drept calități. Dacă nu cumva principalul reproș de subtext ține de lipsa adevărului totale, necritice, și a entuziasmului militant...

Lipsită de caracterul protocolar al lucrărilor doctorale, *Scepticul...* e o carte scrisă cu un farmec al expresiei și o eleganță devenite, de atunci, marcă stilistică înregistrată, în buna descendență umanistă a criticii estetice interbelice. Dublată, în subsidiar, de finețea unui moralist modern, „clasic” însă prin echilibrul nuanțelor și claritatea expunerii,

proza criticului șaizecist ajunge aici la deplina maturitate prin confruntare cu cea lovinesciană. O maturitate răbdător cucerită, într-o epocă istorică dificilă. S-ar putea face o întregă antologie de propoziții și formulări critice memorabile, cvasi-aforistice: „Lovinescu se reîntâlnește (...) cu tinerețea lui spirituală între copertile unor studii docte, scrise în pragul morții”; „E războiul de treizeci de ani al criticii române, dacă punem la socoteală și luptele de guerilă ale criticii tinere (M. Ralea, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, V. Streinu), formată în cultul acestei adversități”; „Lovinescu cel adevărat trebuie căutat, totuși, în aceste perpetue revizuri, nemulțumiri de sine, adaose și suprimări...”; „În critica lui Lovinescu, el (M. Dragomirescu) e menit să joace de-a pururi rolul lui V. A. Urechia din critica lui Maiorescu”. Și o definiție superbă, la care țin: „Clasicismul călinescian, apărut, la prima vedere, ca o replică a *modernismului* lovinescian, nu-i, de fapt, decât un *modernism* împins spre zonele literare ale trecutului”.

Dincolo de superioara dezinvoltură, volumul este însă și un exercițiu de rigoare, de aplicație istorico-literară temeinică. Un exercițiu puțin obișnuit în interiorul generației post-staliniste, atrase mai curând de speculația eseistică, anistorică, decât de abordările socio-istorice, anexate ideologic de critica marxist-leninistă (motivele acestei respingeri au fost investigate, convingător, de Alex. Goldiș în cartea sa despre *Critica în tranșee...*). E. Simion a citit tot ce se putea citi, la acel moment, de și despre E. Lovinescu, refăcând cu meticulozitate contextele, mergând la colecțiile de periodice și, în măsura posibilităților, la documente de arhivă personală. Confruntat cu puținătatea informațiilor biografice (ele vor deveni accesibile mult mai târziu), ajutat și de faptul că, în cazul lui Lovinescu, viața și opera tind se confunde, Eugen Simion nu a scris o monografie clasică, ci o anatomie a personalității lovinesciene și un mulaj critic al operei, urmărite în procesul devenirii lor. Observații moral-estetice revelatoare sunt dedicate începuturilor – faza „pașilor pe nisip” – și studiilor doctorale pariziene, rea-

lizate sub coordonarea lui Emile Faguet. Comentariile despre *Jean-Jacques Weiss et son oeuvre littéraire* și despre *Les voyageurs français en Grèce au XIX-e siècle* surprind profilul unui tânăr critic în plin proces de autodefinire, scindat între atracția impresionismului artist, subiectiv, și aplicația erudită, sistematică, în tradiția istoriografiei pozitivistice. Coincidența face ca în perioada apariției *Scepticului...*, Eugen Simion să se fi aflat el însuși la Paris, cu o bursă de patru ani, pe o altă spirală a istoriei criticii românești și franceze...

Amănunt important: tânărul monograf a ținut să-și însoțească publicarea primei sale sinteze majore cu o masivă *Antologie a criticilor români. De la T. Maiorescu la G. Călinescu*, care ar merita reeditată. Într-un comentariu radiofonic din 13 mai 1971, reluat în primul volum de *Unde scurte*, Monica Lovinescu s-a ocupat „din discreție” doar de antologie în defavoarea monografiei pe care totuși o evaluează superlativ: „Continuând să respect o linie de elementară discreție pe care mi-am fixat-o mai demult nu mă voi opri la monografia pe care Eugen Simion a consacrat-o (...) lui E. Lovinescu, în ciuda faptului că e o împlinire majoră, ci la *Antologia criticilor români. De la T. Maiorescu la G. Călinescu*, alcătuită tot de Eugen Simion și apărută în (sic!) Editura Eminescu”. Publicarea simultană a *Scepticului...* și a *Antologiei...* dezvăluie însă o miză mai amplă, vizând recuperarea tradiției criticii românești precomuniste. Încă de atunci, tânărul „șaizecist” se arăta preocupat de sinteze totalizante vizând devenirea unei culturi, nu de abordări eseistice fragmentare.

„Aș scrie azi, desigur, altfel despre Lovinescu, evident, altfel din cel puțin două motive: opera lui critică este cunoscută și, în consecință, nu mai este nevoie de o reconstituire a scenariului său intelectual, în fluctuațiile și nuanțele lui: și în al doilea rând, nici eu (criticul criticului) nu mai sunt cel din 1965-1970. Nu reneg, cu toate acestea, ambițiosul meu *Sceptic mântuit*, o carte tinerescă, o carte (...) de formare. Din confruntarea cu un mare critic, am reușit să mă înțeleg pe mine și să-mi fixez (...) un model

moral și intelectual în critică pe care nu l-am părăsit în esență nici azi”, afirma – lovinescian – autorul cărții în 1996. S-ar putea adăuga, desigur, multe în privința poeziei lovinesciene, a contextelor biografice și politice. Teoriile sociologice pot fi, și ele, confruntate suplimentar cu diferitele teorii ale modernizării și ale mondializării (în subsolul ediției 1996 se face trimitere doar la un articol al lui Ion Madoșa din *Literatorul* despre sursele științifice din *Istoria civilizației...* și la faptul că „procesul de *integrare europeană* readuce în discuție elementele pe care E. Lovinescu le considera iremediabil lichidate; între timp, lucrurile au căpătat dimensiuni noi...). Însă „reconstituirea scenariului intelectual în fluctuațiile și nuanțele lui” era, în 1970, o operațiune obligatorie, iar paginile primei ediții nu au, recitite azi, nici un rid ideologic. Eugen Simion și-a reeditat, în ultimii ani, eseurile monografice despre Creangă, Eliade și tânărul Eugen Ionescu după metoda *Work in progress*, completându-le și amplificându-le din mers. *Scepticul mântuit* nu face excepție de la regulă. Ediția din 1996 includea o serie de „contribuții lovinesciene” din anii următori primei editări (mai exact: până în 1978), cu adaosuri recente privind cercul „Sburătorul” și cu modificări ale capitolului despre sociologia lui Lovinescu. Au fost valorificate, de asemenea, date noi despre cenaclul *Sburătorul* din primul volum al *Agendelor literare*, apărut cu puțin înainte (1995). Ulterior au apărut alte cinci, valorificate în vederea prezentei ediții. În prefața celei de-a doua, criticul ținea să precizeze – cu privire la cele scrise despre *Istoria civilizației* - următoarele: „n-am scris un capitol cu totul nou despre sociologul Lovinescu, cum eram tentat să fac, am reorganizat doar ideile vechi și le-am dat, sper, mai multă coerență și acuitate. (...) Când am recitit, acum, comentariul meu scris la sfârșitul anilor '60, mi-am dat seama că el este incomplet și folosește mai degrabă limbajul aproximației și al aluziei, răspândit în epocă. Unele idei nu puteau fi spuse, sau puteau fi spuse numai pe jumătate. În 1924 E. Lovinescu vorbea, de exemplu, reprobativ de atitudinile extremiste (bolșevismul și fascismul) și ataca pe față

soluția gheristă (socialistă) în procesul civilizației române”.

Întreaga construcție monografică e clădită pe conflictul interior dintre „omul temperamental” și „omul deliberativ” – o adevărată intrigă epică, generatoare de *suspense* critic. Mai concret: „omul deliberativ” (erijat în teoretician al modernității liberale, de sursă valahă) îl învinge pe „omul temperamental” (cu „moldovenismul” său conservator, înclinat spre pasivitate și contemplație oblomovistă), dar nu întru totul. Să urmărim însă caracterizarea pe care i-o face marelui critic exegetul său șazecist: „E. Lovinescu, *Homo aestheticus*, iese, așadar, ca și teribila Minerva, din tâmpla unui spirit în luptă cu fatalitățile temperamentului. Voința a fost mai puternică și o sănătoasă educație estetică și, desigur, un simț extraordinar al evoluției literare l-au împins pe acest moderat clasicist în avangarda spiritului critic românesc, într-o epocă în care se produce o mare confruntare de forțe. Inteligența lui Lovinescu constă în a evita să devină *esențialmente* modernist, cum l-ar fi dorit tinerii lui prieteni. El creează un concept, dar se ține la o oarecare distanță de el din convingerea că prea marea fidelitate față de teorii stânjenește intuiția vie. Impresionismul sădise, definitiv, în el acest spirit de relativizare și faptul se observă chiar și atunci când criticul își dogmatizează ideile. Puțin *dogmatism* nu strică criticii, e adevărat, dar cu o condiție: dogma să nu omoare, în critică, spiritul ei liber, creator. O suspiciune tactică și o tărie de a lăsa deoparte metoda când realitatea operei literare o cere, iată ce nu trebuie să lipsească unui critic. Altfel, el devine robul schemelor pe care le-a creat. Exemplul lui M. Dragomirescu îi stă lui E. Lovinescu în față”.

Un E. Lovinescu „în ariergarda avangardei”, așadar: este poziția pe care și Eugen Simion a adoptat-o și pe care a considerat-o, mereu, ideală pentru un critic literar. Din ea decurge, am impresia, și detașarea sa progresivă față de *lovinescianism*. În prefața ediției a doua a *Scepticului...*, diferența e discret formulată: „Lovinescu a fost un spirit liberal și a mizat, în soluția lui sociologică, pe programul liberalismului românesc. Un

spirit liberal radical în teorie și tolerant în viața literară... Nu însă cu lipsă de talent. (...) N-a făcut politică activă (de partid) și a detestat totdeauna violența, extremismul, rasismul, spiritul primar agresiv de orice nuanță... A știut uneori să treacă peste convingerile sale ideologice și să admire caracterul, consecvența de opinie, fermitatea și demnitatea atitudinii. Cazul junimistului P.P. Carp este lămuritor. N-a înțeles, cred, prea bine rolul tradiționalismului spiritual în istoria unei culturi și civilizații, dar, la 1910 și după război (...) poziția lui poate fi justificată. Tradiționalismul, în formula sămănătoristă și neosămănătoristă, era o frână"... Reținem imediat, din acest fragment, adeziunea la *toleranța* și *talentul* lui E. Lovinescu, prețuirea capacității acestuia de a „trece peste convingerile ideologice”, dar și o subtilă delimitare de *radicalismul* acestora. Antitradiționalismul lovinescian e, pentru Eugen Simion, valabil *în context*, dar devine contestabil într-o perspectivă mai largă a istoriei noastre culturale. O asemenea atitudine echivalează aproape cu o despărțire: nu de Lovinescu, ci (măcar în parte) de ideologia sa liberală. Și, mai ales, de felul exclusivist și dogmatic în care a fost instrumentalizată, după 1990, sub forma „revizionismului est-etic” anticomunist (prin intermediul Monicăi Lovinescu) sau a globalismului neoliberal. Mai nou, în studiul introductiv la cele două mari *Istorii*... apărute la Fundația Națională pentru Știință și Artă, autorul *Scepticului mântuit* se îndepărtează și mai mult de sincronismul lovinescian, pe care-l corectează prin *Antimodernii* lui Antoine Compagnon. „Revizuirea” începuse, în fapt, mai demult. Și cât se poate de oportun. Opoziția ideologică între tradiționalism și modernism, forjată de Lovinescu, a devenit în timp irelevantă și stă la originea multor confuzii. Chiar critica interbelică a avut, știm bine, mari dificultăți de clasificare a unor autori ca Lucian Blaga, B. Fundoianu, Ion Pillat sau Adrian Maniu, distribuiți – pe criterii tematice sau de grupare culturală – când în perimetrul „tradiționalismului”, când în cel al „modernismului”, iar opoziția modernism vs. tradiționalism amestecă planul estetic cu cel cultural-

ideologic.

Relativismul autonomist-estetic și occidentalismul liberal, sincronist și citadinizant, nu merg întotdeauna bine împreună nici în interiorul operei lui Lovinescu. Uneori intră de-a dreptul în conflict. Inclusiv marile injustiții, cum ar fi deprecierile lui Caragiale și Sadoveanu, nu sunt decât modalități de apărare a propriilor concepții privind „evoluția” literaturii și societății, contrazise de relevanța majoră a acestor scriitori „reacționari”. Adversitatea față de conservatorismul (antiliberalismul) junimist și de poporanismul *Vieții românești* explică, în mare măsură, inaderența estetică lovinesciană. O inaderență piezișă, corectată târziu și incomplet, când Sadoveanu se reinventase ca mare scriitor, iar discipolii sburătoriști (în frunte cu Șerban Cioculescu) îl lăseseră pe Lovinescu fără contraargumente în privința lui Caragiale („alternativa” Brăescu își vădise, deja, minoratul). Aceiași discipoli îl impuseseră și pe Arghezi recunoașterii criticului, care-l negase ca pamfletar și-l acuzase de colaboraționism pro-german în timpul Primului Război Mondial. Cât din această recunoaștere se va fi datorat „gustului” și cât – unui calcul strategic, contează mai puțin. Acreditarea din *Istoria literaturii române contemporane* a venit să compenseze la timp toate șovăielile inițiale. Căci, deși Ibrăileanu și D. Caracostea văzuseră în Arghezi un poet major cu mai mult înaintea lui Lovinescu, ei n-au fost capabili să-l acrediteze critic. Or, Lovinescu n-a fost, cu unele excepții (Ion Barbu ș.a.), un „descoperitor”, ci un *legitimator* de talente noi. În privința erorilor sale de judecată estetică, ar fi de amintit faptul că, la 1971, mulți dintre cei supralicitați de el erau în viață – Camil Baltazar de pildă, care nu va fi fost prea bucuros citind despre sine cele scrise în *Scepticul*... Supralicitarea lui Baltazar a fost totuși de la început stridentă; nu și subevaluarea drastică a lui Bacovia, al cărui statut de mare poet se datorează, în primul rând, criticii postbelice, nu lui Lovinescu & Co.

Există în fapt „mai mulți” E. Lovinescu. Între tatonările - impresioniste ca formulă și moderat-conservatoare în opțiuni - din anii

„pașilor pe nisip” și naționalismul liberal pro-unionist din anii Primului Război Mondial (când autonomia esteticului a fost pusă între paranteze) diferențele sunt câteodată șocante. Ca și cele dintre combatantul național din 1916 și reinventarea de după câțiva ani ca mentor al „Sburătorului”, ideolog al civilizației liberale și promotor al modernismului sincronist. Eugen Simion urmărește nuanțat și comprehensiv acest proces sinuos al construcției de sine, ferindu-se să tragă concluzii pripite. Ceea ce ține să sublinieze e cucerirea dificilă, frustrantă, a independenței critice, presărată cu numeroase despărțiri. Iorga, Maiorescu, Mihail Dragomirescu, dar și propriul temperament, „moldovenesc” și „conservator”, se numără printre victime. O culminație o reprezintă *Istoria civilizației...*, calificată, acut, ca „un act de paricid intelectual”. Mai exact, ca „opera aproape integrală a omului deliberativ silit să respingă aproape toate miturile în care a crescut și s-a format omul temperamental (...), un act de ruptură totală între cele două spirite care se confruntă în personalitatea lui E. Lovinescu”. Revelator e felul – reconstituit „la firul ierbii” – în care Lovinescu își recalibreză din mers atitudinea de la o epocă la alta, de la o paradigmă culturală și istorică la alta. Ne putem întreba ce-l va fi determinat să abandoneze, în Primul Război, cauza estetică în favoarea militantismului naționalist. Un posibil răspuns ar fi: pragmatismul ordinii priorităților. Pentru acest „mare critic burghez” (cum îl va numi mai târziu N. Steinhardt), fiu de senator liberal, triumful idealului național implică victoria liberalismului francofil, post-pășoptist, în cadrul unui stat *național unitar*. Antigermanismul său va fi „revizuit”, totuși, spre sfârșitul vieții când, în fața pericolului bolșevic al dezmembrării țării, marele critic se întoarce spre „bătrânii săi dascăli junimiști” și politica lor din 1883 care „face din germani o barieră în fața expansiunii slave” – dar aceasta e altă discuție, vizând reformularea poziției „prooccidentale” și „antirăsăritene”. Lovinescu a înțeles modernitatea sub semnul unui occidentalism definit prioritar de Franța raționalistă și laică. Iar pe aceasta din urmă a

văzut-o ca avatar al Imperiului Roman și al universalismului latin. Nu există, așadar, o contradicție reală între formația „latinistă” a criticului, cu gust pentru rigoarea clasică și pentru „discrierea ideilor”, și spiritul modern al cărui principal legislator a devenit, în literatura română a anilor '20. E adevărat că Lovinescu a încercat să „clasicizeze” riscant modernismul mai ales în proză, respingând ca „lirice” și „subiective” noile sale direcții (pe același plan cu tendenționismul liric al sămănătorismului!), și privilegiind „obiectivismul epic” de tip realist. Însă confuziile sale conceptuale, amendate mai târziu de critici, au reprezentat la vremea lor un impuls salutar în construcția unei literaturi solide.

Chiar dacă Eugen Simion insistă venit asupra „ascezei” lovinesciene și face, expresiv, portretul unui critic care s-a învins pe sine, câștigându-și independența deplină în afara oricăror poziții universitare, politice sau academice, faptele pe care le prezintă sunt ceva mai complicate. Cursul ținut în 1919, vreme de un semestru, la Universitatea din București, arată un Lovinescu gata „să recunoască în dreapta și în stânga meritele confrăților” – în frunte cu Iorga – pe care îi va nega, ulterior, în *Istoria literaturii române contemporane* („amară, inutilă diplomație!”, notează monograful). În asemenea condiții, oricât de dureros, eșecul social (universitar, academic) va fi transformat într-un succes pe termen lung. Alternativ față de literatura oficială, cenaclul „Sburătorul” se va dovedi mai mult decât o instituție literară alternativă: el va reprezenta, cu puține excepții, literatura română „vie” a epocii și un „spirit al veacului”. Atât mentorul, cât și cenacliștii asociați au beneficiat enorm de pe urma lui și e greu de spus cine a dat și cine a primit mai multe. Un lucru e cert: criticul și-a jucat admirabil rolul...

O observație importantă vizează atitudinea ambiguă a lui Lovinescu față de simbolism; respins înainte de Război, recuperat și chiar revendicat după ce își dăduse obștescul sfârșit, acesta reprezintă „vagul nordic, fumuriul, nedefinitul, inconștientul...” – însușiri, adică, opuse spiritului latin

al criticului și expresiei sale *liniare, geometrice, arhitecturale*". Bizară situație: înainte de 1915, Lovinescu nega simbolismul tocmai în virtutea caracterului imitativ exagerat (orientat spre Apus), și prea puțin „specific național”, încercând să combată semănătorismul pe terenul acestuia. Faptul îi prilejuește exegetului o remarcă nu lipsită de maliție: „Avea mai târziu, criticul, ce regreta: poziția de acum față de poezia nouă va fi în violent dezacord cu teoria sincronismului, axa întregii sale critici”. Eugen Simion nu se grăbește însă – și bine face! – să tragă concluzii pripite privind „inconsecvența” și „frivolitatea” lui Lovinescu, mult acuzate de adversari. Și bine face, pentru că *spiritul* criticii lovinesciene este altul. Ceea ce unora le-a apărut ca instabilitate morală a opiniilor e, în realitate, „un act de asceză spirituală” și un exercițiu de onestitate: „cine citește fără idei preconceptuate *Criticele* și cele două ediții din *Istoria literaturii contemporane* remarcă tăria lui (Lovinescu) de a înfrunta contestarea cea mai aspră schimbând, acolo unde este cazul, opinia ce i se pare falsă. Acest spectacol de reveniri, adăugiri, revizuri etc. arată și altceva: Lovinescu n-a fost, ca Maiorescu, un critic de la început format. Stilul, prin care noi înțelegem, în primul rând, un mod de a gândi critica, s-a constituit în decursul unui deceniu și jumătate”. După cum se știe, Lovinescu va recupera, *post festum*, simbolismul în contul modernismului, un concept eclectic și mult mai integrator. Mai mult, se va considera chiar „critic simbolist” (ceea ce nu înseamnă și *al simbolismului!*). Dar și față de modernism va adopta o poziție „de centru”, conformă cu latura clasică, prudent-conservatoare, a personalității sale. „Dogmatismul necesar”, autoritatea morală, armătura ideologică, istorică sau sociologică sunt tot atâtea elemente prin care a încercat să îndiguiască relativismul impresionist – ele sunt însă criterii pragmatice, care țin cont de realitatea concretă, imprevizibilă a literaturii, fără a încerca s-o reducă la scheme abstracte, prestabilite.

În anii '70, a apăra lovinescianismul împotriva dogmatismelor oficiale – realismul socialist rezidual și, mai târziu, național-

comunismul agresiv – era o cauză definitivă a noii critici post-maioresciene. Împotriva celor care, pe urmele dreptei naționaliste a deceniului patru, îl acuzau pe Lovinescu de spirit antinațional ș.c.l., Eugen Simion argumentează, ori de câte ori are ocazia, poziția națională a marelui critic, vădită nu numai în teoria „diferențierii”, și compatibilitatea ei cu ideea autonomiei esteticului. Câteva prejudecăți rezistente sunt demontate sau nuanțate binevenit în capitolul *Critic al valorilor clasice*, unde e discutată vasta activitate de latinist a lui Lovinescu, fără termen de comparație (într-adevăr!) în rândul colegilor săi de breaslă. Și prezumata indiferență a criticului față de istoria literară este infirmată, parțial. Spun „parțial” întrucât monografiile pozitivistice, dar nu lipsite de judecăți estetice, despre Grigore Alexandrescu, Costache Negruzzi și Gheorghe Asachi, sau documentata monografie despre Maiorescu nu reprezintă argumente suficiente. Și nu-i vorba doar de separarea pe care Lovinescu o face între critica estetică, rezervată actualității, și cea istorică. O anumită *inaderență* față de scriitorii de talent ai secolului 19, cu excepția lui Filimon și Negruzzi, există totdeauna la el, iar cele scrise despre Alecsandri, Odobescu, Eminescu, Creangă, Caragiale sau Slavici decepționează fie prin precaritate, fie prin rezerva excesivă. Va fi nevoie de contribuția lui G. Călinescu (în special), dar și a lui Șerban Cioculescu, Perpessicius sau Vladimir Streinu, între alții, pentru ca viziunea modernă asupra literaturii să cucerească și epocile mai vechi. O va face, cu instrumentele noii critici franceze, chiar Eugen Simion, în *Dimineața poezilor...*

Dar să revenim la problema spinoasă a moștenirii lovinesciene. Felul în care a fost disputat marele critic în anii Războiului Rece, ca armă de luptă împotriva național-comunismului antioccidental, autohtonist și protocronist, dar și după 1989, prin revizionismul „est-etic” patronat de Monica Lovinescu, felul în care e revendicat de adepții postmodernismului și ai globalizării, oferă un material de investigație pasionant. Există, trebuie s-o spunem, o linie lovinesciană moderată, ecumenică (fidelă

autonomiei esteticului în judecata de valoare), și una militant-ideologică, „de direcție” (pe linia din *Istoria civilizației...*). Eugen Simion o ilustrează, cu excelență, pe cea dintâi. Din păcate, autorul *Septicului...* a devenit una dintre victimele predilecte ale noului dogmatism, mai apropiat, am spune, de un realism socialist cu semn schimbat decât de liberalism. Parțial justificată în timpul totalitarismului – căci, nu-i așa, la război, ca la război... - linia „est-etică” și-a vădit, după 1989, sporul de toxicitate prin penalizarea reducăionist-politică a marilor personalități culturale. Ea a selectat din critica lui E. Lovinescu radicalismul ideologic al „revizuirilor morale”, nu ecumenismul estetic. Este suficient să parcurgi trista culegere a lui Gheorghe Grigurcu din 1997 (*E. Lovinescu între „continuatori” și „uzurpatori”*) sau campaniile de presă consemnate în *Cronologia vieții literare românești (1990-2000)* pentru a vedea cât rău a făcut, în numele Binelui și sub steagul anticomunismului postcomunist, „noul război cultural”.

Pentru un necesar examen critic al lovinescianismului ideologic, merită să ne oprim asupra obiecțiilor aduse, la a doua ediție a *Scepticului...*, *Istoriei civilizației române moderne și Istoriei literaturii române contemporane* de către Eugen Simion. Iată, mai întâi, poziția sa în chestiunea antiruralismului lovinescian: „dacă teoria poporanistă e o armă împotriva sincronismului, principiul sincronizării poate deveni, în mâna criticului, o armă împotriva literaturii rurale. Alt paradox pe care Lovinescu nu-l poate evita. (...) G. Ibrăileanu și, după el, Mihai Ralea nu judecă însă atât de simplist lucrurile”. Cu o constatare pertinentă privind amestecul criteriilor: „Lovinescu care ceruse dreptul tuturor claselor sociale la viața estetică se contrazice când, în *Istoria civilizației*, judecând ideologicește lucrurile, consideră literatura rurală ‘oarecum inferioară’ (...) Să reținem, la acest capitol general, disocierea pe care o face Lovinescu în ceea ce privește literatura rurală, judecată după două criterii: unul ideologic (...), altul estetic, în literatura adevărată. Anacronică, după critic, în raport cu evoluția civilizației și a spiritului epocii, inferioară ideologicește, literatura

țărănească poate fi acceptată când e vorba de valori estetice sigure. (...) Pare curioasă și, în fond, de neacceptat azi, această judecată dublă a operei, cu concluzii radical diferite”.

În privința atitudinii față de tradiție, monograful regretă faptul că Lovinescu „respinge (...) tot ce n-a participat la procesul de înnoire declanșat la începutul secolului al XIX-lea sub influența ideologiei occidentale, cu precădere a celei franceze”, urmând o „schemă ideologică reducăionistă” și „cam maniheistică” prin care judecă ideologia românească ne- sau antiliberală. Într-adevăr, criticul sburătorist identifică prea abrupt tradiționalismul „numai cu ceea ce este înapoiat, vegetativ, cu handicapul nostru răsăritean etc.”, iar Eugen Simion îi aduce un contraargument de bun-simț: „într-o societate care se preface rapid (...) nu există doar două forțe care se confruntă (...) ci mai multe, cu infinite nuanțe. Cazurile Kogălniceanu sau Cuza sunt edificatoare”. Nu e uitată obiecția „importantă” a lui C. Rădulescu-Motru, care contestă monopolul unui partid (liberal, în cazul de față) în procesul modernizării. Sunt citate și alte cazuri de reformatori aparținând „direcției organiciste” și „tradiționalismului democrat”, deloc „străini de spiritul veacului”... Bref, „trebuie (...) să facem o distincție între tradiționalismul ca factor spiritual și conservatorismul, reacționarismul manifestat în opera politică și socială. Surprinzător la un mare spirit, E. Lovinescu are tendința de a le confunda”. Există însă și obiecții mai grave: „impresia este, când citești această admirabilă carte care este *Istoria civilizației române moderne*, că din necesități de demonstrație marele critic sacrifică nuanțele și practică el însuși un soi de determinism radical atunci când pune fenomenul cultural în dependența ideologiei manifeste”. Iată și un exemplu „determinist” care poate da de gândit: „Apar (...) coincidențe curioase. Coincidența, de pildă, între poziția autonomistului Lovinescu și aceea a deterministului Gherea în privința fondului reacționar din opera lui Eminescu. Or, o idee acceptată în estetică este că opera nu se confundă cu suma ideilor cuprinse în

ea". Atingând chestiunea ideologiei eminesciene, dar și „fișa ideologică” a unor Kogălniceanu sau Iorga, E. Simion se simte îndreptățit să afirme că „ceva nu *sună bine* în demonstrația ideologică a lui E. Lovinescu”.

„Opinia cea mai vulnerabilă a criticului” ar fi - încă o dată - „despărțirea spiritului românesc de tradițiile lui răsăritene, vegetative, inerte, obscurantist slavone și opțiunea pentru o înnoire rapidă care, prin apropierea de formele și ritmurile occidentului, echivalează și cu o reîntoarcere la rădăcinile lui latine”. Ideea e că, adoptând această poziție, Lovinescu calcă pe un „teren primejdios” în chestiunea tradiției autohtone: „soluția pe care o propune Lovinescu: lepădarea totală de experiența noastră răsăriteană, eliminarea factorului răsăritean din ecuația societății române moderne, o revoluție ideologică urmată de o revoluție economică posibilă în urma importului masiv de *forme* occidentale. (...) este impresia criticilor săi și impresia, trebuie să spun, nu-i deloc falsă, că el diminuează enorm importanța factorului tradițional. Evaluarea lui este în *Istoria civilizației române moderne* rapidă, simplificatoare și neconcludentă în cele din urmă, reducându-l la inerție morală și intelectuală, obscurantism slavon prin intermediul religiei ortodoxe, spirit conservator”. Iată și poziția monografului în privința „beznei ortodoxismului slavon” de dinaintea modernizării: „dacă judecăm lucrurile cu obiectivitate, Lovinescu nu are în totalitate dreptate. Ortodoxia românească ne-a ținut, totuși, ființa multă vreme (...), biserica a constituit un factor de coeziune și rezistență. Și apoi, ortodoxia nu înseamnă numai *slavism* și beznă răsăriteană. Ea a adus și păstrat în cultura română spiritualitatea bizantină, o componentă (și o tradiție) deloc neglijabilă a spiritualității noastre. (...) Oricum, tradiția ortodoxă este mai complexă decât arată E. Lovinescu și rolul ei în ecuația morală și intelectuală a poporului român nu este neglijabil. Și nici prin definiție negativ”. Un punct de vedere mai mult decât rezonabil. Sunt aduse în discuție, în ediția din 1996, și argumentele elevilor lui Nae Ionescu, care mizează pe „o *metafizică a Răsăritului* care, în comparație cu aceea de

tip catolic, este mai bogată pentru că pune accentul nu pe *cunoașterea* strict rațională, ci pe *înțelegerea* (trăirea) universului. Nu sincronizarea este, în acest caz, prioritatea societății românești, ci întoarcerea la sursele spirituale, regăsirea rădăcinilor”. O lungă discuție ar putea începe și de aici.

La fel de rezervat se arată Eugen Simion și față de teoria mutației valorilor estetice: „Teoria *mutației estetice* nu e, firește, de acceptat. Concluziile sunt exagerate, exemplele aduse pot răsturna argumentația criticului, dar ideea de mutație nu trebuie de la început respinsă”. Prejudecata noutății e respinsă *ab initio* în favoarea „actualității clasicilor”: „o operă *veche* poate avea o mai profundă actualitate decât o operă produsă sub imperiul strictei actualități...”. Ideea perimării valorilor estetice odată cu modificarea contextelor istorice e contrazisă, observăm, de pe pozițiile unui organicism estetic moderat, apropiat de ideile lui G. Călinescu, care-i reproșa criticului sburătorist confundarea psihologicului cu esteticul, plăcerea obișnuită cu emoția artistică. Un argument puternic e legat de opoziția dintre perenitatea miturilor și perisabilitatea ideologiilor: „miturile sunt simboluri ale existenței ideale și, transpuse în artă, ele nu-și pierd niciodată actualitatea. Silogismul lui Lovinescu trebuie, în acest caz răsturnat. *Scheletul ideologic* al operei este partea din operă ce se datează. Simbolurile dramei existențiale, expresia condiției umane sub indiferent ce ipostază, constituie totul. De aici derivă caracterul etern, inepuizabil și actual al capodoperei”. Avem în aceste considerații o mică „teorie a capodoperei” (evident, de cu totul altă factură decât cea a lui M. Dragomirescu!), una în care miturile sunt înțelese ca „simboluri ale existenței ideale”, iar existența ideală – ca expresie „dramatică” a „condiției umane”; „actualitatea” operei o dă, așadar, „poziția față de artă” a creatorului (o atitudine morală și existențială!), opera vizând, la rândul-i, „destinul individului în raport cu universul”. Acest existențialism moral profund va defini întregul parcurs critic al lui Eugen Simion. Un reproș conținut la adresa lui Lovinescu se poate ghici și din observații

precum: „el respinge, în fond, toate miturile noastre”. Reproșul devine însă manifest atunci când, contrazicându-i ideea „pasivității” temperamentului moldovenesc, monograful relativizează valabilitatea mitului mioritic în spiritualitatea locală: „Sunt în folclor și mituri ale acțiunii, și etosul (chiar cel moldovenesc) însumează și expresii ale energetismului moral”. Iar când, în opoziție cu autorul *Mutației valorilor...*, Eugen Simion afirmă că „scheletul ideologic al operei” este partea care datează în literatură, înțelegem că scheletul ideologic datează și în opera lui E. Lovinescu.

Și înainte de elaborarea *Scepticului...*, autorul avusese „antecedente” eretice față de mentorul sburătorist. Volumul de debut despre proza lui Eminescu – primul cu un astfel de subiect în critica românească – se plasa într-o altă genealogie decât cea lovinesciană, iar inaderența lui E. Lovinescu la proza poetului național e binecunoscută. *Dimineața poezilor*, apoi studiile-reper despre

generația existențialist-spiritualistă a lui Eliade, Ionescu, Cioran, Vulcănescu, Petre Pandrea ș.cl., sintezele despre jurnalul intim și genurile biograficului, reprezintă tot atâtea depășiri ale criticii interbelice (și ale criticii lui Lovinescu). Există mereu, în *Scepticul mântuit*, un „bemol” în apărarea a ceea ce poate fi apărat din pozițiile adversarilor marelui critic: Ibrăileanu în primul rând, dar și Iorga, Mihail Dragomirescu, H. Sanielevici, Nichifor Crainic sau Mihai Ralea. Nuanțările sunt, mereu, în spiritul adevărului, și doar lovinescienii *sans phrases* le pot nega valabilitatea. Dar Eugen Simion nu e – după cum am văzut – un apologet, ci un arbitru nepartizan. Opțiunea sa merge în favoarea unui umanism mai larg, apt să integreze esteticul și culturalul, modernitatea și tradiționalismul spiritual, citadinul și ruralitatea, valorile occidentale și cele răsăritene, într-o ecuație mai complexă a specificului autohton. Merge, adică, *dincolo de lovinescianism*. Moștenirea lovinesciană pe care-

o asumă ține mai ales de autonomia esteticului în judecata de valoare (de „resemnarea în fața adevărului estetic”), de arta discursului critic, de consecvența atitudinii morale și de moderația apolinică, mefientă față de orice reduționism ideologic. Respingând dublul standard (ideologic și estetic) pe care-l practică uneori maestrul său, al cărui „radicalism ideologic (...) justificat când este vorba de probleme socio-politice, devine inoperant în câmpul literaturii, acolo unde se exprimă nu doar *necunoscutele rasei*, dar și aproximațiile esteticului”, exegetul apreciază, de fiecare dată, realismul criticului sburătorist, care-și adaptează din mers ideile și acțiunea la contextul epocii, evitând dogmatizarea „științifică” a autonomiei esteticului; la fel de oportun, Eugen Simion ține să atragă atenția că opiniile lovinesciene privitoare la rolul elementelor extraestice, al etnicului, eticului sau socialului în compoziția operei au fost adeseori ignorate prin simplificare de adversari. Îndemnul „înapoi la Lovinescu” – la lectura lui atentă, obiectivă, cu un „sănătos echilibru”! – devine în aceste condiții absolut necesar.

Capitole nedepășite sunt cele dedicate stilului lovinescian și, în special, polemistului, cu strategiile sale și arta de a-și „executa” – cu o artă... postmaioresciană – adversarii. Ciclul maiorescian beneficiază și el de o abordare pe măsură. Despre proza artistică a lui Lovinescu (nuvelele sentimentale-exotice, ciclurile românești ș.c.l.) autorul *Scepticului... scrie*, de asemenea, pagini decisive. Nimic din tot ce-a apărut de-atunci despre nuvelele lovinesciene și despre romanele *Aripa morții*, *Comedia dragostei*, *Lulu*, *Firu-n patru*, *Bizu*, *Diana*, *Mili*, *Acord final*, *Mite*, *Bălăuca* sau fragmentele din *Mălurenii* n-a reușit să modifice reliefurile judecăților sale, deși comentatorilor mai noi – de la optzecistul Ioan Holban la douămiiștii Antonio Patraș și Ligia Tudurachi – nu le-a lipsit nici subtilitatea, nici seriozitatea analitică. Drastice pe ansamblu față de „ciclul eminescian”, în care vede, pe drept cuvânt, o romanțare a ideilor critice (Lovinescu a evitat să scrie o monografie despre Eminescu, semn al unui posibil com-

plex...), judecățile nu entuziaste, dar favorabile despre celelalte romane conțin observații tipologice importante: „E. Lovinescu încearcă a face o literatură de reflecție morală, luând ca pretext psihologia inadptării. (...) față de literatura ce tratează la noi această temă, cărțile lui (...) reprezintă, indiscutabil, un progres și ele pot fi comparate, prin acuitatea ideilor și efortul de a sugera o filozofie a existenței, cu scrierile lui Camil Petrescu”. Fină este și observația privind rolul „figurinelor” în compoziția *Istoriei literaturii...*, iar ceea ce s-a scris în ultimele decenii despre proza memorialistică și portretistică din *Memorii* și *Aqua forte* n-a făcut decât să dezvolte observații formulate în *Scepticul mântuit*, cum ar fi cele despre „stilul de miniaturist în linia Anghel-Arghezi”, despre scepticismul de „erou tragic al iluziei” confruntat de timpuriu cu sentimentul morții, sau despre „un suflet elegiac de inadptabil moldovean, într-o luptă inegală cu mizeriile existenței”.

Scepticul mântuit conține și o viziune proprie asupra istoriei literaturii române moderne, o istorie literară „printre rânduri” și o scară de valori în relație cu opțiunile lui Lovinescu. Dar și un exercițiu de autodefinire în raport cu tradiția post-maioresciană. Mai mult: un examen complex al întregii critici românești din epocă, al direcțiilor, personalităților și dezbaterilor de idei care au definit-o. Cine vrea să înțeleagă mai bine criteriile și opțiunile lui Eugen Simion ar trebui să pornească de la considerațiile și delimitările sale în marginea operei lovinesciene, cu modelele, antimodelele, discipolii și adversarii ei. Căci *Scepticul...* pune în valoare și un redevabil critic al criticii - calitate insuficient remarcată, deși prezentă în toate volumele ce au urmat, de la *Scriitori români de azi* la sintezele cele mai recente. Nu e vorba, prin urmare, „numai” de o exegeză a lui E. Lovinescu, ci de o sinteză ambițioasă care, pornind de la el, dar depășindu-l, reformulează misiunea criticii literare autohtone, vizând destinul și identitatea culturii române. Întreaga activitate a lui Eugen Simion din ultimele decenii - activitatea unui mare constructor de valori - o confirmă.

Viața ca un roman Constantin Stere

Abstract

Recenzia cărții *Viața ca un roman*. Constantin Stere, scriitorul. Eseuri, realizată de Eugen Simion și Mihai Cimpoi.

După o scurtă biobibliografie a lui C. Stere, recenzentul scoate în evidență aprecierile critice ale celor doi autori, decriptarea (descifrarea) cu relevanță și obiectivitate a celebrului roman, *În preajma revoluției*, de tip tolstoian, care readuce în actualitatea românească problematica basarabeană.

Cuvinte-cheie: C. Stere, Eugen Simion, Mihai Cimpoi, literatura română, Basarabia.

The review of the book *Life as a novel*. Constantin Stere, the writer. Essays, carried out by Eugen Simion and Michael Cimpoi.

After a short Bibliography of C. Stere, the reviewer highlights the critical acclaims of the two authors, the relevant and fair decryption of the famous novel, *The eve of the revolution*, the Tolstoyan type, which brings the Bessarabian issue into the Romanian present-day.

Keywords: Stere, Eugen Simion, Michael Cimpoi, Romanian literature, Bessarabia.

Dotat cu toate „*avuuțiile intelectuale*” (Tudor Arghezi), Constantin Stere nu este (încă) receptat, azi, în arealul românesc la adevărata sa valoare, deși în 2015 s-au împlinit 150 de ani de la naștere, cu toate că celebrul său roman, *În preajma revoluției*, în opt volume, a trezit încă de la apariție, aprecieri elogioase.

Este motivul pentru care, simbolic, cele mai importante personalități ale momentului din România și din Basarabia, Eugen Simion și Mihai Cimpoi, au purces la reconstituirea biografiei și creației sale, sub titlul sugestiv, *Viața ca un roman*. Constantin Stere scriitorul. Eseuri, cu un tabel cronologic al prof. Victor Durnea (Chișinău, Editura

Gunivas, 2015). Și un alt aspect cu valoare de simbol: lucrarea a fost elaborată în cadrul Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu” al Academiei Române și al Institutului de filologie al Academiei de Științe a Moldovei.

În argument, Mihai Cimpoi motivează necesitatea readucerii „în actualitatea noastră agitată, caragializată, pusă sub semnul relativizării valorice nietzscheene” a „scriptorului” C. Stere, importanța cunoașterii odiseii recepțării critice a creației sale „în context portmornist și, bineînțeles, în cadrul reexaminării valorice, pe care o presupune perspectiva exegetică a zilelor noastre”.

Viața lui Constantin Stere a fost aidoma

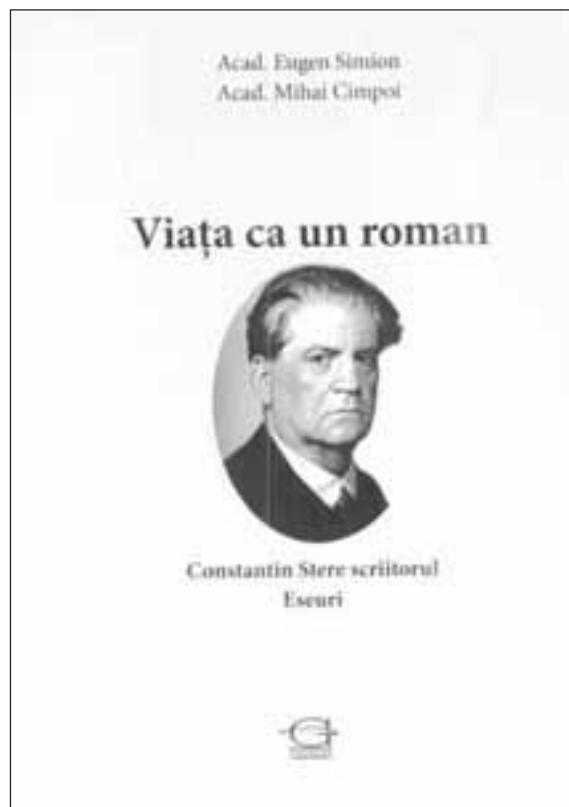
unui roman. Născut în satul basarabean Horodiște (atât de frumos descris de Ion Druță), la 1 iunie 1865, în familia Profirei și a lui Gheorghe Stere, cu origini botoșenene și aromâne (din Grecia), Constantin Stere își petrece copilăria la conacul părintesc din Cirișcău, unde beneficiază de serviciile unei guvernante. Este înscris în 1874 la pensionul unui pastor lutheran din Chișinău și din 1876 frecventează Gimnaziul nr. 1 din Chișinău („liceul nobilimii”).

În 1884, la 19 ani, este pentru prima dată arestat, acuzat de apartenență la o organizație subversivă și de deținere de literatură revoluționară, eliberat pe cauțiune în același an, dar, în decembrie 1881, este din nou arestat la Odesa și suportă un surghiun în Siberia (1886-1892), eveniment trist, care l-a marcat profund, reflectat în romanul său, *În preajma revoluției*, unde G. Călinescu remarcă „zugrăvirea aglomerărilor umane siberiene, a coloniilor de surghiuniți, a societății locale”, fiind „de o mare poezie sociologică”, cu „un patos extraordinar”, cu „o înfricoșare religioasă de geologicul pur, care-i dă o percepție halucinatorie a singurățăților virgine”.

Obținând un pașaport de la guvernatorul Basarabiei, intră în România pe la Ungheni, fiind întâmpinat de tinerii socialiști ieșeni ca un răzvrătit și martir al țarismului.

La Iași, se înscrie la Facultatea de Drept, debutează în publicistică, la revista socialistă „Munca”, colaborează ulterior la ziarul liberal „Evenimentul” și se implică în activitățile studentești. Astfel, înființează Societatea „Datoria” cu profil poporanist (luminarea satelor prin școli, biblioteci, cărți de popularizare, elaborarea de studii privind situația țăranimii etc.), la care aderă G. Ibrăileanu, frații Botez, D.D. Pătrășcanu și alți studenți, intră în polemică cu revista „Viața” lui Al. Vlahuță și A. Urechia. În „Evenimentul literar”, nr. 2 din decembrie 1893 îi apare prima proză scurtă, *Scripca*.

La o întvedere în 1894 cu Take Ionescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunilor Publice solicită acestuia un pașaport românesc, renunțând la cetățenia rusă. În 1896 se stabilește vremelnice la Ploiești și colaborează cu

C. Dobrogeanu Gherea la înființarea unui restaurant. În iunie 1897, susține licența și se înscrie în baroul ieșean, este ales ajutor de primar, decorat cu „Steaua României” (în 1899), face parte din „tinerii generoși” (alături de socialistul V.G. Marțian), care aderă, în 1899, la liberalii lui D.A. Sturza. În 1901, devine profesor universitar de drept administrativ și constituțional (fără retribuție), este ales deputat, rostind, în 1901, primul său discurs în această calitate, exprimând programul și principiile poporaniste, discurs care a atras atenția lui P.P. Carp și Al. Marghiloman. În 1903, este titularizat ca profesor (la concurs a participat și P.P. Negulescu), în urma publicării vol. *Introducere în studiul dreptului constituțional, partea 1*.

Ideile sale poporaniste sunt transpuse public prin apariția, la 6 martie 1906, a revistei „Viața românească”, fiind codirector, alături de Paul Bujor. Aici publică amplul său studiu, *Social-democratism sau poporanism?* În urma răscoalei din 1907, este numit provizoriu, prefect de Iași spre a aduce pacea socială, intră în polemică cu

A.C. Cuza și A.C. Popovici, devine șeful clubului liberal din Iași în locul lui Petru Poni (1908), este calomniat în „*afacerea zemstovoului*” din Chișinău (unde a pledat ca avocat), intervine în 1912, în rezolvarea pașnică a diferendului dintre O.Goga și Al. Vaida-Voievod, devine membru al Societății Scriitorilor Români (în 1909), dar își dă demisia (în 1912), datorită alegerii lui M. Dragomirescu ca președinte al obștei scriitoricești, este ales rector al Universității din Iași (26 februarie 1913), și din nou deputat, optează pentru intrarea României în tabăra opusă Rusiei, vizând reintegrarea Basarabiei, provoacă la duel diverse persoane care-i contraziceau ideile sau îl jigneau. După război, este acuzat de trădare națională, este suspendat din învățământ, este arestat pentru o lună, ales deputat de Cetatea Albă și Soroca, participă la întrunirea Sfatului Țării de la Chișinău, contribuind, prin discursurile sale, la adoptarea Rezoluției Unirii Basarabiei cu România, la 27 martie 1918, fiind chiar președinte al Sfatului Țării (aprilie 1918-1 decembrie 1918), este decorat de rege cu „Coroana României” în rang de mare ofițer, se implică și complică viața partidelor politice, colaborează sau editează alte publicații etc. Într-adevăr, viața sa a fost un roman dens, complicat.

În februarie 1932, editează primele două

volumuri ale capodoperei sale, *În preajma revoluției*: vol. 1, *Prolog. Smaragda Theodorovna*, vol. II, *Adolescența lui Vania Răutu*, apoi vol. III, *Lutul* (în octombrie 1932), vol. IV, *Hotarul* (februarie 1933), vol. V, *Nostalgii* (octombrie 1934), vol. VI, *Ciubărești* (primăvara, 1935), vol. VII, *În ajun* (toamna, 1935), vol. VIII, *Uraganul* (martie, 1936). Romanul-fluviu a cunoscut un mare succes de public și de critică literară încă de la primele două volume, autorul fiind nevoit să dea numeroase interviuri, în timp ce pregătea noi ediții, corecta sau revizua textul, lucra la următorul volum. Din păcate, romanul a rămas neterminat, datorită morții sale, la 26 iunie 1936, la 71 de ani, fiind incinerat, la dorința sa, și „fără discursuri și fără necroloage panegirice”, presa consemnând, totuși, personalitatea sa puternică, inclusiv „Viața românească”, care îi dedică un număr triplu (1937). Despre opera și personalitatea sa au scris, de-a lungul vremii, Pamfil Șeicaru, Sadoveanu, Galaction, Lovinescu, Ralea, Arghezi, Al. Dima, Aderca, D.I. Suchianu, Sebastian, Pompiliu Constantinescu, Perpessiciu, Ov. Papadima, Cioculescu, Pandrea, N. Tertulian, Crohmălniceanu, Zigu Ornea, Manolescu, Negoșescu, Ciopraga, Ed. Papu, D. Micu, Daniel Cristea-Enache etc.

Eugen Simion și Mihai Cimpoi au conceput acest volum omagial (la un veac și jumătate de la nașterea sa) din eseuri, astfel încât să formeze un tot unitar.

Eugen Simion decriptează cu pertință și obiectivitate volumul memorialistic a lui C. Stere în capitole sugestiv intitulate: *O Arcă a lui Noe în spațiul confesiunii*; „*Vania Răutu nu sunt eu [...] am inventat cât se poate de puțin*”; „*Autobiografia spirituală [...] mare epopee memorialistică [...] roman memorialistic*”; *Teologia unui roman tolstoian în lumea basarabeană. Viziuni abisale: Conflictul mamă-fiu*; *Biografia (și ficțiunea) unui tânăr narodnic*; „*O epopee grandioasă a infernului geologic [...] un extraordinar prozator al geologicului*” (G. Călinescu); *O comedie (nereușită) de moravuri*; *Spațiul biografic primar și verosimilitatea ficțiunii memorialistice*.

În opinia este autorizată a reputatului critic literar, romanul lui C. Stere, *În preajma revoluției*, este tolstoian, dar cu o tipologie

inedită la noi, în care „proiectul memorialistic se pierde în această vastă evocare fără frână epică”. Este un roman tezig, în care-și expune ideile sale morale și politice privitoare la „țările plugărești” (care trebuie să se bazeze pe țărani, singura pătură productivă, cum a zis Eminescu, opusă celei superpuse). Romancierul readuce în actualitatea românească Basarabia, recunoscând că „eu nu sunt decât reflexul unei mentalități basarabene pe care însă o ignorează oamenii politici”.

În preajma revoluției este un roman „în spiritul și cu formulele realismului din sec. al XIX-lea, adoptate unei proze de tip memorealistic”, un roman „exotic și vizionar (scenariul siberian), un roman politic cu cheie”.

Mihai Cimpoi se ocupă, în partea a II-a a volumului *Viața ca un roman. Constantin Stere*, scriitorul de Receptarea critică: evoluări, aproximații, dileme, paradoxuri, de Relația personaj-autor; Discursul românesc ideologic; Publicistica: între doctrinarism și proza de idei; Prietenia arhietipală: Stere și Ibrăileanu; Stere și lumea basarabeană, încheind concludiv cu studiul *Romanul lui C. Stere în viziunea acad. Eugen Simion*.

Mihai Cimpoi consideră, cu temei, destinul lui C. Stere, ca „unul tipic basarabean, cunoscând întreaga odisee existențială a predestinării: înstrăinare, îndurare a «terorii istoriei», «înțoarcerea la Ithaka», direcționarea mântuitoare pe drumul spre Centru”. C. Stere a avut o „trăire plenară, la cota înaltă a eroismului, a confruntării cu pragurile, limitele, zidurile, valurile (noțiune-cheie steristă)”, fapte, oameni și locuri care se regăsesc în capodopera lui Stere și a literaturii române.

Eugen Simion și Mihai Cimpoi sunt nu numai cei mai reputați critici și istorici literari, editori și academicieni, unul activând la București, celălalt la Chișinău, dar au și o activitate științifică și culturală de excepție pusă în slujba spiritualității românești, adevărind spusele lui Alexie Mateevici: „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut. Aceasta să se știe din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba”. Cartea de față despre românul născut în Basarabia, surghiunit în Serbia, trăitor și scriind în limba română, este o dovadă peremptorie.

Florian Saiu în dialog cu Bogdan Crețu

„Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavalier al tristei figuri”

Abstract

Interviul cu Bogdan Crețu, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași și conferențiar doctor la Catedra de Literatură română din cadrul Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, dezbate probleme esențiale de pe scena culturii și educației noastre. Este disecat cadrul politic al Europei și sunt dezvăluite efectele tragice ale ideii de toleranță, prost aplicate. Dialogul prinde și câteva tușe intime ale portretului intelectualului român. „La Dumnezeu îndrăznesc să bat greu, foarte greu, abia după ce reușesc să mă împac cu toate vinovățiile mele”, spune Bogdan Crețu.

Cuvinte-cheie: critică literară, profesor, cultură, educație, religie, Bogdan Crețu, Europa, ură, plagiat.

The Interview with Bogdan Crețu, director of the Institute of Romanian Philology „A. Philippide”, University Doctor and Lecturer at the Department of Romanian Literature at the Faculty of Letters, „Alexandru Ioan Cuza” University, canvasses essential issues regarding the Romanian education and culture scene. European political environment is being dissected and tragic effects of the idea of tolerance, poorly applied, are being disclosed. The dialogue reveals several intimate lines in the Romanian intellectual class. „To God I dare to address after struggling, intense struggling with myself, only after I have succeeded to make peace with all my guiles”, says Bogdan Crețu.

Keywords: literary criticism, teacher, culture, education, Bogdan Crețu, hate, religion, teacher, Europa, plagiarism.

Florian Saiu: *Ce înseamnă să fii profesor și critic literar în ziua de astăzi?*

Înseamnă mult mai mult decât pare. Cele două meserii nu au în comun doar faptul că se hrănesc din aceeași pasiune și au la temelie tentativa de a explica specificul estetic al unui text și de a-l atrage pe elev/lector către „cetitul cărților”, ci și faptul că, după 1990, au fost împinse către marginea interesului public. Și, lucru încă și mai grav, că li s-a răpit capitalul de respect de care se bucurau înainte. În timpul comunismului, criticul

literar domina întreaga piață de idei, dacă se poate discuta despre așa ceva în cazul unei societăți închise, controlate. Cu excepția lui Noica, după ce acesta devine un „model paideic” propus de exercițiul hagiografic care este *Jurnalul de la Păltiniș*, nici un alt filosof, savant, eseist, istoric, politolog (impropriu spus...) nu avea atâta notorietate și autoritate pe cât o aveau cei câțiva critici literari lansați la jumătatea anilor '60. Ideile, teoriile se articula și se consumau în spațiul literar, cu grija ca ele să vizeze realitatea

Bogdan CREȚU – critic literar, conferențiar la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, directorul științific al institutului A. Philippide” al Academiei Române; e-mail: bogdancretu@yahoo.com
Florian SAIU, jurnalist, e-mail: florian.saiu@gmail.com

intraliterară, estetică, să nu lezeze megascenariul politic. Paradoxal, într-o societate care a funcționat absurd, literatura a avut, datorită criticii literare, un ritm aparent firesc, și-a putut apăra specificul. În tranziția bezmetică ce a urmat căderii comunismului, în furia pripită a anilor '90, critica literară a început brusc să pară o activitate desuetă, ca întreaga literatură, de altfel, în vreme ce politica a sedus (și apoi a abandonat rapid) scriitori și potențiali cititori. La fel s-a întâmplat cu tot ceea ce ține de valorile spiritului, ele nu mai încap în grila scurtă a zilelor noastre. Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavalier al tristei figuri. În orice caz, profesorul nu mai impune nici el respectul care i s-ar cuveni și așa spune că cei care au dirigit sistemul educativ în ultimii 26 de ani au o mare contribuție la această stare. Dar știți ce se întâmplă? Exact în această perioadă, în care a fi critic literar nu mai asigură o carieră publică, a apărut o întreagă generație critică excelentă, cea mai bună, o spun fără nici un parti-pris, după aceea a anilor '60. La fel, sunt în cunoștință de cauză, există și o foarte bună gardă a dascălilor dedicați. Vom supraviețui, nu am nici o îndoială. Vom supravețui, deși copiii noștri vor avea sechele mult mai mari decât am avut noi, decreștii. Pentru că, am impresia, societatea noastră, liberă, cum are naivitatea să se creadă, dă un atac îndârjit asupra valorilor adevărate. Tocmai de aceea profesoratul și critica literară, cu posibilitățile și cu audiența lor diminuate, țin de încăpățănarea, salvatoare pentru întreaga comunitate, de a rezista. Prin cultură, adaug...

Cum ați ales această carieră? Cum s-a născut pasiunea pentru litere și pedagogie (visați, cândva, să ajungeți fotbalist, apoi chitarist)? Cum ați ajuns de la Medgidia la Iași? Ce amintiri păstrați din Cobadinul copilăriei?

Nu am gândit niciodată lucrurile în termeni de „carieră”. Eu am ales o meserie, singura care mi se părea logică, în acord cu ceea ce îmi plăcea și mă hazardam să cred că știu să fac, nu o „carieră”. Nu am avut de ales, dacă pot spune așa, nu mi-am pus niciodată problema că așa putea încerca să fac altceva pentru a trăi decât a citi, a citi, a

scrie dacă socotesc că este cazul și a împărtăși și altora această pasiune. Sunt, din punctul acesta de vedere, un om fericit. Până acum mi-a ieșit! Cum s-a născut pasiunea pentru literatură? Din citit! Am citit enorm de mic, am avut acasă, în Cobadin (un sat amestecat, cu români, turci, tătari, aromâni) o bibliotecă foarte mare, pe care mama o alimenta periodic de la librăria din centru. De acolo a cumpărat, în 1982, și cea mai mare carte pe care o văzusem până atunci, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui Călinescu. (Vedeți? Pe atunci se putea, acum nu așa avea de unde să cumpăr o carte în Cobadin și cred că situația este aceeași în toate satele.) Cărțoiul acela m-a intrigat, la început a trebuit să îmi măsoar puterile cu el ca să-l cobor din raft, apoi l-am tot răsfoit, savurându-i ilustrațiile; în cele din urmă, cam prin clasa a VI-a sau a VII-a (mă transferasem la o școală din Constanța) am început să-l consult de-a dreptul, pentru ca în liceu să pot reproduce, fără efort, pasaje întregi. Altfel, am citit tot ce putea citi un copil, de la basmele românești, la seria poveștilor nemuritoare, de la clasicii români la cărțile lui Mark Twain, de la cele ale lui Jules Vernes la ale lui Dumas,

care mi-a devenit, într-o vreme, autor de căpătâi. Și toate astea în Cobadin. În Medgidia nu s-a întâmplat mare lucru, acolo doar m-am născut (ne-am născut, pentru că am un frate geamăn), pentru că acolo era spitalul cel mai apropiat, iar copilăria am împărțit-o între Cobadin, Constanța și un sătuc aflat la șase kilometri de Murfatlar, Siminoc. Amintirile sunt amestecate, dar extrem de frumoase. Am avut șansa unei copilării extraordinare și cred că acesta este lucrul cel mai important pe care ni l-au lăsat părinții. Cum tata, fie iertat, era inginer agronom, iar mama secretară la liceul din localitate, locuiam la un bloc de lângă sfatul popular (așa se numea pe atunci primăria), unde fusese ghetozată cam toată intelectualitatea satului. Am numărat de curând: împărțeam același spațiu de joacă peste 35 de copii, cam de aceeași vârstă. Cum totul era standardizat, aveam aceleași, puține, jucării, dar le înzeceam posibilitatea de utilizare prin imaginație. Cobadinul este o comună mare, situată la 40 de kilometri de Constanța, pe drumul care duce către Adamclisi. E un sat vechi, de secol al XIX-lea, în care a existat până în 1941 o comunitate germană și în care s-a născut, în 1909, poetul suprarealist Virgil Teodorescu, al cărui tată a fost printre primii învățători ai școlii (am de gând să merg, în această vară, să discut cu noul primar despre posibilitatea denumirii uneia dintre școlile satului după cunoscutul scriitor). Am fost foarte legați de bunicii de la Siminoc, de sora tatălui care locuia tot acolo și de curtea imensă, plină de miracole. Acum mai apuc să intru de câteva ori pe an în bățatură și caut senzațiile din copilărie. Le găsesc doar în mine, dar tot este ceva. În orice caz, de la bățatura Glanetașilor, la aceea a lui Moromete, toate gospodăriile peste care am dat în literatură au arătat ca aceea din Siminoc.

Vorbiți-ne, vă rog, despre studentul român. Care sunt principalele lui curențe? Dar calități?

Studentul român este produsul (și victima) sistemului de învățământ al ultimilor ani. Ideea de învățământ superior s-a devalorizat foarte mult, de ce să nu o recunoaș-

tem? Nu am nici o ezitare să afirm că vechiul sistem, socotit comunist sau de inspirație sovietică, era mult mai atent la calitate. Prin urmare, de cele mai multe ori studentul ajunge în amfiteatre cu o indiferență totală, când nu sâstisit de ceea ce ar trebui să învețe. Cel mai dificil este să-l obișnuiești să gândească pe cont propriu, să deprindă acea facultate obligatorie pentru oricine vrea să își deschidă un drum al său, în orice domeniu: spiritul critic. Or, pentru asta, trebuie să se lepede de ticurile la care școala l-a obligat și, mai ales, să își schimbe mentalitatea. Ceea ce este foarte dificil. Slavă Domnului că mai există și cei pasionați, bine orientați, față de care te simți și mai responsabil. Există curiozitate, există deschidere, există o disponibilitate specifică vârstei de a abandona clișeele anchilozate. Cu studenții mei se poate lucra, asta e clar! Lipsește însă, de ani buni, spiritul de competiție și, prin urmare, se îngustează probabilitatea de a face performanță.

Care sunt cele mai importante probleme ale sistemului nostru educațional?

Cea mai mare problemă este lipsa de continuitate. Altfel spus, nu există o gândire corectă în spatele zecilor de schimbări pe care le-a suferit învățământul în ultimele decenii (peste 60 de modificări ale legii educației vi se pare puțin?). Ar mai fi, apoi, *subfinanțarea*: când plătești un profesor debutant cu 1.000 de lei și îl mai trimiți și peste dealuri ca să-și câștige pâinea, nu te poți aștepta ca cei mai buni elevi să își dorească să devină profesori. Deja se îngustează foarte mult posibilitatea de a selecta potențialii dascăli buni. Or, cercul e vicios: un sistem care nu își produce propria elită nu are cum să creeze elite. Deși puțini, banii sunt foarte prost administrați: împărțindu-i în funcție de numărul de elevi sau de studenți (*per caput*), împingi în formalitate criteriul calitativ. Este ceea ce se întâmplă de ani buni în învățământul nostru, care nu își mai propune să facă posibilă performanța și, mă tem, nici măcar mediocritatea onorabilă.

Aveți o bogată colaborare cu revistele culturale. Ce părere aveți despre moartea lentă a acestora? Nu sunt susținute suficient de

autorități, a scăzut interesul cititorilor sau presa literară a pierdut lupta cu exigențele capitalismului?

O revistă culturală nu este, nu are cum să fie o afacere profitabilă. Nu cred că avem prea puține reviste culturale în România, cred că avem chiar prea multe. Fiecare oraș are cel puțin două redacții, care se află obligatoriu în conflict. În această zonă dubioasă, insalubră de multe ori, se scurg foarte mulți bani, dar pentru a alimenta orgoliul mărunte, vanități ridicol supradimensionate. Problema este că nu mai sunt prea multe reviste literare de prestigiu. Portanța unei publicații o dau criticii, iar aceștia par a se fi orientat către studiul academic. Au rămas foarte puține săptămânale, iar polemicile, reacțiile prompte, receptarea sistematică a literaturii vii se face într-un ritm săptămânal. Mai este și problema controlului pe care redacțiile sau Uniunea Scriitorilor îl pun asupra acestor periodice. Nu poți scrie orice oriunde! Există, de fapt, foarte puține reviste care acceptă diversitatea punctelor de vedere, care permit libera exprimare. Aceasta este o problemă foarte mare. În mod normal, Uniunea Scriitorilor ar fi trebuit să asigure acest spațiu de circulație a ideilor, dar impresia mea este că în ultima vreme de acolo pornește o atitudine revanșardă, de vânare a opozanților, de încurajare a veleităților fideli. În plus, jurnalismul cultural este din ce în ce mai discret, el nu mai are loc în paginile ziarelor de largă circulație. Marile instituții culturale atrag atenția doar atunci când se iscă vreun scandal. Oricum ar fi, publicațiile culturale trebuie subvenționate și susținute, pentru că ele sunt esențiale pentru viața culturală. Așa, în tiraje mici, cu o audiență firavă, ele tot asigură circulația ideilor sau măcar a toxinelor (ceea ce nu e lipsit de importanță); e drept că acestea nu mai străbat decât rar în afara breslei, dar cred că scriitorul român se complăce de mult în acest semianonimat.

Cultura românească, încotro?

Cultura românească nu a murit, deși mulți s-au grăbit să îi tragă clopotele. Ea a suferit, paradoxal, imediat după căderea

comunsimului, *un șoc al libertății*. Pentru că există și o cultură a libertății, pe care noi nici până acum nu am asimilat-o cum trebuie. De vreme ce a supraviețuit totalitarismelor, de vreme ce a ieșit destul de viguroasă, deși evident cu cicatrici care se vindecă greu din cele patru decenii și jumătate de comunism, de vreme ce a supraviețuit și vremurilor atât de politizate de după 1989, cred că are tot viitorul în față. Chiar aceste traume pot fi transformate în oportunități. Nu mai are de ce să fie derutată, are în spate o tradiție diversă, asimilată până la capăt, are șansa permeabilității în raport cu ceea ce se întâmplă în Occident și nu numai... Totul e să nu vâneze succesul facil și să nu facă, de dragul de a primi atenția „marilor culturi”, compromisuri care să o îndepărteze de temele și viziunile ei organice. Să nu se globalizeze la comandă, cu o promptitudine apropiată de slugărnice.

Avem, în momentul de față, un scriitor cu care să ne mândrim la nivel internațional?

În momentul de față, cel mai tradus scriitor român este, cu siguranță, Mircea Cărtărescu. Un bun scriitor, dar nu singurul. Nu cred că se pune problema de a ne mândri, ci de a face în așa fel încât, cu luciditate și cu spirit critic, să fim capabili să gândim acele politici culturale care să promoveze literatura de bună calitate pe care o avem: atât cea a scriitorilor clasici, cât și pe cea a contemporanilor. Avangardiștii au interesat oriunde au fost traduși, deși nu ei sunt scriitorii care ne reprezintă cel mai fidel; M. Blecher începe să atragă atenția din ce în ce mai mult, nu doar în Franța, Germania, Spania, ci și pe alte continente, în America de Sud, bunăoară. Sunt convins că unele cărți ale lui Nicolae Breban, cum ar fi *Îngerul de gips* sau *Bunavestire*, ar fi (re)descoperite cu mare interes de cititorii occidentali. Nume precum Marin Preda, Ștefan Bănuțescu, Ștefan Agopian, Ioan Groșan, Alexandru Vlad, Bogdan Popescu, Ovidiu Nimigean ar merita promovate mai insistent. La fel, marea și atât de diversă poezie postbelică. Avem scriitori de calibrul, poate chiar mai buni decât multe dintre vedetele

atât de promovate de marile case editoriale europene, totul e să știm să îi propunem, la rândul nostru, Europei.

Se mai citește, domnule Bogdan Crețu, în România?

Se citește, sigur că se citește. Poate nu la fel de mult ca înainte de 1990, dar într-un ritm potrivit societății pe care am fost în stare să o construim. Și se va citi mereu, poate în cercuri restrânse, dar se va citi. Literatura va supraviețui, așa cum a făcut-o de-a lungul secolelor, prin intermediul câtorva mii de inițiați. Fără ea nu se poate. Cred însă că se scrie mai mult decât se citește. Dincolo de malițiozitatea ei facilă, această constatare pornește de la un fapt statistic dovedit: în România, nu fiecare carte tipărită își găsește cititorul. Avem una dintre cele mai mici piețe de carte din Europa: în medie, nu fiecare român cumpără câte o carte pe an. Dacă ne luăm după datele oficiale, Uniunea Scriitorilor numără peste 2.700 de membri. Câți sunt scriitorii dintre aceștia – e o altă poveste. Câți mai au cititori – încă una, mai tristă și mai ridicolă. Pe cei mai mulți nici măcar rudele și amicii nu îi citesc. Și bine fac! Dar literatura nu supraviețuiește prin veleitari, ci împotriva acestora, prin cei câțiva scriitori de calibru. Și, mai ales, datorită cititorilor, pe care cred că încă îi mai are.

Cum se desfășoară un curs al dumneavoastră?

Cât am fost student, am căscat îndelung și apoi am abandonat cursurile la care profesorul își dicta apatic prelegerea aproape două ceasuri, fără a intra în dialog cu cei din bănci. De aceea, cursurile mele sunt, îmi place să cred, o formă de dialog: unul cu mine însumi (pentru că efectiv regândesc totul de fiecare dată), altul cu teoreticienii, istoricii literari care s-au ocupat de subiect și, în fine, cel din urmă, dar, de fapt, cel dintâi, cu studenții. Nu îmi dictez cursurile, le pregătesc, le planific, dar le interpretez la scenă deschisă. Cred în pedagogia vie, în învățătura care se naște, profitând de acumulări serioase anterioare, la fața locului.

Știu de fiecare dată unde vom ajunge, dar nu pornesc la drum cu prejudecata unui parcurs rigid. Sunt mereu disponibil să fac ample ocoluri, paranteze, comparații, răspunzând unor întrebări și curiozități. Miza cea mai importantă nu este aceea de a transmite o informație ordonată, ci de a îl face pe student să gândească, să caute răspunsuri proprii la întrebările pe care încerc să le pun, înainte de a-i oferi soluții definitive. De altfel, pornesc mereu de la premisa că interpretarea nu ne poate duce la adevăr. „Adevărul” acesta se negociază de fiecare dată. Un student la Litere este în primul rând un cititor, tot ce încerc să fac este să îi îndrum cu tact întâlnirea cu textul.

Ce carte scrisă până acum vă reprezintă?

În mod clar, cartea care mă reprezintă cel mai bine este *Inorogul la porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir*. Celelalte de până la ea au fost etape de parcurs, necesare, care dau în vileag stângăciile, neajunsurile, ridicolul tandru al fiecărei vârste critice. Scriind cartea despre Cantemir, am învățat foarte multe. De aceea, m-a bucurat receptarea ei și m-a bucurat faptul că a primit premiul „Titu Maiorescu” al Academiei Române. Dar răspunsul cel mai optimist este că cel mai bine mă reprezintă cărțile pe care încă nu le-am scris sau pe care în mare măsură le-am scris în cap, dar nu am găsit răgazul de a le așterne pe hârtie.

Se poate trăi, decent, din scris?

Depinde... Munca de scriitor nu doar că nu este răsplătită cum s-ar cuveni la noi, dar nici nu este socotită o muncă respectabilă. De muncit muncesc agricultorul, lăcătușul, șoferul, instalatorul, inginerul, poate și medicul, dar scriitorul scrie și atât. E asta o muncă? Cine nu are preocupări de acest fel, poate să spună, sec, că nu este! O societate care nu își respectă scriitorii nu are cum să îi plătească bine. La noi, dar nu numai, scriitor poți fi în timpul liber, altfel trebuie să îți câștigi pâinea cumva... Scriind altceva, publicistică, bunăoară, dar e și aici un pericol pe care mulți nu au știut să îl ocolească, pentru că toate aceste diversiuni îți defor-

mează scrisul, îți tocesc fibra, celula nervoasă. Altfel, aș fi ipocrit să mă plâng: nu știu să fac altceva decât să citesc, să scriu, să discut despre ceea ce am citit și am scris. Și trăiesc relativ decent făcând exact ce îmi place să fac. Fără mari compromisuri, aceasta este condiția. Merită să fii critic literar dacă îți permiți să spui ceea ce este de spus. Dacă ai nu doar curajul de a scrie negru pe alb ceea ce crezi, ci și curajul curajului tău. Altfel, e pierdere de vreme...

Care sunt, în opinia dumneavoastră, calitățile poporului român? Dar defectele? Care este scheletul cultural al poporului nostru?

Cum aș putea răspunde la o astfel de întrebare? Aș fi nevoit să intru într-un discurs de secol XIX și să improvizez o unitate identitară, mai vizibilă atunci decât acum, creată din diversitate. Fără efuziuni, mă mulțumesc să spun atât: poporul român s-a descurcat mereu. Aceasta este cea mai mare calitate a sa, dar și cauza unora dintre defecte, inventariate de atâția gânditori, de la Rădulescu-Motru, la D. Drăghicescu, Cioran sau Mircea Vulcănescu. Mai interesant mi se pare profilul culturii române. G. Călinescu a încercat să extragă unul din retorta literaturii. Mă tem însă că a apus, cel puțin pentru moment, epoca istoriei literaturii ca discurs național(ist). Ce e de spus? Faptul că nu mai suntem conștienți de una dintre tradițiile mari în orizontul căreia s-a format, secole la rând, tot ceea ce a însemnat cultură în acest spațiu: aceea bizantină. Este un ingredient esențial din identitatea culturală românească, de care ne-am îndepărtat odată cu asimilarea modelului occidental. Pentru cultura est-europeană din secolele XVI-XVIII, în care cultura română trebuie înscrisă, Occidentul nu reprezintă (încă!) centrul. Întreaga cultură post-bizantină are orgoliul raportării la propria tradiție, bazată în primul rând pe ortodoxie. De fapt, amestecul de influențe, sinteza Orient-Occident reprezintă o trăsătură esențială, vizibilă, într-o oarecare măsură, și astăzi. Modernizarea a venit târziu, în secolul al XIX-ea, odată cu „descoperirea Occidentului”. Am asimilat atunci formele accesibile, la îndemână, care se lăsau imitate imediat. Din

acest amestec, la care s-a adăugat spiritul critic, detectat magistral de G. Ibrăileanu, a ieșit cultura națională, care și-a atins maturitatea în perioada interbelică, consumând nu succesiv, ci simultan experiențe divergente. La noi, Goga este contemporan cu Urmuz, Agârbiceanu cu Tristan Tzara. Pe de o parte, era epoca construirii statului național, iar literatura a fost unul dintre instrumentele cele mai eficiente în această luptă, din secolul al XIX-lea până la realizarea Unirii. Numai că se simțea nevoia unor criterii limpezi, de autonomia artei ca tip de discurs estetic, de ruptura sa de politic. Modernismul, odată instaurat, în urma unor polemici și dezbateri îndelungate, a fost retezat de venirea comunismului și nu a avut posibilitatea să își consume resursele într-un ritm firesc. Dacă mă gândesc bine, nu găsesc două decenii legate în care literatura și, mai larg, cultura română să nu fi fost nevoite să facă față unor presiuni politice, istorice. Tocmai această permanentă stare de urgență, de radicalism ideologic cred că îi este specifică; de fapt, negocierea permanentă a discursului artistic, care caută să își conserve specificul estetic, cu presiunile de ordin ideologic. Din această tensiune a ieșit o cultură importantă, capabilă să dea mari artiști, care ar trebui să ne creeze responsabilități, nu complexe.

Pentru generația mea există încă o rețineră în asumarea explicită a condiției de român. Cum orice angajament presupune o retorică, noi nu avem cum să uităm retorica anilor '80, care nu doar că ne-a marcat copilăria, ci a întinat un discurs altfel legitim și, în termeni decenti, măsuțați, absolut necesar în orice cultură. În plus, noi, toți cei care ne-am maturizat după 1990, cu atât mai mult cei născuți în ultimii 25 de ani, suntem victimele unei confuzii care s-a perpetuat interesat, cel puțin în spațiul public, mediatic: aceea dintre naționalismul autentic, organic, decent și necesar și cel delirant, paranoic, cu derapaje către radicalism. Ideea națională trebuie să funcționeze în orice stat modern, în termenii deschiderii față de celălalt, în spiritul consimțământului de a respecta valorile pe care s-a clădit civilizația europeană de după ororile de la

jumătatea secolului trecut. Acceptarea diferenței presupune însă conștientizarea propriului specific și, am impresia, într-un context globalizant din ce în ce mai confuz, ale cărui fisuri se văd, sub presiunea ultimelor evenimente politice și sociale, din ce în ce mai acut, *tocmai acest ADN național, cultural ne poate salva*. Nu e cartea perdantă, ci asul din mânecă, de care trebuie să știm să profităm la nivel diplomatic și politic. Pentru că, dacă tu nu te accepți ca atare și nu crezi în identitatea ta, nu vei reuși să smulgi nici respectul celorlalți.

Ce părere aveți despre fenomenul migrațiilor? Afectează ele, din punct de vedere cultural, Europa?

În mod clar, de câteva decenii, tocmai acest fenomen, care abia acum începe să își arate efectele, afectează structura socială a Europei. Cum bine intuiți, problema nu este doar politică, ci și culturală. A-l accepta pe celălalt, cu valorile și mentalitățile sale dife-

rite, ca și a te adapta unui spațiu străin, cu valorile și mentalitățile sale specifice – sunt probleme de ordin cultural. În ultimele decenii, Europa a încercat să metabolizeze diferența, dar nu a reușit până la capăt. Și nici nu va reuși vreodată, pentru ca asta ar însemna să se situeze împotriva propriei tradiții. Iar una dintre prejudecățile constitutive ale identității europene ține de euro-pocentrismul cultural. Europa ține să fixeze norma, nu doar cultural, ci și economic și mai ales politic. Cultura europeană este, prin tradiția colonialistă, expansivă, nu permeabilă.

Credeți că abordarea aceasta - politically correct - avantajează Uniunea Europeană în chestiunea integrării unor populații orientale care nu vor să renunțe la principiile și obiceiurile lor? Pot fi integrați acești oameni în spațiul occidental?

Primul lucru care trebuie admis este că *politically correctness* este o ideologie. Și încă una dintre cele mai parșive, pentru că ascunde, sub un discurs egalitarist, nediscriminatoriu, o realitate care este mult mai dură și nu își permite să se accepte ca atare: diferențele există, discriminările nu se lasă extirpate nici prin legislație, nici prin propagandă. Multiculturalismul este o ideologie care, deși vrea să instaureze echitatea, a sfârșit prin a adânci diferențele. În primul rând pentru că a contribuit la neasumarea acestora, atunci când ele s-au manifestat în surdina. A clama toleranța ca valoare obligatorie ascunde o atitudine arogantă: toleranța se manifestă de sus în jos, nu și invers; tolerant poți fi cu ruda săracă ori cu nenorocitul care depinde de tine. Ceea ce se întâmplă în Europa ultimilor ani este simptomul erodării acestei ideologii, care oricum nu a reușit să anuleze discrepanțele. În esență, aceasta nu a schimbat nimic în bine, nu a deviat discriminările, ci doar le-a ascuns sub preș, le-a mutat din cadru oficial în cadru informal. Și a creat o grilă rigidă, stupidă, un limbaj de lemn dincolo de care realitatea poate fi mult mai dură decât atunci când nu era nevoită să se primenească în acest mod. Integrare? Cetățenia nu te face automat un om de-al locului, chiar dacă îți

dă drepturi principial egale cu ale autohtonilor. Mă tem că cei mai mulți dintre emigranți nu s-au adaptat nici ajunși la a doua sau a treia generație în Occident: au rămas tot la marginea societății (chiar dacă uneori legislația face ca această marginalitate să fie convenabilă pe moment) și au căpătat mentalitatea refugiatului, a minoritarului. Ei sunt, vedem acum, ușor de radicalizat.

Atentatele din Franța, Belgia, Turcia - care credeți că sunt cauzele acestor orori?

Nu mă pricep, dar încerc un răspuns: cauza principală pornește din aroganța occidentală, care îi consideră pe ceilalți cetățeni de rangul al doilea, teoretic cu drepturi egale, dar practic cu foarte puține șanse de a se naturaliza propriu-zis. Izolându-se în cercuri restrânse, pe criterii etnice și confessionale, practicând meserii simple, nebănoase, pe care occidentalul sadea nu le mai socotește demne de sine, acești oameni și-au creat complexe din ce în ce mai adânci. Situația lor precară, nu doar economică, ci și socială, identitară, în cele din urmă, îi face ușor manipulabili. Pe de altă parte, civilizația europeană persistă și într-o incapacitate diplomatică de a percepe lucrurile și dintr-un alt unghi: a înțelege înseamnă a asimila și posibilitatea contrariului. Or, Occidentul vede totul din perspectiva limitată a valorilor lui și a sistemului său politic. Democrația poate naște și ea monștri, s-a tot spus în ultima vreme; ceea ce nu se prea spune este că, prin tradiție, democrația nu reprezintă forma care să se potrivească și altor civilizații, mult mai atașate de formele lor specifice de civilizație. Asediul și teroarea cărora Europa este nevoită să le facă față pornesc și dintr-un eșec în primul rând ideologic, dar și diplomatic, politic și cultural.

Unde se plasează România în acest context european violent și cum repercutează evenimentele din Occident la noi? Cum influențează acestea activitatea culturală și socială de la noi?

România este ea însăși unul dintre furnizorii de emigranți și nu puține probleme au apărut din această pricină în UE. În plus, România nu face parte din nucleul portant

al UE, e tolerată, dar nu e socotită un membru de bază. Observați numai ce domenii sunt finanțate prin proiectele europene și veți deduce ce rol ni s-a rezervat. Suntem, ca de atâtea ori în istorie, la magine imperiului și asta ne face interesanți. Prin urmare, noi vom excela la capitolul declarației, dar altfel nu vom fi imediat afectați.

Ce opinie aveți despre Brexit? Dar despre presupusa lovitură de stat (eșuată) din Turcia? Cum ar putea afecta acest act politic cursul politicii europene, implicit al politicii românești?

Brexit-ul este urmarea unei duble aroganțe: una a Uniunii Europene, care crede că nu mai există viață dincolo de granițele ei și alta a politicianilor britanici, care au riscat ceea ce nu ar fi trebuit riscat. Și mai este o lecție despre manipulare, despre catastrofele la care poate duce populismul. Lecția pe care trebuie să o deprindem de aici este că nimic nu este sigur, că nu am scăpat de fantomele trecutului, că Uniunea Europeană nu reprezintă o structură garantată și definitiv instaurată. Lumea este în schimbare, UE se află sub o presiune pe care nu a mai cunoscut-o niciodată și pe care nu știe cum să o gestioneze.

Poate fi considerată Uniunea Europeană drept un experiment social sau este doar o formă de apărare a Occidentului în fața marilor puteri din afara bătrânului continent (Rusia, China, SUA etc.)

Uniunea Europeană și Europa nu sunt unul și același lucru! Prima este o macrostructură politică, economică, financiară, administrativă, a doua este o realitate în primul rând istorică și culturală, cu o tradiție milenară. Creștinismul este unul din ingredientele sale esențiale, alături de cultura greco-romană. Există un conflict mocnit între Uniunea Europeană și Europa; prima este o încercare de a ține în frâu derapajele extreme de care civilizația europeană a demonstrat că este capabilă, cu tot umanismul de care a făcut caz atâtea secole. În orice caz, vorbim de o Europă care a fost nevoită să se reinventeze după al doilea război mondial, șocată de ea însăși și de ororile în

care poate sucomba, în pofida mării culturii, a filosofiei raționaliste, a muzicii și literaturii, a principiilor de civilizație pe care le-a emanat, a Drepturilor Omului; vorbim despre o Europă sfâșiată vreme de decenii de o „cortină de fier”, oficial acuzată, dar practic acceptată la finele războiului; vorbim despre o Europă care a asistat neputincioasă la crimele comunismului, care s-a scindat între est și vest și care s-a retras, treptat, nu într-o practică a bunei guvernări, cât într-un discurs prudent, impecabil politic. Uniunea Europeană de azi este o structură de tip utopic (și orice utopie este condamnată la faliment!), o construcție uriașă, în care nimeni nu mai apucă să deretice de la un cap la altul și care se simte, iată, zguduită de problemele reale, care nu se mai pot rezolva prin discurs. Abia de aici începe să se întrevadă posibilul faliment al acestui monumental proiect.

Ce părere aveți despre scandalul tezelor de doctorat plagiate? Cum poate fi oprit acest fenomen nesănătos?

Atacul la normalitate pe care politicienii l-au dat și în acest domeniu demonstrează precaritatea clasei politice, dar și prostia ei. Doctoratul este o etapă într-o carieră academică, altfel devine o zorzoană inutilă, snoabă. Zilele trecute, un primar de sector prins cu mâța în sac regreta că a cedat și el acestei „mode”. A devenit, deci, nu o necesitate, ci o „modă”. Fenomenul poate fi oprit într-un singur fel: prin asigurarea independenței politice a structurilor sistemului de învățământ.

În afara Academiei Române funcționează mai multe organisme numite pompos „academii”, care sunt alimentate cu bani de la bugetul de stat. Ce credeți despre această situație aiuri-toare?

Academia Română este una singură și ea a împlinit în acest an 150 de ani de la înființare.

Ca și Olimpul, ea este și trebuie să rămână singulară. Pluralul nu i se potrivește. Tot cu resort politic, dar apoi larg comercial, au luat naștere tot felul de asociații, de confrerii care și-au arogat abuziv numele de aca-

demii. Procedeul îmi amintește de mărci care mai păcăleau naivii, precum Pavasonic, Mike etc. Diferența este că aceste organizații nu au în spate nici tradiția și nici structura științifică pe care le deține Academia Română. Aceasta nu înseamnă doar forul elitelor științifice și sediul de pe Calea Victoriei, așa cum se crede, ci zeci de institute de cercetare, în care lucrează peste 2.500 de cercetători. Este vorba despre un întreg sistem, deci. Preluarea abuzivă a termenului de „academie” este o metodă de a pirata prestigiul Academiei Române, care ar trebui interzisă prin lege.

Ce înseamnă să scrii o carte? Cât de greu este să realizezi un proiect cultural? În ziua de astăzi se creează, mai nou, volume întregi, pe bandă rulantă, din pușcărie. Cine poartă vina acestei situații? Sunt profesori care își dai girul pentru aceste lucrări. Cum comentați?

A scrie o carte înseamnă muncă și, în cazurile fericite, mai mult decât atât: vocație. Nu vreau să dau prea mare importanță fenomenului „savanților” din pușcărie. Dacă nu ar fi găsit acoperire legală, el nu s-ar fi petrecut. Cum nu există pădure fără uscături, nu mă miră nici faptul că aceste tentative de fraudă și-au găsit și susținători din mediul academic. Dar cred că acest fenomen nu este unul cultural, ci unul politic. El indică mai curând meschinăria scenei politice, nu nivelul mediului cultural. Să nu le amestecăm, totuși.

Cum s-a născut pasiunea dumneavoastră pentru pictură? Vorbiți-ne, vă rog, despre această distinsă preocupare.

Așa „distinsă” cum este, preocuparea mea pentru pictură nu există! Sunt un avid consumator de pictură, am stat ore și ore în șir prin muzeele europene, cred că mă pricep destul de bine la istoria artei, dar nu am ținut niciodată un penel în mână. Nu sunt capabil să trag o linie dreaptă, abilitățile mele au rămas, în acest domeniu, la nivel preșcolar. Și totuși, la un moment dat mi s-a dus buhul cum că aș picta. Totul pornește de la un fel de farsă, pe care am primit-o cu umor și căreia i-am răspuns în „Ziarul de Iași”, cu ceva ani în urmă. Cred că în ziarul

„Adevărul” trebuia să mi se facă un portret de o pagină. M-am întâlnit cu o jurnalistă simpatică, i-am răspuns la toate întrebările posibile (întrebări imposibile nu mi-a pus, din păcate) și am încheiat capitolul. Am și uitat de poveste, nu am mai căutat ziarul. Peste puțină vreme, am început să mă simt tachinat, ușor ironizat de amici. Am primit cadou un frumos set cu un toc cu tuș, pentru grafică. Mirat, l-am dat mai departe, unei prietene care chiar se pricepea. După o vreme, am aflat și eu ceea ce știa deja tot târgul: că aș fi pictat. Și m-am dumirit: printre pozele trimise, toate ludice, era și una în care, plouat, la propriu mai ales, dar și la figurat, mă repezeam, cu un penel în mână, către tabloul uscat al unui pictor. Eram în atelierul cuiva. Dar această fotografie intra în dialog cu celelalte, în care mușcam dintr-o broască țestoasă ca dintr-un sandwich, trăgeam dintr-o narghilea, șezând pe perne moi, înconjurat de doamne frumoase, într-un local din Istanbul ori țineam în mână, într-o ipostază burlesc hamletiană, un craniu. Reieșea de acolo că mă hrănesc cu țestoase vii, că am harem, că adesea meditez la cele veșnice într-un osuar și, în fine, că... pictez. Deși nu am suflat un cuvânt despre așa ceva (nici nu aveam cum), acea fotografie a fost suficientă pentru ca în redacție să se încropească o șaradă *kitsch*, din care reieșea că, atunci când e sâstisit de viața literară, criticul literar Bogdan Crețu se retrage în fața șevaletului... Asta e tot. Așa s-a născut pasiunea mea „distinsă” pentru pictură: din imaginația unor jurnaliști!

Care sunt, pentru Bogdan Crețu, cei mai îndrăgiți scriitori?

Nu știu care sunt cei mai „îndrăgiți”. Sunt un cititor profesionist, deci sunt capabil să mă detașez de reacțiile afective pe care, firește, le am. Afectiv, sunt mai legat de Dumas decât de Kafka. Ceea ce nu înseamnă că pot face confuzii. Am citit probabil sute, poate mii de scriitori și am scris despre alte (mai puține) sute. Dintre aceștia, îi pot selecta pe cei care mi se potrivesc mie: Tolstoi, Dostoievski, Proust, Thomas Mann, Faulkner, Nicolae Breban; dintre critici, am încercat să fur meserie, ca să spun așa, de la G. Călinescu, Eugen Simion, Lucian Raicu.

La ce nivel este poezia noastră contemporană? Avem cu ce ne mândri?

Iar trebuie să ne mândrim? Poezia contemporană este, zic eu, la un nivel foarte bun: după generația douămiiștilor, care a dat nume deja clasicizate, precum Constantin Acosmei, Marius Ianuș, Dan Sociu, Radu Vancu, Ștefan Manasia, V. Leac, Claudiu Komartin, T.S. Khasis, Dan Coman ș.a., asistăm la o nouă pleiadă de tineri poeți: fiecare cu formula lui, am impresia că ei nu mai alcătuiesc o generație distinctă, deși în mod evident imaginarul lor, ca și retorica poeziei pe care o scriu, influențate de noile mijloace de comunicare, îi desparte de generația mea, care este ultima falangă a civilizației Guttenberg. Oricum poezia a căpătat aspectul unui discurs solipsist, valabil estetic, dar rupt cumva de scena mare a literaturii. Ea tinde să devină un fenomen larg cultural sau chiar unul social. În orice caz, în literatura de după 1990, două domenii au excelat: critica literară și poezia. Proza este mult în urmă. Îmi explic acest lucru și prin interesul cititorilor pentru alte tipuri de discurs decât cel tradițional ficțional.

Ce este ura, domnule Bogdan Crețu?

Sunt bucuros să vă spun, cu mâna pe inimă, că nu mă duce capul să vă răspund la această întrebare. Nu sunt capabil de ură. De gelozie, de orgoliu – da, dar pentru ură îți trebuie o consecvență pentru care eu nu am resurse. Oricum, am observat cum se manifestă ura în ceilalți. Or, ea are efecte degradante nu asupra celui urât, ci asupra celui care urăște. Nimic nu se poate face cu sentimente negative, fără calm, fără seninătate, fără distanță. *Ura este prostie, pentru că numai prostia simplifică lucrurile, le reduce la o singură dimensiune.* Or, a urî pe cineva înseamnă a nu vedea, a nu vrea să vezi decât partea întunecată a unei persoane, care te dezavantajează; înseamnă a simplifica foarte mult realitatea, a o înghesui într-o prejudecată. Ura este prejudecată, deci lene a gândirii! Și, mai grav încă, încremenire afectivă. Nu urâm, în pofida aparențelor, cu inima, urâm cu creierul. Or, creierul este mai prost decât inima. Urâm cu interesele noastre lezate, cu meschinăria noastră. Ura

stârnește în noi pornirile elementare, primitive. Lucru grav, ura poate fi indusă mult mai ușor decât iubirea; masele pot fi orientate către ură, nu și către iubire. Există forme colective ale urii și acestea sunt catastrofale.

Accept ura într-un singur context: cel pasional. Pentru că acolo se poate reconverti în iubire. Și o prefer în variantă feminină. Dar nu simt nevoia să dezvolt...

Numiți 7 cei mai importanți români din istorie (cu un scurt argument).

De ce șapte și nu 15? Răspunsul nu are cum fi altfel decât arbitrar. Spuneți „importanți”, ceea ce nu implică un criteriu valoric. Este Ceaușescu un om important în istoria României? Eu cred că este, oricât rău ar fi făcut... Cine reușește să facă mult rău, să schimbe soarta unei țări devine o personalitate importantă. Dar să închei cu speculațiile.

Aleg așa: Ștefan cel Mare (pentru curaj & orgoliu); Dimitrie Cantemir (pentru că a excelat în atâtea domenii, dar și pentru disponibilitatea ludică, pe care puțini o intuiesc); Mihail Kogălniceanu (întemeietor cultural); Carol I (pentru încăpățânarea de a gândi modernizarea României); Mihai Eminescu (cu riscul de a părea naiv: pentru poezia sa, oricând competitivă valoric cu cea a marilor autori europeni); I. L. Caragiale (pentru geniul său malițios; e unul dintre cei mai inteligenți scriitori pe care i-am citit vreodată); G. Călinescu (pentru faptul că a imaginat literatura română în forma pe care o acceptăm noi azi); scriitorul român adevărat din timpul comunismului (oricare nume din lista de mai jos este la fel de bun: Marin Preda, Nicolae Breban, Nichita Stănescu, Eugen Simion, Nicolae Manolescu – adevăratul Manolescu, cel de dinainte de 1990 –), pentru că s-a încăpățânat să își inventeze propriul interval liber într-o lume drastic controlată; pentru că a salvat literatura română.

Religia - pace sau război? Este religia un instrument al concordiei sau, mai degrabă, unul al conflictelor?

Orice religie, profund asimilată, te îndeamnă la acceptarea diferenței. Cum este ea intrumentalizată politic – e o altă problemă, veche de când lumea. Religia nu este un instrument, religia este o structură care îți ordonează nevoia de a opune ceva conștiinței morții. Avem nevoie de Dumnezeu, într-o formă sau alta, mai ales din teama atavică de moarte, de neant. Din nevoia de a accepta neacceptabilul. Religia vizează verticalitatea metafizică, nu orizontalitatea politicului.

Intelectualul român de astăzi este un om religios?

Lumea noastră este, de multă vreme, una nu doar secularizată, ci și răcicită în raport cu valorile spirituale. Realitatea noastră este una limitată, săracă. Ea ține de lumea vizibilității, e măsurabilă cu ajutorul bițelor noastre simțuri. Succesele noastre sunt mai ales cele sociale, valorile sunt materiale. Religia se insinuează stângaci în spațiul public; de multe ori o face într-o manieră comercială, de prost gust. Sunt puțini intelectuali credibili care își asumă tranșant și demn religiozitatea.

Ce înseamnă Dumnezeu pentru Bogdan Crețu?

Iisus Hristos este eroul meu preferat. Un om viu, pipăibil cu mâna. Creștinismul este, cred, cea mai contradictorie religie, pentru că îl obligă pe om să își asume ceea ce, poate, nu ține de natura sa: faptul că forța lui spirituală poate proveni din smerenie, din slăbiciune, din altruism, din iubire. La Dumnezeu îndrăznesc să bat greu, foarte greu, abia după ce reușesc să mă împac cu toate vinovățiile mele. Este însă o problemă de intimitate maximă, pe care mă feresc să o negociez public.

Ce proiecte aveți în desfășurare?

Multe, nu țin să le deconspir. Am în lucru câteva cărți de critică și istorie literară. Mai am în lucru și un roman. Mă apropiu de vârsta de 40 de ani și asta mă cam sperie un pic, simt că se întetește singura competiție pe care o accept: aceea cu mine însumi. Și nu e simplu. E ori, ori!

Bogdan Crețu (născut la 21 ianuarie 1978, în județul Constanța) este director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași și conferențiar doctor la Catedra de Literatură română din cadrul Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Volume publicate: *Arpegii critice. Explorări în critica și eseistica actuale*, Editura Timpul, Iași, 2005; *Matei Vișniec – un optzecist atipic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005; *Lecturi actuale. Pagini despre literatura română contemporană*. Editura Timpul, Iași, 2006; *Utopia negativă în literatura română*, Editura Cartea Românească, București, 2008; *Inorogul la Porțile Orientului. Bestiarul lui Dimitrie Cantemir*. Vol. I. *Premise. Bestiae Domini*, vol. II. *Bestiae Diaboli*, Editura Institutul European, Iași, 2013; *Iluziile literaturii și deziluziile criticii. Noi coduri de lectură, între estetic și ideologic*, editura Contemporanul București, 2015. Stagii de cercetare la Paris, Roma, Barcelona. Cronicar literar, eseist; a publicat peste 500 de articole în principalele reviste de cultură și

academice din țară. Semnează prefete la numeroase volume, antologii etc. Membru al Uniunii Scriitorilor din România și al Asociației pentru Literatură Generală și Comparată. Din 2006, semnează o rubrică săptămânală în pagina de opinii a cotidianului „Ziarul de Iași”. Premii: Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor din România (2005); Premiul pentru debut al revistei „Convorbiri literare” (2005); Premiul pentru debut al „Ziarului de Iași” (2005); Premiul pentru critică al revistei „Ateneu” (2006); Premiul de Excelență în critică literară, al Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Academia Română (2009); Premiul de excelență al Revistei „Contemporanul. Ideea Europeană” (2012); Premiul revistei „Transilvania” (2013); Premiul Academiei de Științe a Ucrainei, 2012; Laureat al concursului „Cartea științifică” al Asociației Internaționale a Academicilor de știință, Moscova, 2012 (ambele în colaborare, obținute pentru lucrări colective); Premiul „Titu Maiorescu” al Academiei Române.

Dominique Maingueneau, Lingvistică, literatură, discurs literar¹

- traducere de Maria SÂRBU-CRUDU -

Abstract

Ceea ce ridică probleme, când examinăm cu atenție relațiile actuale între lingvistică și literatură, este tocmai cuplul „lingvistică și literatură”. Un astfel de titlu ne permite să-i dăm dreptate stilisticii clasice bazate pe analiza și interpretarea faptelor de limbă, dar ridică probleme când judecăm în termeni de analiză a discursului literar. În acest articol amintim care sunt condițiile de posibilitate a unui demers de analiză a discursului, care se dovedește cu greu compatibil cu abordările care „aplică” lingvistica unui univers care i-ar fi străin. Astfel, se pare că profesorul care vrea să recurgă la științele limbajului pentru a înțelege literatura are la dispoziție două aparate conceptuale și metodologice: unul prin esență destinat analizei de texte, altul care pune în cauză orice opoziție simplă între text și context.

Cuvinte-cheie: analiza discursului, didactică, lingvistică, literatură, structuralism, stilistică.

The problem, when you consider the current relationship between linguistics and literature, is precisely the “linguistics” and “literature” couple. Such a title allows us to do justice to the classical stylistics which is based on the analysis and the interpretation of the facts of language, but is problematic when we think in terms of analysis of literary discourse. In this article we recall which are the conditions of possibility of a discourse analysis approach, which hardly proves compatible with the approaches which “apply” linguistics to a universe that would be foreign to it. It thus appears that the teacher who wants to use the language sciences to understand literature has at his disposal two conceptual and methodological devices: one mainly designed to the analysis of text, the other that challenge simple opposition between text and context.

Keywords: discourse analysis, teaching, linguistics, literature, structuralism, stylistics.

Mulți dintre cei care reflectează asupra contribuțiilor științelor limbajului la studiul sau predarea literaturii consideră de la sine înțeles faptul că rolul esențial al lingviștilor este de a oferi specialiștilor în literatură instrumente pentru analiza textelor care îi interesează. Desigur, lingviștii joacă acest rol, dar un anumit număr dintre ei, în special cei

care lucrează din perspectiva pragmaticii sau a analizei discursului literar nu se recunosc în această concepție oarecum reduționistă, care vede în lingvistică o disciplină auxiliară. De fapt, evoluția științelor limbajului și a ansamblului științelor umane și sociale începând din anii 1970 au reînnoit profund relațiile între științele limbajului și literatură.

Maria SÂRBU-CRUDU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Doctor în filologie (teză de doctorat publicată în 2013), traducător autorizat pentru limba franceză. Debut literar în revista *Litere*, 2010, e-mail: bleu_mariaa@yahoo.com

1 Traducerea articolului «Linguistique, littérature, discours littéraire», publicat de Dominique Maingueneau în revista *Le français aujourd'hui* 4/2011 (n°175), p. 75-82

Relații care au evoluat

Înainte de anii 1960

Până în anii 1960, relațiile dintre lingvistică și literatură nu au fost deloc problematice. Se orientau prin esență în ambele direcții. Când trebuia, din perspectivă filologică, să „stabilești” un text literar, se făcea apel la cunoștințele acumulate de gramatica istorică, căreia literatura îi procura o bună parte din datele sale de limbă. Pe de altă parte, stilistica permitea articularea studiului faptelor de limbă și cel al operelor. De fapt, se cade să distingem două tipuri de stilistică, care nu ar opera pe același plan:

- O stilistică școlară, în prelungirea retoricii clasice, care este o stilistică a „mijloacelor de expresie”; ea pleacă de la postulatul conform căruia se pot stabili raporturi sistematice între „procedee” lingvistice și „efecte” asupra cititorului. Este vorba de o stilistică atomistă, care consideră textul ca rezultat al unei întrebuițări corespunzătoare a unui fel de cutie cu instrumente unde găsim, în esență, categoriile gramaticii descriptive uzuale și ale retoricii figurilor.
- Cealaltă stilistică, pe care o voi caracteriza ca „organică”, este strâns legată de estetica romantică; practic nu a atins învățământul secundar. Ea concepe opera literară ca „expresie” a conștiinței unui subiect, scriitorul, care manifestă de-a lungul operei sale o „viziune asupra lumii” care îi este proprie. Acestei stilistici îi putem asocia lucrările lui Léo Spitzer, care prelungesc, ele însele, faimosul studiu al lui Proust cu privire la stilul lui Flaubert (1920). De fapt această stilistică organică nu întreține un raport esențial cu gramatica; pentru ea, noțiunea de stil nu se reduce la o anumită mânăuire a limbii: în ultimă instanță, obiectul final al acestei stilistici este conștiința creatoare a scriitorului, exprimată în și prin opera sa. Astfel pentru L. Spitzer „sângele creației poetice este pretutindeni același, fie că ne referim la sursa *limbaj* sau *idei*

sau *intrigă* sau *compoziție* [...] Deoarece se întâmplă să fiu lingvist, sub un unghi lingvistic m-am plasat, pentru a avansa către unitatea operei” (1948:18). Făcând din operă proiecția schemelor obsedante ale unei conștiințe creatoare, această stilistică minimizează articulațiile textuale și dispozitivele de enunțare, oricare plan putând fi pus direct în relație cu acest „soare” – metafora este a lui Spitzer – care este conștiința creatoare.

Vom nota că aceste două stilistici nu au deloc aceeași relație cu valoarea. Pentru stilistica școlară, fiecare procedeu poate fi mai mult sau mai puțin „reușit”, în funcție de adecvarea sa la finalitatea care i se atribuie. În schimb, pentru stilistica organică, fiecare operă își definește propriile norme și este incomensurabilă în raport cu oricare alta.

Cotitura anilor 1960

Curentele critice ale anilor 1960 au întreprins situația anterioară, conferind un rol de prim plan lingvisticii. Dar această transformare s-a datorat în esență susținătorilor structuralismului literar, căci critica tematică, aflată la apogeu, aparținea clar stilisticii organice, puțin preocupată de studii gramaticale. Structuralismul înțelegea să se sprijine pe progresele lingvisticii pentru a elabora o adevărată știință a textului literar. Dar dacă înțelegem prin „lingvistică” o disciplină care studiază proprietățile limbilor naturale, de fapt în aceste lucrări care se doreau a aparține structuralismului literar observăm cu ușurință că nu era deloc vorba despre grupuri nominale, determinare, aspect, tematizare, variație, intonație, etc. Se mânuiau, mai presus de orice, noțiuni ca „paradigmă”, „sintagmă”, „conotație”, „actant”... „Imperialismul lingvistic” atât de denunțat pe atunci a fost mai ales un imperialism semiologic.

Domeniile care s-au dezvoltat cel mai bine atunci sunt *naratologia*, *poetica* (în sens restrâns de teorie a poeziei) și studiile de *vocabular*.

Naratologia, în ciuda câtorva împrumuturi terminologice mai degrabă metaforice („sugestie narativă”, „mod”...), s-a dezvoltat fără o referință clară la lingvistică. Cât despre „poetică”, prin esență în versiunea sa jakobsoniană, aceasta a prelungit programul Formaliștilor ruși de la început de secol fără să datoreze mult studiului limbilor naturale. Există de altfel o legătură evidentă între enunțurile poetice și epistemologia structuralistă, care era bazată pe opozițiile pragmatice. Principiul proiecției axei substituțiilor pe axa combinațiilor nu implică o modelizare constrângătoare a proprietăților lingvistice.

Singurul domeniu exclusiv lingvistic care s-a dezvoltat sunt studiile de vocabular al operelor literare, fie în statistica literară, fie, în mod mai masiv, în analizele inspirate de lexicologia structurală: studii distribuționale, câmpuri semantice, descompuneri semice... Dar, de cele mai multe ori, vocabularul astfel studiat nu era inserat în trama sintactică sau textuală, ci în rețele de unități

decontextualizate, așa-zise „reprezentative” pentru operă. Lingvistica structurală, care este o lingvistică a semnului, favoriza acest tip de cercetare, care prelungea, cu mult mai multă rigoare, vechi gesturi filologice. Predilecția pentru studiile de vocabular se explică și prin ușurința cu care puteau fi elaborate interpretări de ordin extratextual: psihologice sau socio-istorice.

Noua configurare*Cele două niveluri*

Când, în anii 1970, structuralismul literar s-a întors de unde a plecat, mulți au tras concluzia, foarte în pripă, că acest lucru s-a întâmplat fiindcă lingvistica își depășise rolul. Literarii s-au rupt astfel de lingvistică, invocând o experiență ratată, care de fapt nu a avut loc. În ceea ce o privește, lingvistica s-a focalizat pe studiul limbii, renunțând să-și exporte conceptele și metodele către alte discipline.

Dar lingvistica s-a reconfigurat tocmai în momentul în care părea să se întoarcă la modelizarea limbilor naturale, ceea ce le-a permis, în cursul anilor 1980, literarilor și lingviștilor să restabilească progresiv contactul pe baze diferite. Dezvoltarea lingvisticii textuale, a curentelor pragmatice și a teoriilor enunțării a modificat într-adevăr considerabil distribuția cărților de joc. Mai exact, această acțiune s-a exercitat la două niveluri distincte:

- La un prim nivel, aceste noi probleme au permis dezvoltarea unei stilistici a textului literar care oferea instrumente de analiză mult mai performante decât acelea care prevalau în stilistica mijloacelor de expresie, de exemplu în manualele lui M. Cressot (1947) și J. Marouzeau (1941). Aceasta a putut astfel să câștige rapid concursurile de recrutare a profesorilor de limba franceză și chiar să intre în programele învățământului secundar, în special prin reforma programelor de limba franceză care a intervenit în 1996.

Teoriile enunțării lingvistice au permis accesul la fenomene lingvistice de o mare

finețe (modalități, discurs raportat, polifonie, punct de vedere, temporalitate, determinare nominală, conectori argumentativi, reformulări...) în care se împletesc strâns referința la lume și înscrierea enunțiatorului în propriul discurs. Or literatura mizează enorm pe aceste detalii, pentru analiza căror comentariul literar tradițional nu deține mijloace corespunzătoare. Am putea spune că, grație teoriilor enunțării, „sămânța” obiectului text a fost schimbată, ca și cum s-ar fi utilizat un nou microscop, mult mai puternic, capabil să modifice scara percepției noastre. În plus, reflectia asupra enunțării a permis trecerea fără soluție de continuitate de la o lingvistică a propoziției la o lingvistică a discursului. Aici mai degrabă curente pragmatice sunt cele care au exercitat o influență decisivă: în special prin noțiunea de gen care permite examinarea textelor ca urme ale unor activități desfășurate în cadrul unor instituții de vorbire sau al unor norme partajate. Ca orice comportament social, enunțarea literară a apărut ca supusă în același timp unor norme sociale generale și unor norme de discurs specifice.

- La un al doilea nivel, o perspectivă de analiză a discursului contribuie la aruncarea în aer a celor două zăvoare care sunt restrângerea studiului la Opere (adică la operele „mari”) și opoziția între abordări „interne” și abordări „externe” ale textelor, făcând referință când la domeniul puțin sigur al „istoriei literare”, când la sociologie sau la psihologie, sau mai larg la științele umane și sociale. Astfel, în loc să se rămână în opoziția text/context care delimitează spațiul tradițional al studiilor literare, se gândește în termeni de *discurs literar* și se deplasează axa inteligibilității: de la text către un dispozitiv de vorbire în care condițiile *spunerii* traversează *spusul* și în care *spusul* trimite la propriile sale condiții de enunțare (statutul scriitorului asociat modului său de poziționare în

câmpul literar, rolurile atașate genurilor, relația cu destinatarul construită de-a lungul operei, suporturile materiale și modurile de circulație a enunțurilor...). Din această perspectivă, a enunța literatură înseamnă în același timp a se sprijini pe un dispozitiv de comunicare și a-l valida chiar prin această enunțare¹.

Dincolo de aplicare

Chiar dacă rămânem la primul nivel, adică nu ne înscriem într-o perspectivă de analiză a discursului în sens strict, introducerea masivă de concepte și de metode provenite din teoriile enunțării lingvistice, din lingvistica textuală și din curente pragmatice modifică, de voie de nevoie, maniera în care pot fi concepute relațiile dintre „lingvistică” și „literatură”. Stilistica tradițională utiliza resursele lingvistice ca instrumente pe care le luai și le lăsa. Dar problematicele referitoare la „discurs” ne obligă să ieșim dintr-o concepție „aplicaționistă” a relațiilor dintre „lingvistică” și „literatură”, în care lingvistica, care ar aduce numai categorii descriptive elementare, ar fi pusă în serviciul unor interpretări presupuse a fi de ordin superior. Progresele în materie de genuri ale discursului, cunoștințe partajate, polifonie enunțiativă, anafora, marcatori ai interacțiunii orale, procese argumentative, legi ale discursului, implicit, etc. permit într-adevăr înțelegerea unei opere în globalitatea sa, înțelegerea ei în același timp ca totalitate textuală și ca proces enunțiativ înscris într-un dispozitiv de comunicare. Astfel, când abordează literatura ca discurs, științele limbajului nu se mai mulțumesc să ajute la elaborarea de interpretări construite în alt spațiu, ele sunt determinate să spună ceva despre însăși opera în măsura în care aceasta mobilizează în mod singular un anumit număr de invariante.

Aceasta nu înseamnă că abordările care studiază minuțios fenomenele lingvistice ar trebui totuși descalificate, dimpotrivă.

1 Pentru o prezentare mult mai detaliată, autorul face trimitere la articolul său *Discours littéraire* (2004).

Studiul literaturii, mai ales când este vorba despre practici de predare, se face în mod inevitabil în diferite moduri; unul dintre ele consistă în a raporta sensul la faptele de limbă care îl fac posibil.

Putem astfel distinge patru modalități de intervenție a științelor limbajului în domeniul literar:

1. Conform primei dintre ele, studiul fenomenelor lingvistice contribuie la interpretarea unui pasaj de text sau a unui text, raportându-le la figura creatorului lor, la caracteristicile unei epoci sau ale unei colectivități; regăsim aici problematicile stilistice uzuale, care pot trece prin căile stilisticii mijloacelor de expresie și a efectelor sau stilistica organică.

2. Conform celei de a doua, analiza se străduiește să caracterizeze lingvistic un ansamblu discursiv construit sub formă de corpus: un ansamblu de texte depinzând de un gen, de o poziționare: există caracteristici lingvistice ale comediei de boulevard sau ale poeziei parnasiene? De această dată, este vorba, înainte de toate, de modalizarea zonelor de regularitate.

3. Conform celei de a treia, studiul se deschide unor problematici mai comprehensive, unei rețele de articulări care asociază textele unor succesiuni de fenomene diversificate: scenă de enunțare, câmp literar, etos, etc. Ne găsim acum într-o problematică de analiză a discursului.

4. Conform celei de a patra, nu mai sunt operele unicul obiect, ci discursul literar, înțeles ca rețea de genuri foarte diverse, dincolo de genuri cărora le aparțin operele propriu-zise.

Rezistențe de ordin instituțional

Se constată totuși că numeroși specialiști în literatură sunt foarte reticenți cu privire la problematicile de analiză a discursului, chiar și atunci când integrează cu plăcere în reflecția lor teoriile enunțării lingvistice. Acest lucru este explicabil. Concepția noastră asupra literaturii rămâne dominată de o doxă puternică provenită din estetica

romantică, potrivit căreia literatura trebuie opusă restului celorlalte producții verbale ale societății: ar exista pe de o parte enunțurile „tranzitive”, care și-ar avea finalitatea dincolo de ele însele, pe de altă parte operele veritabile, „intransitive”, „autotelice”, cele ale literaturii, care nu ar putea fi abordate decât pornind de la postulatul incommensurabilității lor. Ceea ce Mallarmé, într-un text celebru, exprimă într-o formă radicală opunând „Versul” „reportajului universal”, „numerarului facil și reprezentativ”. Dacă acceptăm asemenea presupuziții, analiza discursului apare ca un demers vătămător a cărui consecință este aducerea la obșnuitul comunicării a ceea ce depășește de drept orice obșnuit și orice comunicare.

De fapt, această opoziție între sacru și profan este foarte greu de făcut când nu ne referim la literatura secolelor al XIX-lea și al XX-lea, perioadă în care scriitorii își produc operele tocmai în interiorul unei astfel de estetici. Și mai important, defectul său este de a nu permite justificarea complexității și a diversității faptului literar în timp și spațiu. Literatura este deplasare perpetuă și lucrare despre frontiere și în interdiscurs, nu un teritoriu care ar putea fi izolat. Producția literară nu se opune în bloc și radical ansamblului celorlalte producții, considerate „profane”: ea se hrănește cu multiple tipuri de enunțuri pe care le deviază, le parazitează. Ea trăiește din schimburi permanente cu diversitatea de practici discursive, cu care negociază *modus vivendi* specifice. În formele sale dominante literatura clasică franceză, de exemplu, se sprijinea pe normele conversației rafinate între oameni mondeni; această conversație este cea care servea drept univers verbal de referință, sursă a normelor care guvernau orice vorbire de calitate, literară sau nu.

Estetica moștenită din secolul al XIX-lea are ca efect și legitimarea unei anumite distribuții a sarcinilor în universul academic, unde facultățile de litere analizează texte prestigioase, acordând o atenție specială „stilului”, în timp ce departamentele de științe umane sau sociale abordează texte de prestigiu slab, „documente” care nu sunt considerate ca pasibile de o abordare stilis-

tică și nu sunt studiate decât fiindcă dau acces la realități extralingvistice.

Această repartizare a sarcinilor a continuat oarecum până în anii 1990: analiza discursului a evitat cu grijă textele prestigioase, în timp ce stilistica literară a integrat anumite instrumente împrumutate curentelor enunțiative și pragmatice, fără a pune totuși în cauză gesturile sale esențiale și schimburile instituționale pe care acestea le implică.

Respingând chiar topica ce opune un interior și un exterior al textului, un text și un context, problematicile care aparțin unui demers în termeni de „discurs literar” se dovedesc mult mai destabilizante decât abordările „externe” ale literaturii, ca psihologia sau sociologia.

Emergența unei analize a discursului literar are deci inevitabil consecințe instituționale care nu pot fi neglijate. În special, suntem determinați să ne îndoim că „literatură” formează un ansamblu evident și consistent. Nu este numai o nesiguranță în ce privește tipul de texte care trebuie avute în vedere (opere veritabile sau sub-literatură? vechi sau contemporane? franceză, europeană, universală?...), este și o nesiguranță cu privire la extensia acestui domeniu: tre-

buie incluse numai textele, sau trebuie avute în vedere și condițiile de viață ale scriitorilor, constrângerile legate de carte, manualele de literatură, paginile literare ale ziarelor, etc.? Cu alte cuvinte, trebuie să avem în vedere un patrimoniu de opere consacrate, sau *faptul literar* în toată complexitatea sa? De răspunsul la acest tip de întrebare depind multe lucruri, în special calificările necesare pentru a fi un bun „literar”. Dacă obiectul disciplinei se rezumă la stabilirea unei relații vii în cadrul unui Thesaurus de mari texte, adevăratul literar trebuie să renunțe la considerațiile (sociologice, psihologice, lingvistice sau altele) „exterioare” esențialului: relația hermeneutică, afirmarea fondatoare că interpretul nu poate, oricum, să fie demn de textul pe care îl comentează.

Didactica limbii franceze și analiza discursului

În definitiv problema este să știm ce poate aduce o perspectivă de analiză a discursului pe care nu o găsim în stilistica tradițională. Mi se pare că analiza discursului poate contribui la conferirea unui plus de coerență unei predări a literaturii împărțite

între mai multe obiective: să transmită un patrimoniu cultural colectiv, să raporteze operele la locuri, momente, experiențe umane înscrise în istorie, să ajute elevii în stabilirea unei relații de ordin estetic cu limbajul, fie că este vorba de lectură sau de producerea de texte.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că profesorul de limba franceză întreține un dublu raport cu literatura: o abordează în același timp sub formă de texte de analizat, și ca fenomen cultural istoric. Or simpla juxtapunere a „istoriei literare” și a analizei textuale nu este ușoară. Prin problematicile discursului, este posibil să se articuleze mai riguros cele două abordări, să se treacă peste împărțirea – încă dominantă în spirite și practici – în virtutea căreia profesorul este când analist de texte și când biograf sau istoric al mentalităților, fără ca o veritabilă articulare să fie stabilită între cele două.

Analistul discursului poate și să contribuie la evitarea rupturii dintre literatură și practicile sale de producție și consum. Doar de puțin timp literatura este percepută înainte de toate ca un monument pe care îl vizităm mai ales în cadrul școlii și pe care nu facem decât să-l glosăm. Până la o dată recentă se făceau versuri pentru căsătorii, pentru zile de naștere, pentru inaugurări, etc. Dar astăzi școala caută să dezvolte la elevi noi practici de producție literară. Analiza discursului, în măsura în care gândește direct textul prin dispozitivul său de enunțare, poate contribui la stabilirea unei baze pentru aceste practici. Ea permite restabilirea legăturilor cu unul dintre obiectivele pe care le avea învățământul retoric în epoca clasică: producerea de texte bazată pe tehnici.

Și aceasta cu atât mai mult cu cât analiza

discursului, tocmai pentru că nu este o abordare rezervată textelor literare, nu înțelege literatura opunând texte literare și non literare, ci plasează din nou discursul literar în multiplicitatea enunțurilor care traversează spațiul social. Analiza discursului se îndepărtează, după cum am văzut, de opoziția consacrată de estetica romantică între o vorbire „intransitivă” (literatura), care nu ar avea altă țință decât ea însăși (țință autotelică), și vorbiri „tranzitive”, adică, de fapt, restul enunțurilor, care s-ar afla în slujba unor finalități plasate în exteriorul lor înseși. În aceste condiții, când specialiștii în didactica literaturii reflectează asupra a ceea ce pot să le aducă științele limbajului, mi se pare că este necesar să se distingă două mari tipuri de contribuții: pe de o parte cele, care țin de o stilistică ce studiază faptele de limbă într-un text pentru a susține o interpretare, pe de altă parte, cele care țin de o analiză a discursului. Primele sunt prețioasele auxiliare ale oricărei explicări de text oricât de puțin riguroase, celelalte merg dincolo de text, destabilizează opoziția imemorială între „text” și „context”. Celor care elaborează dispozitive de predare le revine sarcina de a determina ce elemente de cunoaștere trebuie să extragă din aceste două ansambluri, în funcție de obiectivele lor.

Cei care se ocupă de didactică au mai puțin avantajul de a dispune de mult mai multă libertate în ceea ce privește științele limbajului decât majoritatea specialiștilor în literatură de la universitate. Pentru didacticieni, frontierele instituționale între studiile literare și științele socio-umane nu constituie o miză majoră; ei pot deci să aleagă în voie ceea ce îi interesează dintre multiplele problematice pe care le oferă lingviștii.

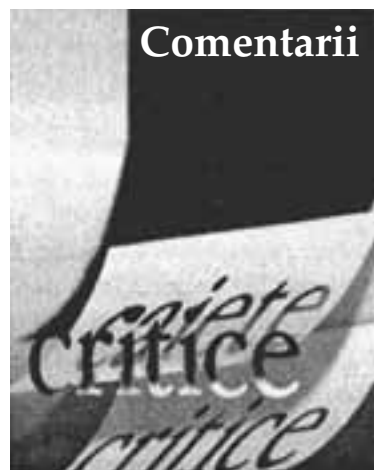
Bibliografie

- CRESSOT, M. (1947). *Le Style et ses techniques*. Paris: P.U.F.
- MAINGUENEAU, D. (2004). *Le Discours littéraire. Paratopie et scène d'énonciation*. Paris : Belin.
- PROUST, M. (1920). À propos du style de Flaubert, reluat în *Chroniques*. Paris : Gallimard, 1928, 193-206.
- MAROUZEAU, J. (1941). *Précis de stylistique française*. Paris: Masson.
- SPITZER, L. (1948). *Stylistics and literary history*. Princeton University Press.

Constantin COROIU

Octavian Paler, tratat despre memorie

Abstract

Autorul creionează un profil al lui Octavian Paler (1926-2007) având în vedere mai ales două obsedante teme ale eseistului și diaristului: memoria și destinul. Teza sa e aceea că toate călătoriile lui Octavian Paler – liorești, reale sau imaginare – sunt, în fond, călătorii interioare, de vreme ce, cum scrie într-unul din falsele sale memoriale de drum, labirintul nu se află acolo unde ne spune mitul, ci în noi. Se subliniază faptul că jurnalele, anti-jurnalele și eseurile lui Paler sunt scrieri ce compun opera unui moralist din spița lui Cioran, cu un stil lipsit de orice disonanță, prizonier al melancoliei și al „paradiselor pierdute”, polemist cordial, sentențios și nu o dată vituperant fără forța și „iubirea rea” ale autorului „Schimbării la față”.

Cuvinte-cheie: memorie, călătorie, biografie, destin, singurătate, autoportret, melancolie, paradis se pierdute.

The author sketches a picture of Octavian Paler especially considering the two obsessive topics of the essayist and diarist: memory and destiny. His thesis is that all Octavian Paler's journeys – bookish, real or imaginary – are, in fact, inner journeys, since, as he wrote in one of his false travel memoirs, the labyrinth is not where myth says it is, but within ourselves. It is pointed out that Paler's journals, anti-journals and essays are writings that make up the work of a moralist in the line of Cioran, with a style devoid of any dissonance, of a prisoner of melancholy and of "paradises lost", of a cordial, sententious and vituperated polemicist without the force and "bad love" of the author of „Schimbarea la față” ("Transfiguration").

Keywords: memory, travel, biography, destiny, loneliness, self-portrait, melancholy, paradises lost.

Octavian Paler, de la a cărui naștere au trecut 90 de ani, este, contrar aparențelor, un performer al drumurilor imaginare, al „călătoriilor interioare”. Autorul „Drumurilor prin memorie” e un „sedentar”, un „imobil”, cum singur se autodefinește, care introspectează lumea de la un țărnam al lui, deși „într-un fel toată viața ne aflăm în larg”. Mai ales în largul memoriei, obsesia sa. Memoria care e „singura cale pentru a fi tu însuși”. Călătoriile, reale sau imaginare, sunt pentru Octavian Paler înainte de toate

dramatice confruntări sau „gâlcevi” cu sine. „La urma urmelor – notează el în «Camionante. Jurnal (și contrajurnal mexican)» – în Mexic, ca și aiurea, nu vom găsi sub pietrele ruinelor decât adevărurile pe care noi înșine le-am ascuns acolo. Sau de care aveam nevoie”. Iar în altă parte: „E drept că între ruinele labirintului violate de soare imaginația n-ar izbuti să evite o întrebare decepționată: acesta să fie celebrul labirint? Nu, el nu e acolo. Labirintul există în noi sau nicăieri”.

Dar a scris Octavian Paler literatură de călătorie în înțelesul consacrat al sintagmei ce denumește în definitiv un gen (sau o specie) de frontieră?! Nici "Drumurile prin memorie" (1972 și 1974), nutrite de călătoriile în Egipt, Grecia și Italia, nici amintitul "Caminante" (1980), nici "Aventuri solitare, Două jurnale și un contrajurnal" (1996), pe care le-am recitat recent în seria de autor de la Polirom, coordonată de *Georgeta Naidin-Dimisianu*, nu sunt nici pe departe literatură de călătorie în sensul consacrat. În "Caminante", de pildă, călătoria, reală, pare mai mult pretext decât subiect, chiar dacă notația se produce în timpul observației, fără nici un răgaz între ele, instant, cum s-ar zice azi cu un barbarism din romgleza snobilor și a semidoctilor. Jurnalul, cu excepția unor contrapuncte ulterioare inserate cu caractere diferite, este scris *sur le vif*. O inedită experiență privind timpul trăirii și timpul scrierii. Autorul îl începe în momentul decolării avionului de la București și îl continuă până la întoarcerea acasă. Incursiunile în istorie, filosofie, literatură,

mitologie, eleganța frazei și stilul impecabil – Octavian Paler este un mare stilist – fac din lectura *jurnalului și contrajurnalului mexican*, ca, de altfel, și a altor cărți ale sale, precum "Mitologii subiective", "Scrisori imaginare" sau "Autoportret într-o oglindă spartă", o pasionantă călătorie spirituală. Eseuri despre melancolie, speranță, iubire, violență, tandrețe, putere, ratare, morală, destin și, desigur, despre memorie, ele sunt totodată profund polemice. E vorba de polemici cordiale, cu o expresie dragă moralistului.

Atipic, cum îl caracterizează în prefața la amintita ediție *Radu Pavel Gheo*, jurnalul mexican al lui Octavian Paler propune și o nouă paradigmă privind condiția memorialului de călătorie într-o epocă de explozie a imaginii. Dar, în treacăt fie spus, pentru că nimeni, oricât de silitor ar fi, n-a învățat și nu va învăța să scrie de la altcineva – fiecare scrie și moare singur! – un jurnal precum "Caminante" nu poate eventual decât să inducă o benefică inhibiție celor care cred cu naivitate și suficiență că un peisaj natural,

un monument, un sit arheologic nu așteaptă decât redundantul, tautologicul lor epitet „pictural”.

În apropierea misterioasei jungle mexicane sau pe o plajă însorită, pe o via Romană ori pe Acropole, lângă coloanele Parthenonului atât de aproape de zei, ba chiar și într-un hotel new-yorkez, unde “singurătatea pânđește cu ochi de cobră din aluminiu”, sau într-o capitală nordică ; la Veracruz ori la Florența, orașul sfânt al lui Michelangelo, oriunde te poți simți în centrul lumii, numai dacă ai certitudinea - sau măcar iluzia - unui țărnam care este al tău și la care poți să te întorci de oriunde și de ori-când. Îmi vine în minte o reflecție *despre iluzie* a lui Paler: “Don Quijote nu suferă de ceea ce se crede, de o iluzie optică. Dacă ar fi așa, cazul lui ar fi o problemă de oftalmologie. În fapt, don Quijote știe că-și face iluzii, dar nu poate trăi fără ele. De aici sublima lui încâpățănare”.

În “Caminante” tulburătoare sunt “dialogurile interioare” cu Tatle. Nu știu ce să citez mai întâi din acest antijurnal. Tentația însă este irepresibilă:

“Cuiva care mi-ar spune că mă interesez mai ales de trecutul Mexicului, i-aș răspunde că nu-i adevărat. Se înșală. Chiar între ruine nu trăim decât în prezent. Și există o singură elegie cu adevărat cutremurătoare: cea a unui prezent care n-ar fi trăit. În definitiv, ce înseamnă trecut? Îmi aduc aminte câteva versuri dintr-un cântec aztec, mi se pare. «Am venit numai să dormim/ Am venit numai să visăm/ Nu-i adevărat, nu-i adevărat/ Că am venit să trăim pe pământ». Ba da, pentru asta am venit! Până la urmă, nimeni nu ne-a dovedit că avem ceva mai bun de făcut cu viața decât s-o trăim... Cândva, la Florența, în Capela Medici, am întâlnit un personaj care perora foarte sigur de sine că «lui personal» nu-i place Noaptea lui Michelangelo. Numai că el arăta cu degetul spre peretele opus, spre Aurora! Vrând să-i arăt greșeala, am primit un răspuns stupefiant: «Eu nu-mi schimb părerile». Lucrurile nu se pot rezolva însă atât de simplu. Am fost pe punctul să-mi transform memoria în viciu și numai lăcomia de prezent m-a salvat”.

Singurătatea printre chiparoși și amintiri

O călătorie este și “Apărarea lui Galilei”. Galileo Galilei, celebrul matematician, fizician și astronom, fondator al metodei experimentale, care la presiunea Inchiziției retractează teza privind rotația Pământului în jurul Soarelui, este în această parabolă personaj literar, altfel decât la alți scriitori, de pildă la Bertolt Brecht. Galilei pledează, apărându-se de vina că a abjurat, într-un decor cosmic paradisiac, sub bolta albastră a cerului italic, printre exoticii chiparoși și măslini ce împăduresc colinele înverzite ale Florenței. Pledoaria sa devine însă pe parcursul procesului, al “dezbaterii”, tot mai puțin convingătoare, și aceasta tocmai din perspectiva, altminteri inevitabilă, în care savantul se situează consecvent, și anume cea a adevărurilor vieții. Paler imaginează, în fond, un dialog al legendarului erou, care a abjurat pentru a “învinge” rugul care nu e altceva decât conștiința proprie ce ia diverse înfățișări. Eșecul sau semieșecul discursului își au cauza și explicația în memorie. Memoria care depozitează întreaga aventură a vieții (să nu uităm că Galilei abjură la vârsta de 69 de ani) și care îl “constrânge” nu numai să abjure, dar și să-și poarte rugul în spate, un rug veșnic neaprinș, și nu doar timp de nouă ani, adică până la moartea sa fizică, ci veacuri de-a rândul. În consecință, posteritatea lui se va dovedi mult mai problematică, mai contradictorie și totodată mai fascinantă decât a altor mari figuri ale Evului Mediu și ale Renașterii. Primul lucru ce poate fi spus despre eroul lui Octavian Paler este acela că e o victimă a memoriei. Zeița uitării încearcă să-l ademenască pe bătrânul solitar să rămână în teritoriile ei, dar nu reușește cu atât mai mult cu cât tot ea îi adresează fatalul îndemn: “Privește în tine!”. Galilei, apărându-se, încercând să-și justifice gestul abjurării, își amintește, provocat de misteriosul și intransigentul interlocutor, tot ce a trăit și a simțit în fața inchizitorilor ai căror ochi “când te privesc, te pătează cu moarte”, povestind de fapt o teribilă experiență, o aventură care e chiar aventura conștiinței sale. O conștiință

nutrită de o tiranică memorie care nu iartă. El abjură alegând viața, Natura, Cosmosul. În zadar i se oferă uitarea și singurătatea. Rămâne în continuare robul fericit al memoriei, al amintirilor, poate și pentru că: "În fața amintirilor suntem egali cu zeii". În fine, refuzând sau neputând să accepte un anume tip de singurătate care i se propune, Galilei se instalează într-o altfel de singurătate - printre chiparoși și amintiri: "Cum vrei, Galilei, a zis Zeița uitării cu o voce în care simțeam nici aprobare, nici reproș. Cum vrei... Aici ai fi reușit să uiți totul". Dar a consimți să uiți totul înseamnă a muri ceea ce ar fi cu atât mai absurd pentru cineva care a refuzat să moară pentru o idee, abjurând, și a rămas totuși împăcat cu adevărul său de neclintit, exprimat în faimosul *eppur, si muove*, întrucât "Pământul se învârte mai departe chiar dacă nu vrea Inchiziția...". Memoria este norocul și nefericirea lui Galilei: "Scopul Inchiziției nu era neapărat acela de a te omorî, ci de a aprinde în tine un rug. Un rug care, arzând în inima ta, să te înconjoare de singurătate și să te facă să dorești o fericire care nu are decât ceea ce cer și plantele. Scopul Inchiziției era să te prefacă în plantă, Galilei. Cenușa lasă urme și compromite, în vreme ce o plantă trece neobservată. Și nu ești prea departe de acest destin. Deocamdată ceea ce te împiedică e memoria ta. Roagă-te să nu uiți ce s-a întâmplat și să nu dai fericirii alt nume decât cele firești". Întrebat dacă nu-l apasă liniștea printre măslini și chiparoși, Galilei răspunde: "Am ce să-mi aduc aminte. Nu mă eschivez". Altminteri, pentru el nici nu există altceva în afara memoriei. Numai că memoria nu e doar șansa lui, ci și a umanității. Fusese doar avertizat: "Într-o zi, Galilei, pământul se va învârti nu numai cu mormintele noastre și cu cenușa pe care au răspândit-o inchizitorii în lume, ci și cu mormintele lor. Și atunci, ceea ce contează este ceea ce vor ține minte oamenii".

Din perspectiva scriitorului, memoria este prin excelență epică. În fond, "Apărarea lui Galilei" e o narațiune în dialog ale cărei voci sunt : cea a eroului care se "apără" și cea a misteriosului său interlocutor. Iată o admirabilă pagină ca un poem în proză:

"M-am visat copil, mă jucam în cenușă, cenușă rămasă de la ruguri, dar eu nu știam ce este un rug, nu știam nici ce este un om și ce rămâne de pe urma lui când arde un rug. Așadar, mă jucam în cenușă, desenam acolo figuri de animale și de oameni, pe urmă am început să adun cenușa și să-mi fac păpuși din ea, păpuși pe care le adormeam seara și le apăram de frig, învelindu-le când ploua sau bătea vântul rece, păpuși pe care le invidiau alți copii. Și atunci au început să caute rugurile, să strângă cenușa, să-și facă și ei păpuși, iar când nu mai era ars nimeni se duceau lângă Palatul Inchiziției și așteptau să mai fie judecat cineva, sperând că vor avea peste puțină vreme cenușă destulă pentru păpușile lor. Apoi, unde se înălța rugul, alergau în urma convoiului, veseli și nerăbdători, rugându-se să bată vântul pentru ca flăcările să se ridice tot mai mari, să ardă cât mai frumos cel suit pe rug, după care vântul să stea, să nu împrăstie cenușa, s-o poată strânge ei, mulțumindu-le la plecare inchizitorilor, care îi binecuvântau și îi îndemneau să facă păpuși vesele..."

Octavian Paler este în literatura română un (re)povestitor de mituri vechi cărora le conferă sensuri noi. În alte culturi există scriitori care au potențat sau au reîntemeiat mituri ale umanității, inclusiv pe cele mari, fundamentale. Dacă ar fi să dau exemple, aș menționa doar două: Nikos Kazantzakis și José Saramago. Ca și aceștia, Paler se află mereu într-o comuniune aș spune privilegiată cu miturile. El scrie cu cel mai firesc ton: "Prima dată mi s-a întâmplat asta la Troia", de parcă și-ar aduce aminte de un moment trăit la fața locului în chiar timpul faimosului război cântat de Homer. Un critic mărturisea în cronică sa: "Melancolia neliniștită a grecilor nu e, desigur, o temă nouă, dar e dovedită în «Mitologii subiective» cu o strălucire de expresie ce m-ar obliga, dacă aș vrea s-o ilustrez deplin, să citez nenumărate pagini". Este dovedită, într-adevăr, de un gânditor profund, un eseist și un moralist din stirpea lui Cioran. Nu putem decât să regretăm că "Mitologiile subiective", "Apărarea lui Galilei" sau "Scrisorile imaginare", între care cea către Proust e o capodoperă a unei specii literare

de Paler inventată, nu au fost traduse pentru a avea o meritată circulație europeană.

Melancolia „paradiselor pierdute”

„Autoportretul într-o oglindă spartă” al lui Octavian Paler este tot o călătorie interioară. Paler ezită să-și dea singur un răspuns la întrebarea: biografia sa s-a transformat – „pe căi subterane” – în destin ori „destinul, în măsura în care e decis de firea noastră, se transformă, tot pe căi subterane, în biografie”? Nu e vorba doar de o preocupare de sine, de o problemă așa-zicând personală, ci de o invitație adresată cititorului de a reflecta împreună pe o temă a sa constantă: *tema destinului*. Ezitarea în a da un răspuns tranșant este firească pentru cineva care constată că ar fi putut să-și facă o carte de vizită menită să-l recomande „specialist în paradise pierdute”. Cel puțin două asemenea „pierderi” îl puteau îndreptăți pe Octavian Paler să-și revendice această calitate. Un paradis pierdut este, indubitabil, cel al copilăriei. „Ruperea” de el, când avea doar 11 ani, echivalează cu un exil forțat. Exilul *în spațiu* – din Lisa - un vechi sat de munte, cu o viață intensă, dar

care curge după legi arhaice - în cel mai mare și mai cosmopolit oraș al țării – și exilul *în timp*, din secolul XVII în secolul XX. Mai alienant însă pentru copilul care tocmai își lăsase opincile și se încălțase cu primii săi bocanci, căci urma să calce acum pe Calea Victoriei și nu pe imemoriala Calea a Secii, este exilul interior. Dar, dincolo de trauma „rupturii”, e de observat că odată cu geamantanul de lemn al tatălui, obiect ce evocă terifianta experiență a războiului, Octavian Paler a luat cu el și ceva din destinul și ființa unei lumi închise, o lume care dacă nu chiar boicotase istoria, cu vorbele unui alt mare ardelean, o privea cu maximă suspiciune, fiindcă și istoria a fost nedreaptă cu ea. Oricum, scriitorul datorează mult aceluși topos și aceluși univers. La rândul lor, Lisa și lumea ei îi datorează fiului risipitor, dar niciodată ingrat, cel puțin demnitatea unei „mitologii subiective”. În esență, la fel ca Humuleștii lui Creangă, ca Rășinariii lui Cioran, ca Siliștea-Gumești sau Chiojdeanca lui Eugen Simion, ca satul Ilenei Mălăncioiu ori ca cel al Martei Petreu.

Când a apărut „Viața ca o coridă” a lui Octavian Paler, am afirmat că nu mai citisem pagini atât de tulburătoare despre satul natal, despre obârșia țărănească, despre

copilăria unui fecior de țăran, de la „Viața ca o pradă” a lui Marin Preda. N-aveam cum să știi atunci că se va ivi prilejul să spun același lucru despre o altă carte a lui Paler - „Autoportret într-o oglindă spartă” - având în vedere, firește, și diferențele dintre ele, inclusiv în ceea ce privește asumarea melancoliei. *Tudorel Urian* are dreptate caracterizându-l astfel pe autor: „Un moralist dublat, asemenea lui Cioran, de un foarte subtil stilist. Multe dintre formulările memorabile ale lui Octavian Paler au devenit bunuri ale limbajului comun, iar stilul său sentențios, ornat cu citate revelatorii și pilde ale anticilor, este unul imediat recunoscut. Dacă însă etica lui Cioran are nuanțe cinice și sarcastice, cea a lui Paler este una dureroasă, adesea plină de melancolie”.

Rezistența la melancolie a lui Paler, contrar se pare voinței scriitorului, se dovedește a fi aproape inexistentă. Și asta spre beneficiul operei sale atât de recunoscut, ca să reiau termenul comentatorului din al cărui text am citat.

Pentru Octavian Paler, copilăria se termină brusc în seara când ajunge la București, după ce - rememorează el:

„Străbătusem într-o jumătate de zi, fără să știu, trei secole”. Lăsase în urmă - cum avea să constate destul de repede - un sat unde „cerul nu ținea de «cosmos»”, ci era „o anexă tainică a lui, unde Dumnezeu se uita să vadă dacă s-a uscat fânul pe Seaca și a fost dus acasă, ca să poată slobozi ploile”. Ajuns în marele oraș, își va da seama că „doar în Lisa am văzut «cerul înstelat de deasupra noastră». Oamenii se culcau acolo devreme. Pe la zece seara, ulițele erau pustii. Dacă ridicai privirea, rămâneai amuțit, descoperind un cer adânc, fastuos, cum n-am mai văzut în București”. E de prisos a mai spune că cerul este și ceea ce se oglindește în el de aici, de pe Pământ.

În mitologie, care e tot memorie, Paler vede „un fel de a ieși din istorie, de a scăpa de stressul istoriei”. O spune ca unul care a trăit istoria sub mai multe forme. A cunoscut, de pildă, în timp de pace, chiar din fragedă copilărie, ceea ce aș numi eroizarea istoriei. Războiul face însă ca istoria să-și piardă autenticitatea, să devină, paradoxal, pe cât de concretă, o concretețe cum nu se poate mai tragică, pe atât de convențională. E ca o prostituată ce-și pune diverse podoabe contrafăcute, care recurge la sulimanuri

pentru a-și motiva condiția mizerabilă și reacțiile la o realitate devastată. Pe deplin explicabil în fond, de vreme ce războiul este, s-a spus, un viol comis asupra umanității. Omul, ca ființă rațională și sensibilă, nu mai valorează nimic, el fiind redus la un vierme pe care istoria îl strivește sub talpa ei. În Lisa copilăriei și adolescenței sale, viața, timpul curgeau mai mult în afara istoriei: „O grindină care nimicea vara într-un sfert de oră munca dintr-un an întreg era mai importantă decât norii care se adunau pe cerul Europei”.

Am trăit asemenea momente apocaliptice în copilărie, când, în urma unei grindine, de pe dealurile împădurite cu vii din jurul satului meu natal din Vrancea, situat în inima celui mai mare bazin viticol al țării, se prăvăleau râuri de struguri striviți, amestecați cu pământ, pietre, crengi, frunze și am văzut atunci bărbați în toată firea, puternici, ca tata, care trecuseră prin grozăviile fronturilor din est și din vest preț de o jumătate de deceniu de război, plângând de furie și de durere, de parcă s-ar fi sfârșit lumea și pământul. Toamna cu strălucirile ei cromatice de vis și „cu sânii grei” (o metaforă a nu mai știu cărui poet) se transforma, devenea hidoasă „într-un sfert de oră”, căpăta un aspect funebru. Ce importanță mai avea în astfel de momente istoria?!

Dacă în Lisa istoria era... boicotată de natură, la București elevul Paler avea să o ignore, căci descoperise paradisul lecturii. Lectura, ca singura formă de revoltă, chiar dacă probabil nu întrutotul conștientizată, împotriva faptului că „războiul își luase sarcina de a concura lecțiile de filosofie”. Spațiul închis al lecturii și totodată deschis spre atâtea zări, ca să recurg la termenii consacrați de *Valeriu Cristea*, era unul mai securizat decât orice adăpost, decât orice cazemată. Războiul aproape nici nu exista: „Noapte de noapte, cărțile au jucat pentru mine rol de Șeherezadă... Sufeream pentru moartea Annei Karenina, nu pentru morții din comunicate”.

Dar un paradis odată pierdut nu poate fi înlocuit nici chiar de cel din „spațiul fascinant al lecturii libere”. Și pierdut nu e

numai cel al copilăriei cu a ei Cale a Secii (un pârau din munții Făgărașului) – „«calea regală» a copilăriei mele” – ci și alte paradise (îmi place acest plural folosit de Octavian Paler cu infailibilul său simț filologic) rămân irecuperabile, fiindcă „... tot ce pierdem, pierdem pentru totdeauna”. De pildă, paradisul iubirii, pe care, de altfel, toți îl ratăm ori poate l-am ratat atunci când am fost adolescenți ori tineri abia ieșiți din adolescență. Regăsesc în „Autoportret într-o oglindă spartă” poezia profundă a unei asemenea rațări: „ Mă aflu pe un modest drum de țară, un drum acoperit cu ierburi spălăcite de soare, într-o după-amiază de primăvară, undeva pe un câmp din marginea orașului, sub un cer înalt și gol. Întrucât căruțele nu mai trec pe aici demult, iarba crește nestingherită. Urmele căruțelor nici nu se mai văd. Șanțurile s-au umplut cu bălării. Drumul nu mai duce nicăieri. O timiditate caraghioasă mă împinge să fiu teatral. Încerc s-o ascund și reușesc doar s-o pun în evidență. Ca să scap de acest mic supliciu, mă uit cum se îngroapă pantofii prin iarbă. Aș vrea să spun ceva deosebit, dar mă refugiez în platitudini: «ce flori sunt astea?» De fiecare dată când o pasăre țâșnește, speriată din șanț, mă opresc, mă uit după ea, iar peisajul mi se pare minunat, în ciuda încercărilor de a-l privi obiectiv: un cer luminos, un drum năpădit de ierburi, câmpurile cultivate, fumegând până la orizont, mica pădurice rotundă din apropiere, liniștea prin care forfotesc tot felul de găze. Un avion, din nou liniște și parcă lumea nu mai are nimic ostil. Drumul e părăsit, bun doar ca să-ți dea iluzia că înaintezi, dar e exact drumul ideal pentru doi oameni care nu vor să ajungă decât la ei înșiși. Ca să zic ceva, întreb: «Mai mergem?» Răspunsul aruncă pe umerii mei răspunderea: «Cum vrei». Continuăm să mergem. În fond există un singur mod de a trăi dragostea: trăind-o”.

Nu m-aș încumeta să răspund la întrebarea pe care și-o pune (și ne-o pune) Octavian Paler în „Autoportret...”. Cred însă că tocmai „paradisele pierdute” dau, cu chiar cuvintele sale, măsura „transformării unei biografii în destin”.

Caius Traian DRAGOMIR

Limita patologică a puterii

Abstract

Comportamentul halucinant al unor împărați romani – Caligula, Claudius, Nero, Commodus -, precum și supraevaluarea personală a unor dictatori din secolul XX pun problema existenței unei posibile conexiuni între psihoză și puterea statală. În realitate jocul schizofren de tip hebefrenic sau paranoic a fost o tehnică a afirmării puterii, în general reducând durata acesteia, dar amplificându-i intensitatea.

Cuvinte-cheie: psihoză, dictatură, putere politică, Imperiul Roman.

The hallucinating behavior of some Roman emperors - Caligula, Claudius, Nero, Commodus – as well as the personal self over evaluation of some dictators during the XX century generate significant, questions of a possible connection between psychosis and the state power. In fact, the schizophrenic and paranoiac game of a lot of heads of states, was a technique for promoting on intense power with the risk of reducing the period of it.

Keywords: psychosis, dictatorship, state power, Roman Empire.

Epoci istorice întregi, cu exemplele lor, care sugerează transgresarea normalității umane, sunt potrivite spre a oferi o oarecare lumină într-o dificilă dilemă. Dacă psihozele, precum ceea ce de puțin mai multă vreme de un secol numim schizofrenie – populațională, anterior pretinsa demență precoce -, ori psihoza maniaco-depresivă, au o distribuție populațională aproape invariantă cu rasa, civilizația, etnia, cultura, fiind, cel puțin ca predispoziție, identice fiind în cele mai diferite comunități umane generând un risc similar la expuneri pe care fiecare ființă umană le întâlnește repetat, având în plus o formă de manifestare comună, în schimb nevrozele și mai ales psihopatiile, astfel spus sociopatiile, se exprimă diferit - statistic, dar și în procesualitate, evenimential, după structura etică a civilizației și mai ales după acceptabilitatea

socială a manifestărilor. Cruzimea are o imagine, o apreciere și un statut critic în care sănătatea sau patologia psihică își dizolvă limitele confuze, în lungul istoriei; același lucru se produce cu originalitatea excesivă, perversă a comportamentelor și, în trecutul apropiat, în prezent și în perspectiva celui mai apropiat viitor cu supra tehnologizarea războiului. O dezvoltare interesantă, dar și dramatică, mergând până la cel mai profund tragism, derivă din afirmarea – și punerea în practică – a principului enunțat pentru prima dată de Baruch Spinoza, în secolul XVII, al dreptului la revoluție. Dreptul la revoluție a evoluat, încă de la începutul afirmării sale inclusiv în calitate de drept la terorism. Într-un discurs rămas celebru al marelui Maximilien de Robespierre, în Parisul anului 1794 spune, textual: teroarea nu este decât un alt cuvânt

pentru dreptate. Unde este, astfel, sănătatea și unde aberația psihicului. Dreptul la revoluția ca sursă de putere a degenerat în dreptul terorii și apoi în terorism. O primă privire merită să fie aruncată asupra consecințelor luptelor dintre regatele mesopotamiene în mileniul II, și I î.n. de Christ. Războaiele sunt prin însăși natura lor crude. Cruzimea, față de învinși a războinicilor și armatelor asiriene era incredibilă, insuportabilă fie și numai redusă la gând și descriere. Corpurile vii ale victimelor erau tăiate cu fierăstrăul în lungul lor, jupuirea pe viu a pielii și întreg imaginarul diabolic era pus în act, nu doar împotriva luptătorilor căzuți prizonieri, ci și împotriva civililor. Erau normale ființele pretins omenești care se angajau în asemenea monstruoziități? Aveau ele un sens practic? Este posibil să fi avut – conștiința a ceea ce îi aștepta pe învinși, putea să facă pe cei vizați de voința de cucerire asiriană să părăsească fără luptă terenul pe care îl populau, asemenea unor refugiați către o Europă, care încă nu exista ca atare și care, oricum era prea departe pentru acea vreme. Este sigur că multe dintre migrațiile popoarelor în vremurile vechi să fi fost rezultatul fricii de război – de războaie mai nefericite decât acelea care puteau fi prevăzute a avea loc în zonele de ajungere. Interesant este însă de văzut cum arată chipurile șefilor de război asirieni, modul în care prezentau aceștia în basoreliefurile, prezente în număr semnificativ la Muzeul Pergamon, din Berlin. Noblețea acelor fețe și profiluri este incomparabilă, infinită. Între nebunie și calculul politic se poate așeza, deci, o trăsătură de unire iradiind o rară distincție. Un asemenea adevăr vorbește doar despre cât de mare trebuie să fie răspunderea omului față de propriul său spirit pentru ca omul să rămână om.

Republica Romană a ajuns foarte aproape de dominarea întregii lumi vechi apusene, deci de la Vest de India, prin faptul că în această republică dreptul, deci legea și ordinul legal, prevalau asupra oricărui sentiment. Tacitus afirmă în „ Despre Germanii”, că lumea germanică – a timpului său – este una necivilizată pentru că germanii, care pentru lumea modernă au constituit un

model de stăpânire de sine, rezervă și demnitate – nu sunt capabili să își controleze emoțiile. Primul Lucius Junius Brutus, apoi Titus Manlius și-au condamnat la moarte proprii copii, pentru trădare în primul caz, și pentru, doar, nestăpânire lipsită de consecințe negative, în cel de al doilea, mai exact pentru încălcare de ordin, acest ordin provenind chiar de la tată. Odată însă cu primul război civil la Roma – acela dintre Caius Marius și Cornelius Sulla Felix - se deschide o perioadă a războaielor civile, între Caius Iulius Cezar și Pompeius Magnus, cu principala confruntare, având ca învingător pe Iulius Cezar la Farsala, în Grecia, apoi între Octavian Augustus și Marc Antonius, primul dintre aceștia învingând în lupta navală de la Actium. În aceste războaie, cu tot marele geniu militar, politic și literar al lui Iulius Cezar, cu geniul politic a lui Augustus pot fi încă întrevăzute uneori manifestări care conduc la întrebarea: pragmatism sau psihopatie. Se instituie Imperiul – spre a se ocoli termenul și natura comportamentului de tip regal; în imperiu, însă, ceea ce domină este comanda de tip militar, autoritatea totală și caracterul divin al puterii; pentru rege puterea avea un caracter ritual și, implicit, protocolar, pe care poporul roman nu l-a mai acceptat de la destrămarea – și alungarea – ultimului rege, Tarquinius Superbus. Natura puterii imperiale este foarte clară lui Octavian Augustus, și, în mare măsură și succesoriului său Tiberius. Următorii împărați – Caligula, Claudius și Nero – involuează degenerativ atât ca autoritate, cât și sub raportul sănătății mintale. Primii împărați romani sunt zeificați post-mortem; în cursul domniei lui Claudius apoteoza, zeificarea, este practică în timpul vieții, eventual – adesea dar nu totdeauna încă de la dobândirea puterii. Delirul sau stabilirea voluntară și calculată a unui suport cât mai solid al puterii. Sanctificarea împăratului a făcut ca împotriva Creștinismului să se declanșeze persecuția care, ca unele acutizări, dar și relaxări, a durat până în 313 după Chr., când Constantin Cel Mare dă Edictul de la Milano prin care Religia Creștină este inițial legalizată spre a deveni apoi religia oficială

a Imperiului. Zeificarea, apoteoza unui om în viață, pune importante probleme de sănătate psihică la nivelul ansamblului comunității umane – delirul poate fi transformat prin lege sau decret în condiție psihică normală, cel puțin episodic și, oricum, pur formal, dar nu mai puțin obligatoriu în existența socială.

Nebunia lui Caligula, a lui Claudius și sub forma unui proces ascendent, proces a lui Nero, a fost o formă de confirmare pentru ei înșiși a puterii de care au dispus – evident, prin această metodă psihotică s-a maximizat puterea imediată și s-a restrâns, durata exercitării ei, prin asasinatul care s-a repetat asupra tuturor acestor trei împărați. Dilema care se pune, putere momentană maximă sau durată maximă de exercitare a puterii este problema tuturor dictatorilor. Nebunia, ca modalitate de marcare a puterii aparține doar dictatorilor - teroarea poate fi și un instrument de exercitare a autorității democratice, precum în Revoluția Franceză, ori în cursul războaielor moderne, în care democrațiile nu au acționat foarte diferit de dictaturi. Dilema terorii asupra omului ca om, deci a persoanei civile între aceste două regimuri, a fost aceea a terorii prin lagărul

de exterminare, sau a exterminării prin bombardamente devastatoare.

Războiul tehnologizat este forma de maximalizare a puterii în secolele XX și XXI. Este obligatoriu ca acum, când nu mai suntem dominați de frica de cuceritori asirieni, de împărați demenți, de revoluții de o mare violență (revoluțiile ca rezultat al neglijării unor adevăruri fundamentale – după opinia lui George Santayana) este cazul ne mai temem de supra mecanizarea, electronizarea sau evoluția forței atomice. Prima – mecanizarea - a făcut destul rău prin speranțele pe care le-a oferit credinței în puterea sa a lui Hitler.

Este dificil de stabilit care au fost nebunii istorico-politici ai secolului XX ai științei devenită supratehnologie, dar sigur este că dezastrele acestei perioade recente sunt rezultatele egocentrismelor necenzurate. Toți nebunii sau, medical, doar aproape nebuni, au omis un adevăr absolut: că binele nu are cum fi decât universal, iar convingerea egocentrică într-o condiție proprie de mare ales, prin parțializarea, scindarea și divergența umanului în popoare –sau rase – alese și altele inferioare, nu poate fi decât un rău foarte mare.

